

BYGD OCH MILJÖ

DEL 1

En beskrivning av värdefulla kulturhistoriska miljöer
i Nyköpings kommun.

NYKÖPINGS KOMMUN
STADSBYGGNADSKONTORET
RAPPORT 1988-2

BYGD OCH MILJÖ

DEL 1

En beskrivning av värdefulla kulturhistoriska miljöer i Nyköpings kommun

utförd av
SÖDERMANLANDS MUSEUM
på uppdrag av Nyköpings kommun

PUBLIKATIONER - hittills utkomna

Översiktliga kulturhistoriska inventeringar för

Nävekvarn, 1979

Vrena, 1980

Buskhyttan och Tunabergs kyrkby (Koppartorp), 1980

Gnesta, 1980

Trosa, 1983

Kulturhistorisk byggnadsinventering för Nyköpings innerstad, 1979

Bevara och förnya Nyköpings innerstad, 1984

Bebyggelse och miljöer. Kulturhistorisk inventering för 7 stadsdelar i Nyköpings tätort, 1984-85

Projektsekreterare har varit Hans E Rundgren och Marie-Louise Thuresson

Teckningarna är utförda av Ann Mari Westerlind

Kartorna har ritats av Ann-Marie Kronberg

Utskriften är gjord av Gunnel Georgsson och Ingegerd Hellberg

Omslagets framsida visar gården Långmaren, som har tillhört Nynäs säteri

Sörmlandstryck AB, 1988

FÖRORD OCH INLEDNING

Nyköpings kommun är rik på sevärda minnesmärken och kulturmiljöer.

Vid istidens slut låg större delen av Nyköpings kommun under vattenytan. De första bosättningarna skedde i norra delen av kommunen, där landhöjningen skapade ett skärgårdslandskap. Man vet att redan cirka år 6000 f Kr bodde det människor här. Allteftersom landhöjningen fortskred befolkades områdena och kommunen inrymmer ett rikt inslag av fornlämningar från sten-, brons- och järnåldrarna.

Det centrala läget i Mälardalen bidrar starkt till utvecklingen. Under medeltiden utgjorde Nyköping under en tid huvudstad i Sveariket vilket ytterligare understryker kommunens betydelsefulla roll i Sveriges historia. Kulturlandskapet präglas av de stora godsena med sina slott och herrgårdar men även bergsbruken vid Tunaberg och Åkers bergslag medför att det inom kommunen finns ett rikhaltigt och mångfasetterat inslag av kulturhistoriskt värdefulla miljöer.

I en levande landsbygd är den traditionsbundna bebyggelsen och det öppna kulturlandskapet omistliga delar av det gemensamma kulturarvet. En förhoppning är att det redovisade materialet i denna publikation skall fördjupa kunskapen om och föreståelsen för de kulturhistoriska värdena.

Föreliggande arbete är även en redovisning av kulturminnesvårdens intressen, som bör beaktas i den fortsatta planeringen i Nyköpings kommun. Det utgör bland annat ett viktigt underlag för arbetet med en översiktsplan för kommunen.

Materialet i publikationen har sin utgångspunkt i en inventering av landsbygdsdelarna i Nyköpings kommun. Södermanlands museum har tidigare på uppdrag av kommunen utfört kulturhistoriska inventeringar av bl a Nyköpings stadskärna och före detta Trosa stad och Gnesta köping. Södermanlands museum utarbetar för närvarande, på uppdrag av länsstyrelsen, ett kulturminnesvårdsprogram för länet. Även i detta behandlas Nyköpings kommun, men då sett ur ett regionalt perspektiv.

"Bygd och Miljö" består av två delar. Delarna kan läsas var för sig. I den första delen redovisas skilda områden inom kommunen som är av kulturhistoriskt värde. I kortfattade beskrivningar redovisas de miljöer, som det är av särskild vikt att värna om i den fortsatta planeringen. Den andra delen ger en sammanfattande historik av utvecklingen i Nyköpings kommun från istiden fram till våra dagar. En sådan historik blir med nödvändighet inte fulltäckande och avsikten har i första hand varit att visa vilka spår av tidens gång som man kan avläsa i landskapet idag.

I materialet görs inga ställningstagande till fortsatt skydd och bevarande av olika områden. Syftet är istället att ge en sammanställning av fakta baserad på nuvarande kunskapsunderlag. Vård och bevarande av de redovisade områdena sker i en kontinuerlig process dels i anslutning till arbetet med översiktsplanen för Nyköpings kommun, dels i anslutning till det ordinarie arbetet inom kulturminnesvården och kommunens övriga fysiska planering.

"Bygd och Miljö" vill även vara en vägvisare till en del av de sevärdheter på vilka landskapet är så rikt. Bäste läsare, ta med Dig denna bok på Dina strövtåg i Nyköpings kommun. Läs och jämför med Dina egna upplevelser.

Sörmlands museum har haft uppdraget att utföra inventeringen. Kulturhistorisk analys av landskap och bebyggelse är utförd under vintern 82/83. Anders Moderatho och Birgitta Cendehag har författat texten. De har även utfört fältarbetet. Magnus Josephson har även medverkat i arbetet.

Stadsbyggnadskontoret har ansvarat för layout, utskrift och kartarbete.

Inventering och tryckning har bekostats av Nyköpings kommun.

STADSBYGGNADSKONTORET

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

	SIDA
FÖRORD OCH INLEDNING	3
INNEHÅLLSFÖRTECKNING	7
FÖRTECKNING ÖVER BESKRIVNA OMRÅDEN - I bokstavsordning	9
OMRÅDESBESKRIVNINGAR - I nummerordning enligt kartbilaga	15
KÄLLFÖRTECKNING	191
KARTA FRÅN ÅR 1868	193
KARTBILAGA	

BESKRIVNA OMRÅDEN I BOKSTAVSORDNING

9

	Områdes- nr	Sida
Alhagen	23	39
Apaltorp	70	81
Arnö	21	37
Aspa	85	96
Avla	141:III	165
Baska	95	111
Bergshammars kyrkomiljö	19	36
Binklinge	65	75
Bjursnäs	127	147
Björksund	51	58
Björnlunda	153	186
Björnlunda kyrkomiljö	148	177
Blacksta	19, 141:II	36, 163
Bogsta kyrkomiljö	89	104
Borsön	105	121
Bresätter	103	120
Bälinge-Oppeby	50	57
Bärbo kyrkomiljö	84	91
Bärsta skola	58	68
Bönsta m fl	56	65
Dalbyö	101	118
Dillnäs kyrkomiljö	141:VII	169
Dånhammar m fl	92	107
Edeby	124	144
Ekeby	149:I	181
"Eriksgatan"	149	179
Erikslund m fl	108	124
Enstugan	76	85
Esta	93	109
Farneby	66	76
Finnvik	117	137
Forsbrotorp	142	172
Frankhyttan	6	22
Fristad	110	128

	Områdes- nr	Sida
Frustunadalen	153	186
Frustuna kyrkomiljö	154	188
Fräkenvassen	118	138
Förola gruvor	52	60
Gamla Olstorp	60	69
Gillberga	72	83
Gryt	134	152
Gullängsberget	1	17
Gåsinge-Dillnäs	141	159
Gåsinge kyrkomiljö	141:V	167
Gärdesta	97	113
Hagnesta	55	64
Halla	64	73
Hammersta	141:IX	170
Harlinge	113	131
Hartsö	38	48
Heby	141:X	171
Herrvreten	31	43
Horn	25	41
Hossebo	80	87
Humlekärr	13	28
Husby-Oppunda	68	77
Hånö	46	52
Hårby	115	134
Hällestå	152	184
Hänö	104	121
Högekärr	27	41
Jakobsberg	149, 149:II	179, 182
Jälunds Övergård	131	150
Karlvik	4	18
Karlviks skola	151	184
Kattnäs kyrkomiljö	141:VI	168
Kiladalen	15	29
Kjulsta	63	71
Kleva	126	146

	Områdes- nr	Sida
Koppartorp m fl	5	19
Kramphult	135	154
Krampö	36	45
Kristineholm m fl	84	91
Kvarnängen	155	189
Kvegerö	113	131
Kåretorp	144	173
Kärrsjö m fl	61	69
Lid	85	96
Lilla Brandsbol	117	137
Lilla Stentorp	67	77
Lilla Torskhult	3	18
Limnersvik	29	42
Litselby	98	115
Luckebol	43	50
Ludgo kyrkomiljö	86	99
Lundaskog	17	35
Lånesta	110	128
Långö	39	48
Lästringe kyrkomiljö	97	113
Lökholmens skola	106	122
Lövsund	87	101
Matstorp	32	43
Måstena	49	55
Mälby	115	134
Nibble	141:VIII	170
Norrby	90, 147	105, 176
Nyckelby	98	115
Nykyrka	82	88
Nynäs	45	51
Nytorp	83	90
Nytäppan	33	44
Närlunda	141:IV	166
Näs	84	91

	Områdes- nr	Sida
Näsby	88	103
Oppeby	71	57, 82
Ringsö	37	46
Ripsa kyrkomiljö	123	143
Rogsta m fl	91	106
Roparestaden	34	44
Runtuna	85	96
Råby-Rönö kyrkomiljö	75	84
Rågö	35	45
Rällinge	16	35
Segersta	48	55
Senesta m fl	63	71
Sille	111	129
Sjölöten	69	81
Sjösa	54	64
Skansholmen	24	40
Skebol, Ringsön	40	49
Skeppsta bruk	141:I	160
Skoghult, jaktstuga	129	149
Skottvångs gruvor	139	157
Skylvalla	143	173
Smedsta	149:1	181
Snesta m fl	87	101
Sofielund	125	145
Solviks skola	138	156
Solöga barnkoloni	132	150
Spelvik	85	96
Stallkärr	77	86
Stallkärr, jaktstuga	78	86
Stavsjö bruk	10	25
Stavsjö station	9	24
Stenstugan	7	23
Stjärnhov	133	151
Stora Flättna	22	38
Stora Hällen	14	28

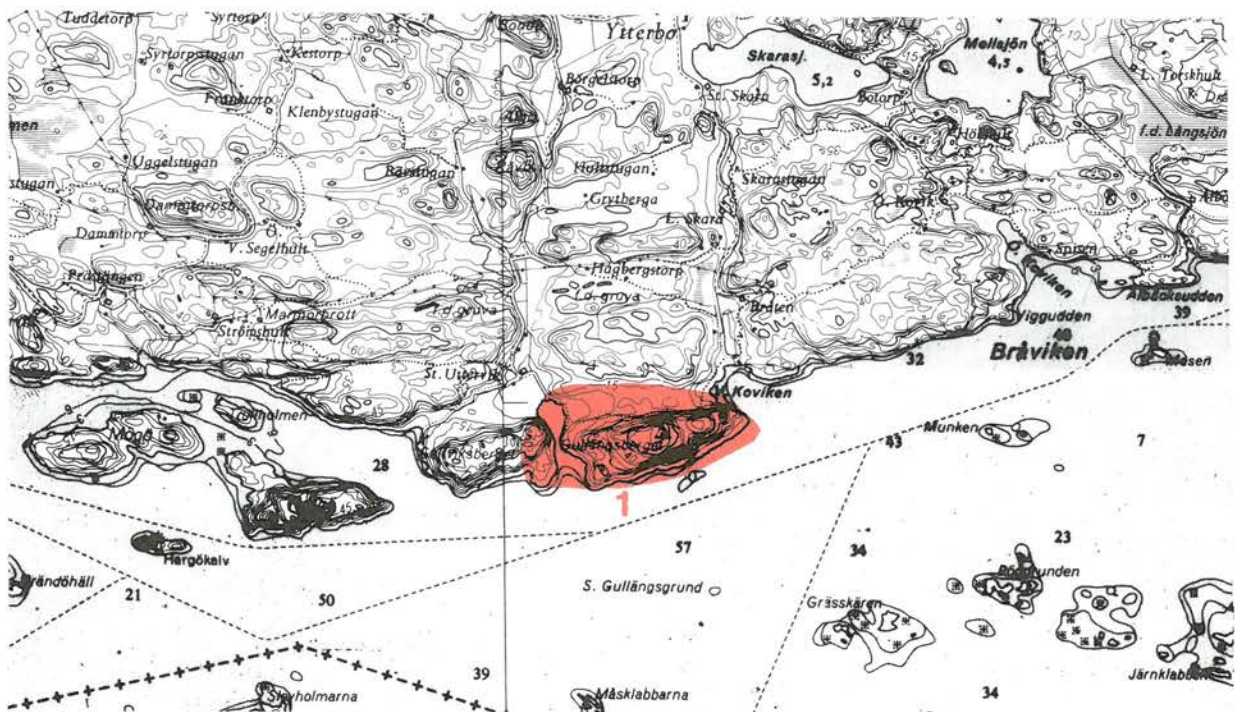
	Områdes- nr	Sida
Stora Kungsladugården	21	37
Stora och Lilla Skinnvalla	144	173
Stora Sulsta m fl	51	58
Stormberg	81	88
Storängen	74	84
Stäk	26	41
Sundboholm	47	54
Svansta m fl	55	64
Svärta	53	60
Sågstugan	137	156
Sättersta kyrkomiljö	93	109
Sättertorp	18	35
Sävsundets lotsplats, Sävön	42	49
Sävsunds krog, Långön	41	49
Södertuna	141:VI	168
Södra Askö	102	119
Sörby	114	133
Televerkets kopplingsstation	112	130
Tibble	146	175
Tista	84	91
Tofsö	44	51
Torpesta kvarn	119	139
Torsåkers kyrkomiljö	114	133
Torvsätter	145	174
Trollesund	86	99
Trosa landsförsamlings kyrka	109	126
Tuna	108	124
Tunaberg	5	19
Tureholm	107	123
Tuve kvarn	96	112
Tystberga kyrkomiljö	92	107
Tå	56	65
Töle	150	183
Ullaberg	130	149
Ullevi	57	67

	Områdes- nr	Sida
Ullsta	141:II	163
Utåker	73	83
Valinge	62	70
Vappersta	111	129
Veda	95	111
Viby	146	175
Vida	20	37
Vik	59	68
Virå bruk	11	26
Vreten	94	110
Vretstugan	34	44
Vänga	146	175
Västankärr m fl	99	116
Västra Djupvik	28	41
Yngersdal m fl	61	69
Åby	122	141
Åda	109	126
Ålberga boställe	12	27
Ålbäck	2	17
Ånga	30	42
Ånhammar	136	154
Åtorp	8	23
Ålghammar	128	148
Årendal	116	136
Åspvik	121	141
Ökna	89	104
Önnersta	149, 149:I	179, 181
Örboholm	100	117
Örstignäs	24	40
Öster-Malma	120	140
Östtorp	79	86
Övre Marviken, röse	140	158

**BESKRIVNA OMRÅDEN
I NUMMERORDNING
ENLIGT KARTBILAGA.**

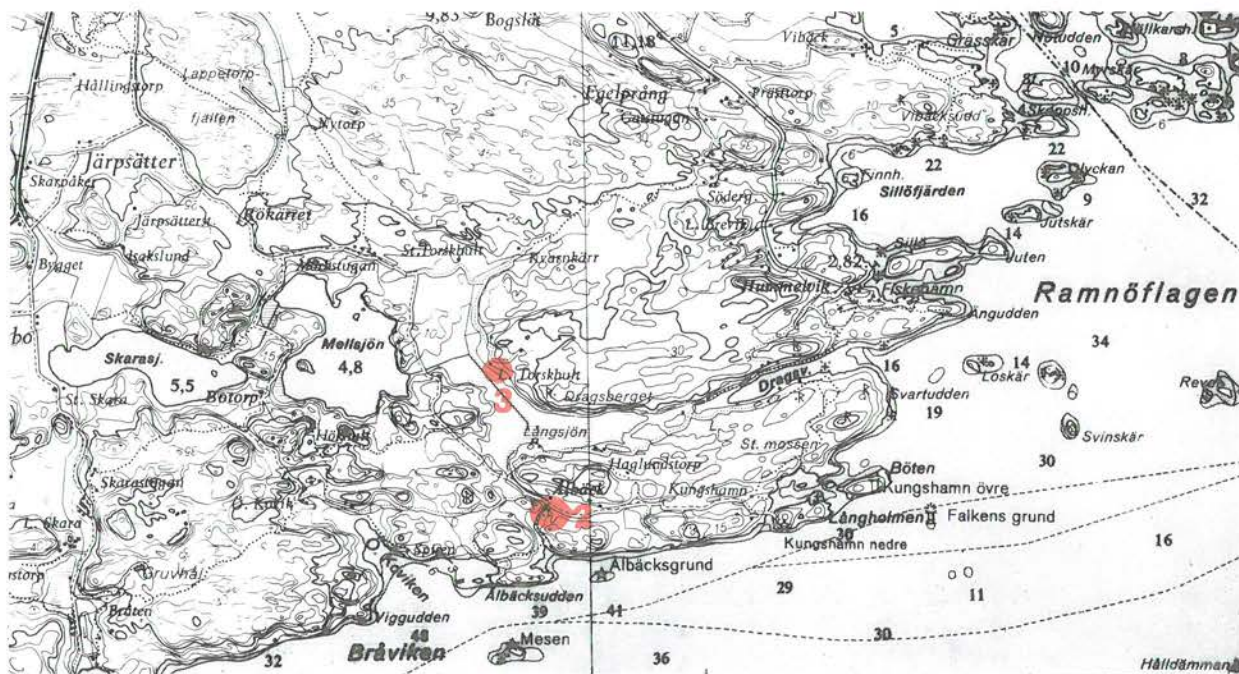
1. Gullängsberget

Monumentala kustbundna gravrösen med tydlig bronsålderskaraktär i krönlägen på Kolmårdens förkastning invid Bråviken. Naturmiljön är typisk för dessa rösen som återfinns utmed stora delar av Östersjökusten. Av de två största är det ena 33 meter i diameter och nästan 4 meter högt och det andra 21 meter långt och 1 meter högt långröse. Vidare finns tre rektangulära stenfyllda stensättningar intill på 16 x 7 meter.

2. Ålbäck

En stor låg parstuga med ålderdomlig karaktär, panelad under tegelklätt åstak med breda vindskivor samt två höga skorstenar i bakre takfallet. Tillsammans med en enkelstuga och bod, också knuttimrade och panelade, bildas en U-form kring gårdsplanen. Nya manbyggnaden ligger på andra sidan vägen, faluröd och med vita knutar, uppförd 1920. Ekonomilängorna är från 1800-talets slut i traditionell stil.

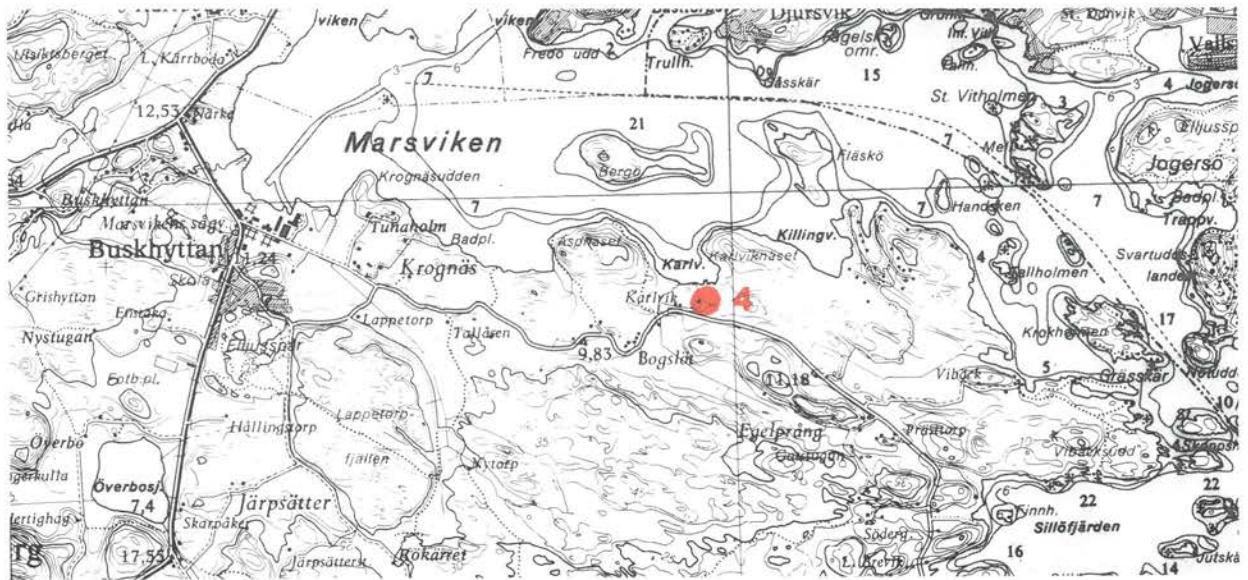

3. Lilla Torskhult

Mindre gård med delvis ålderdomlig bebyggelse bestående av en enkelstuga flankerad av bod samt tre friliggande ekonomibyggnader i U-form, av vilka två fortfarande har halmtäckta tak. Enkelstugan, en låg ryggåsstuga med breda vindskivor, rödfärgad panel och vita knutlådor, lär enligt uppgift vara uppförd omkring år 1700. Dess yttre motsäger inte detta, även om vissa förändringar gjorts.

4. Karlvik

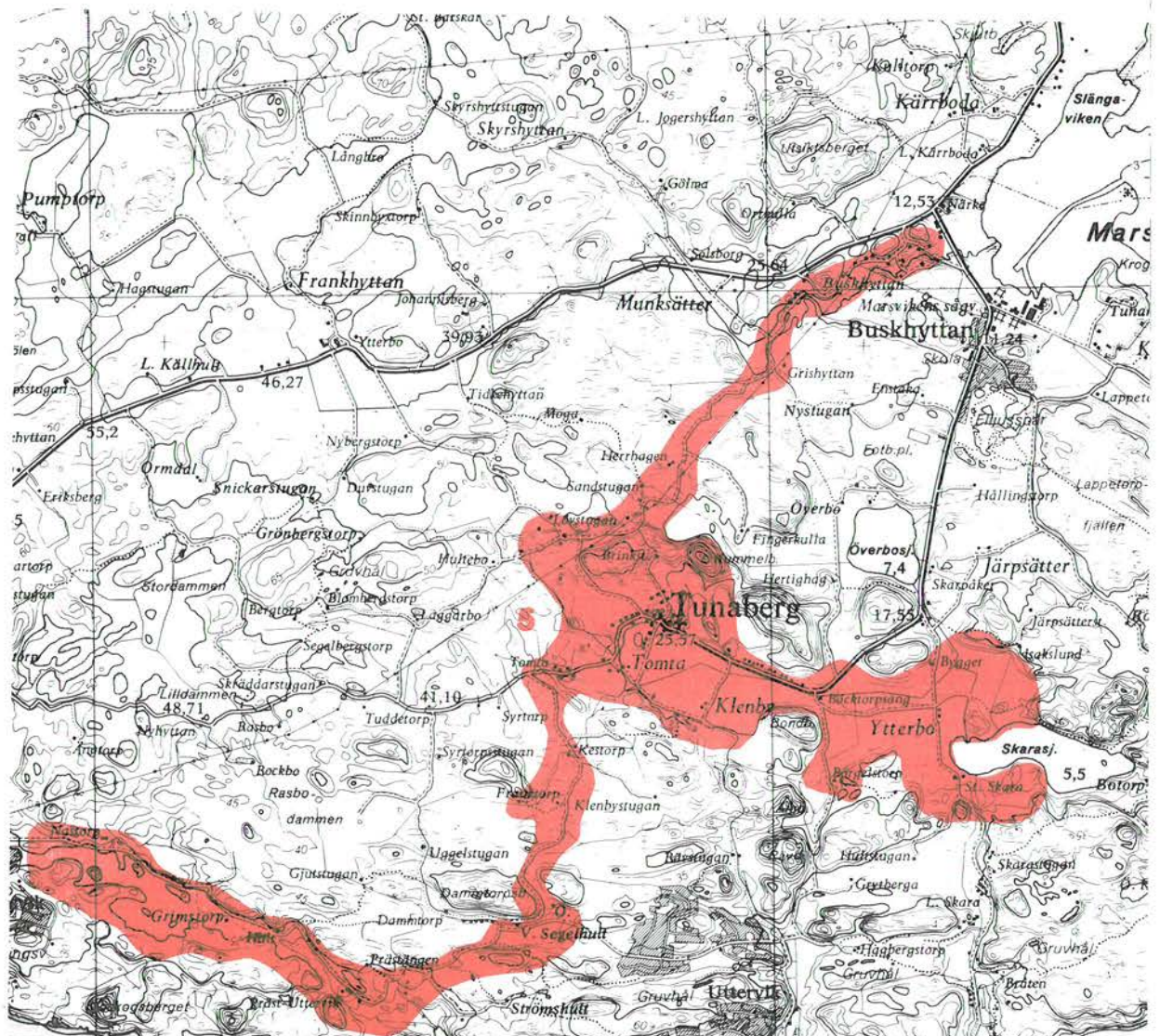
Karlviks äldre manbyggnad lagd på en häll i sluttningen mot Marsviken. Den utgörs av en ålderdomlig parstuga med synliga ryggåsar, breda vindskivor, tegeltäckt tak med skorstenen långt ner i det bakre takfallet och kvadratiska spröjsade fönster.

5. Tunaberg - Koppartorp m fl

Landskapets topografi kännetecknas av ett kuperat och söndersplittrat bergslandskap, som söder om kyrkan och gruvbyn samt kring Skarasjön öppnar sig i en sammanhängande odlingsbygd. Områdets bebyggelsehistoria är främst präglad av malmbrytning och bruksverksamhet. Tunaberg betyder den bergslag (bergs-lag är en arbetsorganisation) som låg i Tuna socken. Självständig socken blev Tunaberg först 1910, men redan under 1500-talet fick man egen präst och kyrka. Möjligen fanns här redan under medeltid ett kapell. Nuvarande kyrkan uppfördes på 1620-talet. Den är knuttimrad med rödmålad träpanel under spåntak. Kyrkan tillbyggdes senare under samma århundrade och år 1776 förstörades kyrkan åt norr. Intill står klocktornet på en kulle, troligen från kyrkans tillkomsttid.

Alldeles nordost om kyrkan ligger gruvbyn Koppartorp. Gruvbrytning nämnes här första gången 1384 men det dröjde till 1750-talet innan en systematisk brytning kom igång av kopparmalm och snart även kobolt. Kring gruvorna och de anlagda koppar- och koboltverken uppstod en mindre samhällsbildning (verksamheten upphörde 1889). Bebyggelsen, fogdebostad, arbetarbostäder, smedja, kolhus m m, som uppfördes på 1700-talet står i stort fortfarande kvar. Husen är knuttimrade och bildar en sammanhållen och ålderdomlig industriell miljö.

Väster om gruvbyn och kyrkan finns en varierad bebyggelse med skola (1880) och ett antal bostadshus och uthus på avstyckade tomter. Byggnadsbeståndet är skiftande med representanter från 1700- och 1800-talen, men övervägande 1900-talshus i omväxlande ljusa och rödfärgade fasader.

Prästgården öster om kyrkan är ett bland flera goda exempel på 20-talsklassicism. Det f d ålderdomshemmet uppfört 1919 ligger söder om Tomta gård och är numera obebott.

Odlingslandskapet öster om kyrkan fick troligen sin bösättning under yngre järnålder. Kring Skarasjön vid Ytterbo och St Skara byplatser finns tre gravfält och enstaka fornlämningar, totalt 83 kända. Gårdsbebyggelsen utgörs av traditionella bostadshus och ekonomibyggnader från årtiondena omkring 1900. Ofta står emellertid de äldre manbyggnaderna kvar. Parstugor finns exempelvis vid Tomta f d gästgiveri och skjutshåll, Klenby samt Börgelstorp med sin slutna mangård.

Vägsträckningen, den s k kyrkvägen Näveksvarn-Tunaberg-Buskhyttan är i sin nuvarande sträckning åtminstone sedan 1600-talet. Den kantas av flera milstolpar från Näveksvarns bruk med årtalet 1791 ingjutet. Vidare märks ett stort antal väghållningsstenar. Vägen löper vid foten av höga förkastningsbranter i skog- och åkerkanter. Flera av torpen och gårdarna utmed vägen har en timmerbebyggelse från 1700-talet och 1800-talets första hälft bl a i Grimstorp, Segelhult och Lövestugan. Vid Präst-Uttervik, den f d prästgården återstår flera byggnader. En bodlänga och f d arrendatorbostad bevarar en ålderdomlig byggnadstradition medan andra byggnader har moderniserats.

KOPPARTORP

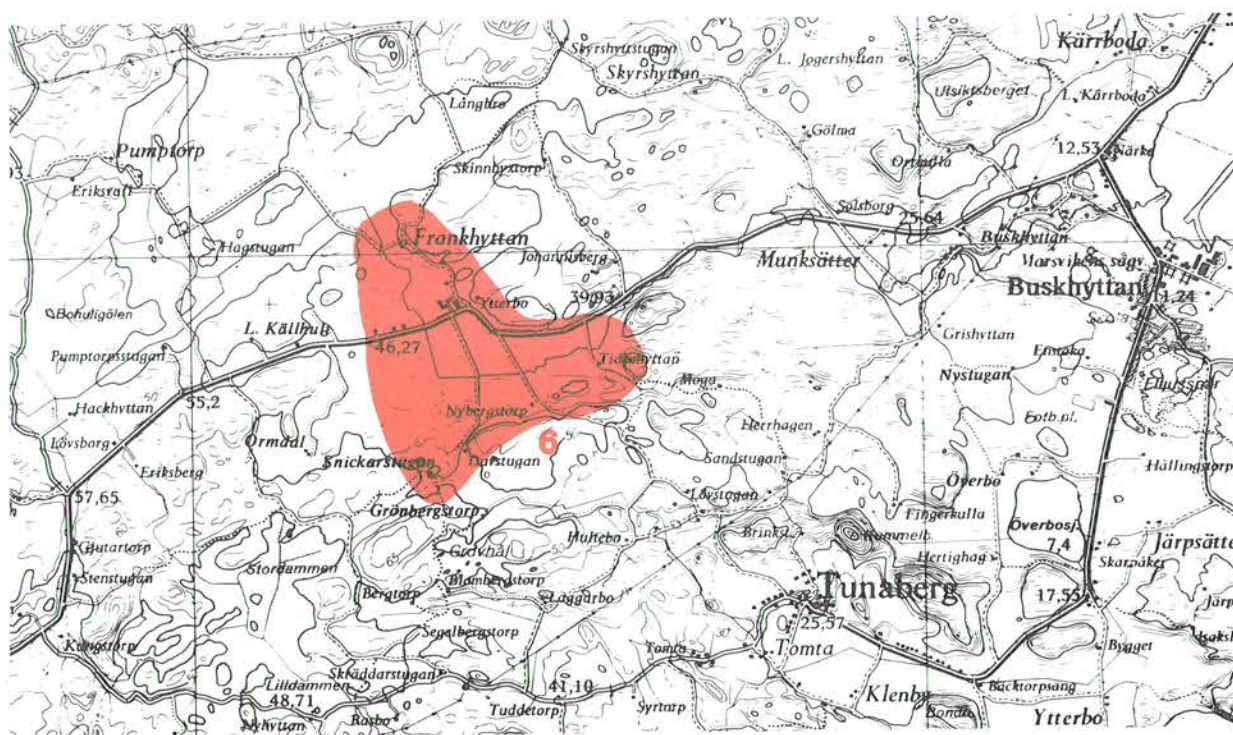
TUNABERG S:IN

6. Frankhyttan

Flack uppodling av sannolikt ganska sent datum på lera och mosand i skogslandskap. Området liksom stora delar av Tunaberg fick sin huvudsakliga bosättning under medeltid. Som hyttnamnen antyder var det främst naturtillgångarna med malm, skog och vattendrag som attraherade med möjligheten att framställa järn. Hyttlämningar finns vid Frankhyttans nuvarande manbyggnad samt SO om Tidehyttan utmed bäcken. Sedan länge är jordbruket den dominerande näringen men bergsbruket har präglat bebyggelseutvecklingen.

Frankhyttans övergård har en karaktär av mindre herrgård. Manbyggnaden utgöres av ett större putsat bostadshus, uppfört 1859, i en enkel men tidstypisk stil. Mangården omges av planterade lövträd och i anslutning ligger ekonomibyggnader och arbetarbostäder. Nedergården, som länge utgjort arbetarbostad, består av en ålderdomligt bebyggd mangård. I U-form ligger en parstuga, två enkelstugor och en bod, allt knuttimrat med faluröda paneler och vita snickerier. Intill ligger en vinkelbyggd ekonomilänga från omkring 1900.

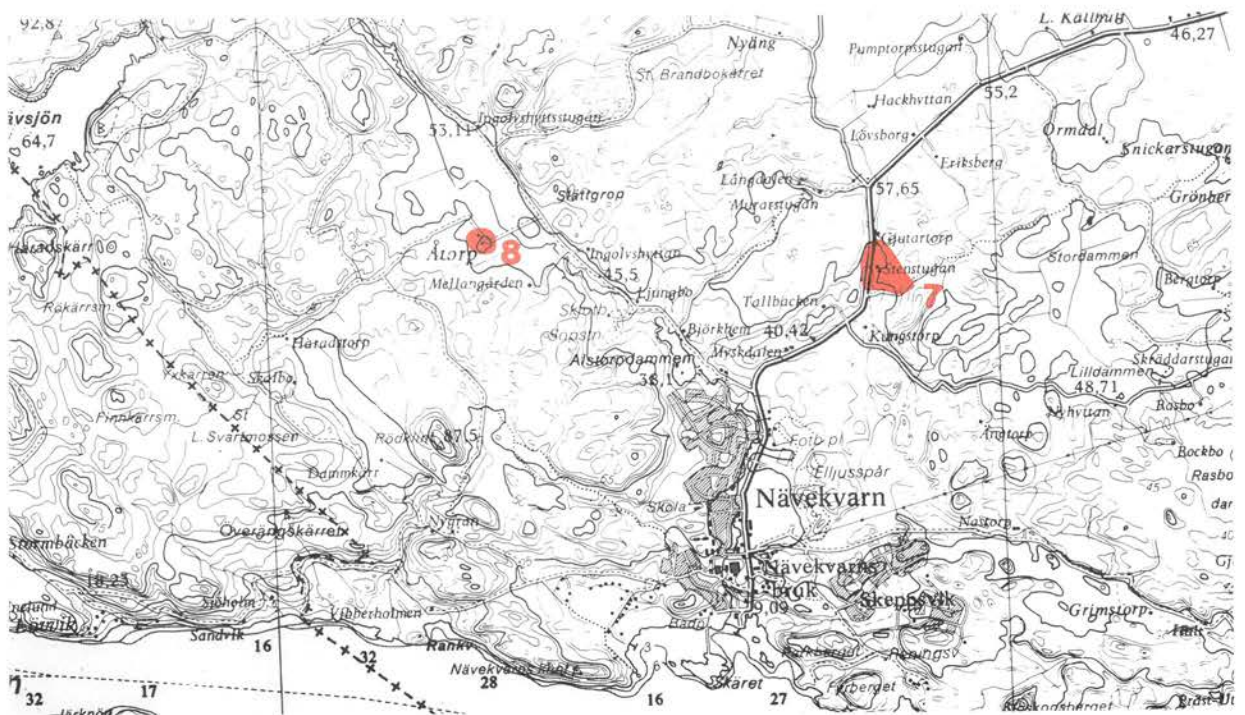
Tidehyttan, Midsommarhagen m fl ställen utmed vägen och vid södra odlingskanten är bra exempel på hur torp och mindre gårdar bebyggdes fram till 1800-talets första hälft. Stugorna utgöres av små knuttimrade ryggåsstugor under flacka takfall.

7. Stenstugan

Torp vid mindre rövning i skogsmark med betes- och hagmark med enstaka enar och lövträd kring bergknallarna.

På byggnadstomten står två oregelbundet placerade stugor en enkelstuga och en sannolikt äldre parstuga samt en bod. Båda stugorna är knuttimrade, panelade och färgade i falurött. Stenstugan var ett skattlagt torp och tillhörde liksom de flesta andra i socknen Nävekvarn.

8. Åtorp

Torp eller mindre gård med enrumstuga och enkelstuga. Enrumstugan är av en mycket ålderdomlig typ. Den har gavelingång med en enkel svale och just invid dörren till vänster är en murad spis. Huset är knuttimrat med friliggande falurött timmer under tegeltäckt åstak med breda vindskivor. Vissa förändringar har gjorts men karaktären är väl bevarad. Även enkelstugan har en välbevarad karaktär med falurött panelat timmer, inklädda vitmålade knutskallar och små spröjsade fönster.

Båda stugorna har tegelklädda åstak med breda vindskivor och skortstenarna långt ner i bakre takfallet.

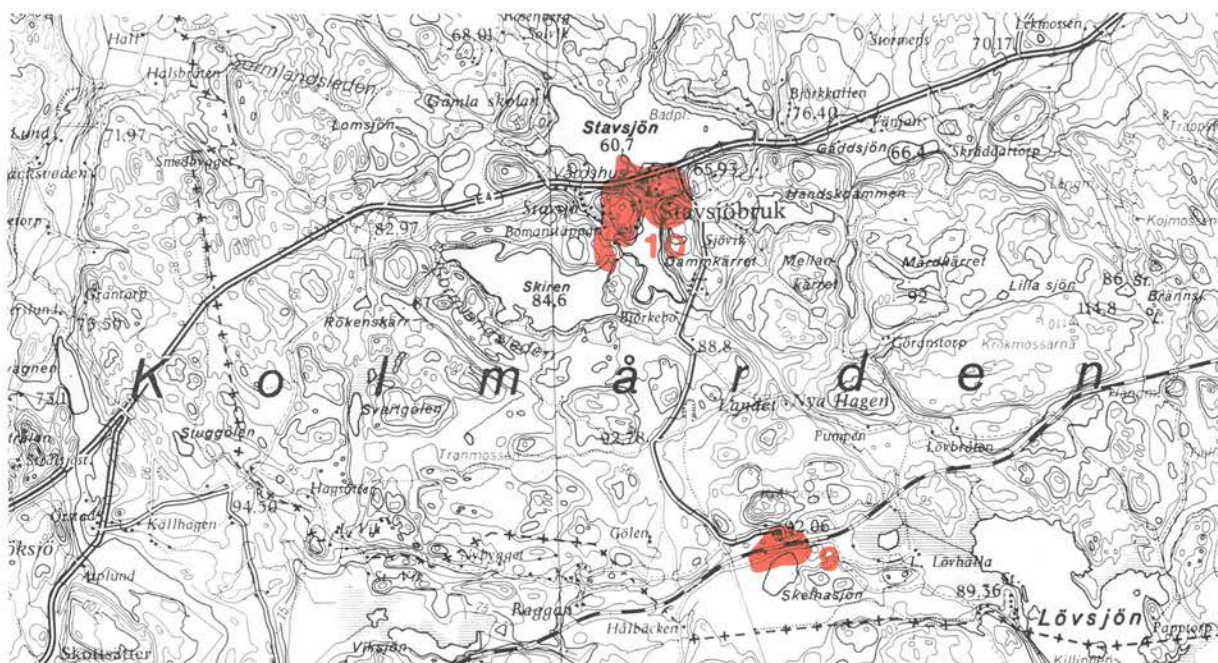
9. Stavsjö station

Enkelspåret på linjen Järna-Nyköping-Åby blev klart 1915-16 och ifrån denna tid härrör också stationsbyggnaderna. Stationshuset, vilket liknar flera andra på sträckan, är uppfört i en enkel tidstypisk stil i 1 1/2 våning under sadeltak vilket är neddraget till ett skyddstak på framsidan. Förutom expeditionslokaler och väntsal ingår också personalbostad i ovanvåningen. Utmed vägen ligger två tvåvåninga personalbostäder under sadeltak med likartat utseende och flera lägenheter. Flera uthus finns bl a hemlighus för resande. Stationshusen har brunfärgade fasader och vita omfattningar.

På andra sidan spåret ligger Pumpen, en rödfärgad enkelstuga, vattentank på betongställning och en mindre ekonomibyggnad i rött tegel.

Som helhet har järnvägsmiljön bevarat sin prägel.

10. Stavsjö bruk

Mitt i Kolmårdsskogen anlades på 1660-talet ett järnbruk på en kronoallmänning. Det fanns gott om skog, vattenkraft från Lövsjön och bara en mil till hamn vid Bråviken. Malm fanns dock inte, vilket man från början trodde, utan fick tas från främst Förola gruvor i Svärta. Bruket blev en stor leverantör av gjutna kanoner och ammunition. Som de flesta bruk kom Stavsjö i kris under 1800-talets andra del. Kanongjutningen upphörde 1859 och masugnen revs 1898. Men genom ombildning till aktiebolag och satsning på nya produkter lyckades företaget överleva. En starkt bidragande orsak var de förbättrade kommunikationerna med Nunnebanan 1898-1900 och senare förbindelsen till stambanenätet genom linjen Järna-Åby 1915.

Idag är Stavsjö en modern industri som tillsammans med omgivande hus successivt ut- och ombyggs från brukstiden. Trots detta har den samlade bebyggelsemiljön en bruksprägel. Moderna industribyggnader har anpassats till den befintliga miljön. Byggnadsbeståndet utgörs av ett 30-40-tal byggnader från 1700-talet fram till det senaste årtiondet.

Kärnan i samhället har flera hus kvar från bruksperioden. Av själva herrgården återstår två vitputsade flyglar i två våningar, troligen från 1700-talet, samt vid sjön

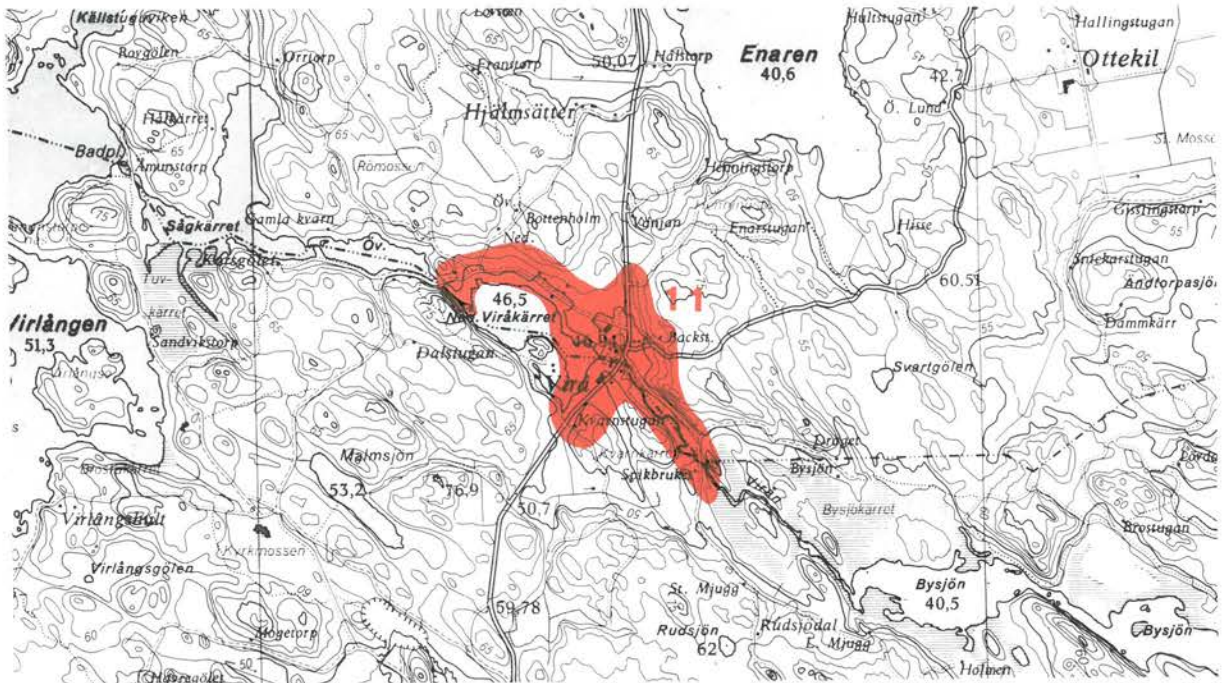
på andra sidan E4 det gamla köket, en timmerbyggnad av karolinsk typ. Huvudbyggnaden brann 1915. Vidare kan nämnas bostadshusen Lärkan, Stadshuset, Fasanen och Duvan, alla i två våningar och ljusa träpaneler, utom Duvan som har en vit putsfasad. Intill Duvan ligger det gamla "labbet", senare telestation. Viktiga för miljön är också de två timrade bodarna och sädesmagasinet.

Väster och sydväst om industribyggnaderna märks bl a ett ålderdomligt knuttimrat stall, en ryggåsstuga, en enkelstuga och en källarbod i slaggsten. På gatorna vid Dammkärret består bebyggelsen främst av en- och tvåfamiljshus i en och två våningar med ljusa fasader, men även rödfärgad panel förekommer. Flera av husen är här från 1800-talets slut och 1900-talets första årtionden.

11. Virå bruk

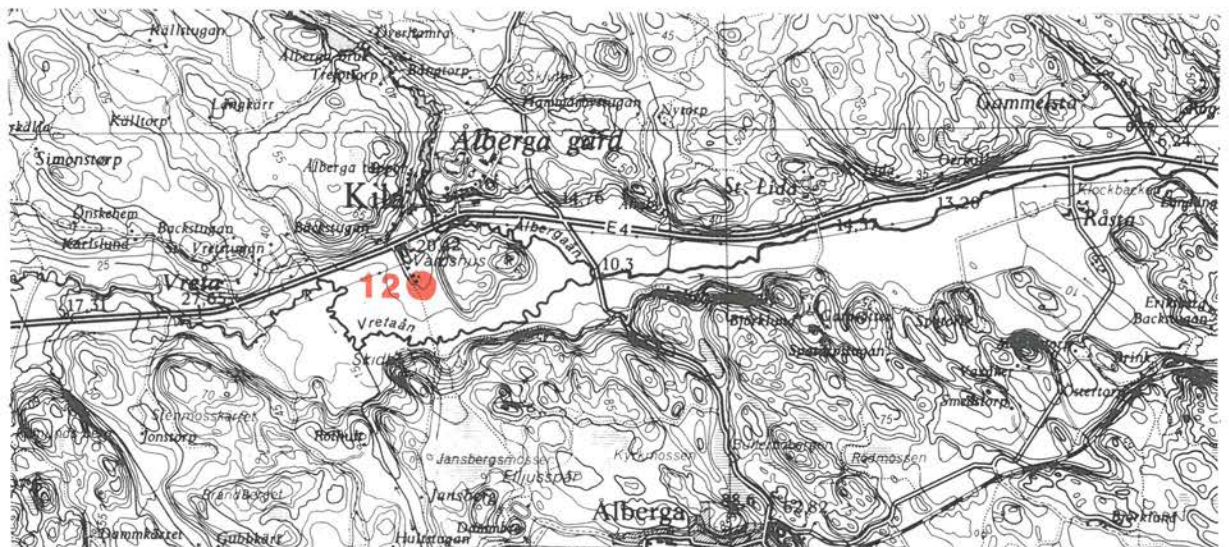
Virå ligger i en kuperad skogstrakt kring Virån mellan nedre Viråkärrret och Kvarnkärret. Järnbruket fick sina privilegier 1638 och drevs fram till 1908. Industriell verksamhet fortsatte dock fram till 1963 i det på mitten av 1800-talet startade kvarn- och sågverket. Med undantag av en faluröd knuttimrad järnbod och ett nyligen restaurerat kvarnhjul står inga av dessa industrialäggningar kvar. Vid mellanfallet, där två stångjärnshamrar tidigare låg uppfördes 1940 ett mindre kraftverk. En prägel av bruksmiljö finns ändå bevarad i de kvarvarande bostadshusen och brukshandeln. Utmed vägen ligger bruksherrgården, en timrad och panelad salsbyggnad i två våningar flankerad av två tätt liggande parstugor. Mitt emot märks brukshandeln med gulfärgade spritputsade fasader, slätputsade dekorer samt lövsågerier. Ett liknande bostadshus står intill med schweizveranda. Vid vägen är också ekonomibyggnaderna belägna bl a ett magasin i 2 1/2 våning och stall.

Vid mellanfallet finns en äldre arbetarbostad bevarad, "Smedbyggningen" uppförd i två våningar timrad, panelad och rödfärgad. Kvarnstugan i hagmarker söder om herrgården är en putsad 1800-talsstuga med knuttimrade bodar. Där spikbruket och kvarnen tidigare låg finns en knuttimrad arbetarlänga i en våning med panel på förvandring. (Byggnaderna norr om ån ligger i Katrineholms kommun, se miljö 3:33 i översiktlig kulturhistorisk inventering i Katrineholms kommun 1980).

12. Älberga boställe

Gårdsanläggning, f d militieboställe, med äldre timmerbebyggelse på ett impediment i dalgången. Manbyggnaden uppförd 1772 utgörs av en större parstuga i en våning och med en för denna typ av boställen vanlig utformning bl a med en framträdande fronton ovan entrépartiet. Två envåninga parstugor flankerar, vilka liksom manbyggnaden har faluröda paneler och vita snickerier. Till gården hör ett par timrade bodar bl a ett magasin. Vissa detaljer har förändrats men anläggningen bevarar ändå en ålderdomlig prägel, särskilt södra flygeln. Under en period har här drivits vandrarhem.

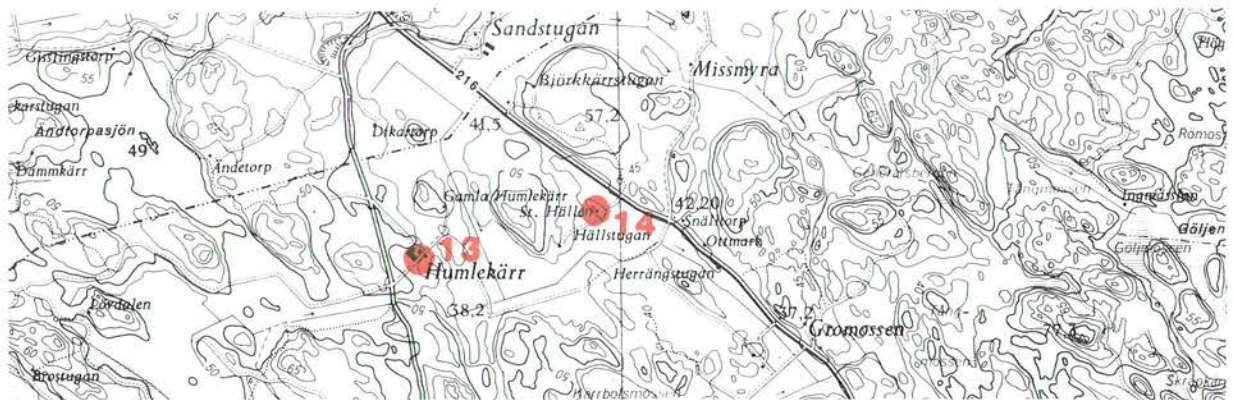

13. Humlekärr

Två märkliga arbetarbostäder med tillhörande bodlängor samt ladugård och loge. Byggnaderna uppfördes under 1800-talets slut på Ålberga gårds ägor och i samma stil som gårdens övriga byggnader ca 5 km söderut.

Arbetarbostäderna är två identiska ljusputsade längor en på var sida om vägen. Byggnaderna karaktäriseras av spetsiga takkupor över framsidans tre huvudingångar, kraftiga taksprång med dekorativt utformade sparrändar, profilerade skorstenar samt kvadratiska spröjsade fönster. Det västra huset har delvis utbytta fönster och någon dörr medan det östra huset står i oförvanskat skick.

Den större ekonomibygnaden är uppförd i T-form med ladugårdsdelen i rött tegel och logen i trä. Byggnaden har dekorativa ankarslut, kraftiga taksprång samt gav-larnas logbryggor bevarade. Det intilliggande vagnslidret och arbetarbostädernas bodlängor är uppförda i trä och har liksom logen faluröd färg.

14. Stora Hällen

Torp med äldre timmerbebyggelse bestående av en enkelstuga, moderniserad men i traditionell stil, samt en parallellt stående ålderdomlig enkel- eller enrumsstuga sammanbyggd med en knuttimrad bodlänga. Den äldre stugan har friliggande falurött timmer under sadeltak klätt med enkupigt tegel. Förstugan har både fram- och bakdörr och vidare kan noteras eldstadens placering i hörnet till höger om ingången. Stugans enda fönster sitter på gaveln och är blyspröjsat.

15. Kiladalen

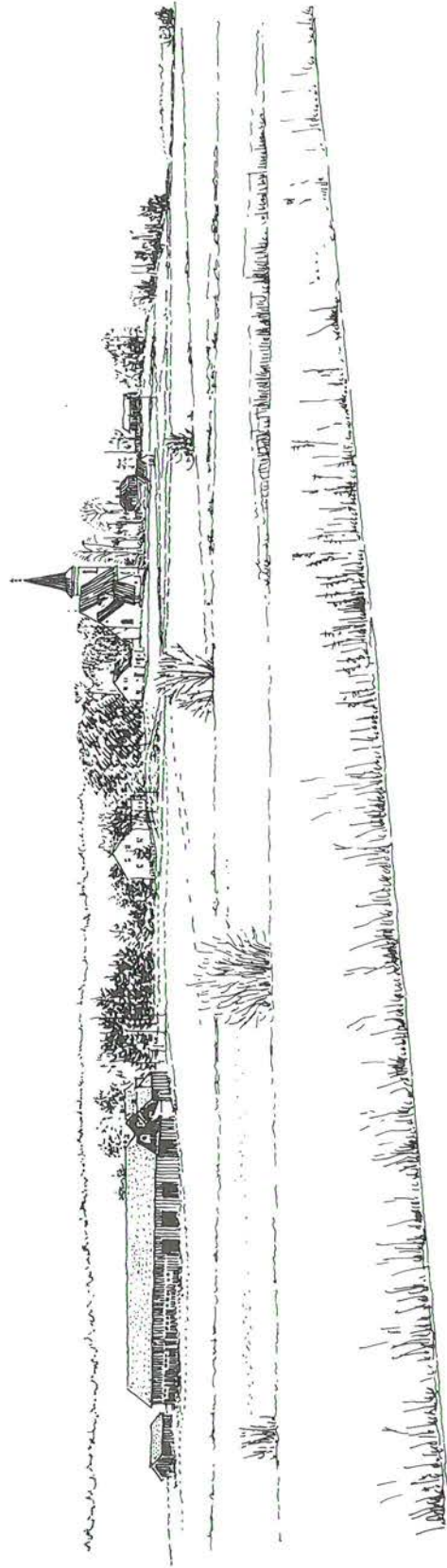
Dalgångsbunden odlingsbygd kring Kilaån med en alltifrån bronsålder kontinuerlig bebyggelseutveckling med betoning på den yngre järnåldern.

I söder bildar Kolmårdens förkastningsbrant en skarp gräns medan sluttningen i norr mot den skogbevuxna Stigtomta malm har en mindre markerad övergång. Karaktäristiskt för landskapet är de talrika och ofta markanta bergknallarna i lerslätten, ofta skogbevuxna och med hagmarker och bebyggelse i sluttningarna. Huvudsakligen ligger gårdar och byar på åns norra sida i de självdrenerande sluttningarna och på kullarnas sydsidor, men omkring Lunda där dalen vidgar sig även på den södra sidan.

Generellt kan sägas att de äldsta fornlämningarna från brons- och äldre järnåldern ligger i de mest höglänta delarna, flera på Kolmårdens bergskrön. Alltefter landhöjningen har nya ängs- och åkermarker frilagts och boplatserna har flyttats ner. Under den yngre järnåldern intogs de gårds- och bylägen som fortfarande präglar odlingslandskapet. Intill de flesta gårds- och bylägen ligger således gravfält från yngre järnåldern, exempelvis vid Råsta, Smedsta och Gräfstä. Från denna bosättningsfas finns också ett enhetligt ortnamnsskick med -stanamn och -bynamn. I flera fall ligger dock den äldre och yngre järnålderns lämningar på samma gravfält.

Som exempel härpå kan nämnas två stora lämningar nordväst om Tuna kyrka. Dels det vårdade och lättillgängliga Gåskullabacken med cirka 60 gravar intill E4 och dels Krasta ås med cirka 100 synliga gravar. På en bergvägg norr om Berga-Tuna, mitt i odlingsbygden finns märkliga bronsåldersristningar i form av flera skepp, en yxa och skålgropar. Bland enstaka fornlämningar framträder också fornborgen på Hovberget söder om Hannsjön. Den är strategiskt belägen intill bygden med god utsikt över den då segelbara Kilaån och endast tillgänglig från ett håll.

Under medeltidens början uppfördes i området de tre sockenkyrkorna belägna på krönet av bergbackar i den odlade jorden. Av Kila medeltida kyrka nordväst om Råsta återstår bara grundlämningar sedan kyrkplatsen 1750 flyttades västerut till sitt nuvarande läge.

TUNA KYRKYBY TUNA SIN

Både Lunda (offerplats) och Tuna (Tunagårdarna ingick i en förhistorisk förvaltningsorganisation) var betydelsefulla platser under förhistorisk tid. Tuna kyrka är den som bäst bevarat sin medeltida prägel och kan ha uppförts som häradskyrka under 1100-talets slut. Huvuddelen härrör dock från 1200-talet men har sedan dess flera gånger om- och tillbyggts bl a slogs valv under början av 1500-talet och tornet tillkom 1877. Lunda kyrka har medeltida murrester men sin karaktär från 1760-talet och 1897 då bl a tornet uppfördes. Vid båda kyrkorna ligger prästgård, skolor och vid Lunda ett f d ålderdomshem m m.

Kiladalen har av hävd varit en bondebygd. Byarna har varit små med under 1700-talet 2-3 gårdar, men många gårdar har också varit ensamliggande. Adelns jordinnehav har varit splittrat och endast i ett fall gett upphov till en säteribildning. Genom laga skifte och sammanslagningar har byar upplösts och utglesats men vid Kärrsta, Smedsta, Rinkeby och Rogsta finns en bykaraktär bevarad. Av dessa har särskilt Rogsta flera ålderdomliga timmerbyggnader, enkel-, parstugor och bodar från 1700-1800-talen. I de övriga byarna är byggnadsbeståndet mer varierat. Äldre stugor och bodar finns även t ex vid Vallby, Kjulshammar, S Fada och söder om Råsta. I Nybble ligger utmed bygatan två gårdar med representativ betydelse från 1800-talets andra hälft i oförvanskad skick. Av betydelse för miljön är här också vårdträd, hamlade träd, målade spjälstaket m m. Giberga är en ensamliggande mindre gård med enhetlig bebyggelse anlagd på en markant kulle. Mangården på krönet består av en parstuga troligen från 1700-talet men ombyggd i traditionell stil 1924 samt två flyglar. På gårdsplanen står en liten runsten. I sluttningen ligger ekonomibygnaderna på den götiska gårdens typiska vis.

Många av de ensamliggande gårdarna har herrgårdsliknande manbyggnader med bevarad tidsprägel från olika perioder t ex Åkersta 1870-tal, Grova omkring 1850, Råsta och Gammelsta. Råsta är en timrad anläggning med 1700-talsprägel där manbyggnaden uppfördes 1753 på Alberga boställe men flyttades hit 1853. Gammelsta har en putsad huvudbyggnad med 1700-talskaraktär på en troligen äldre valvslagen källare. Två putsade ekonomibygnader i samma stil samt en flygel från 1800-talets första hälft i grå träpanel ingår i anläggningen.

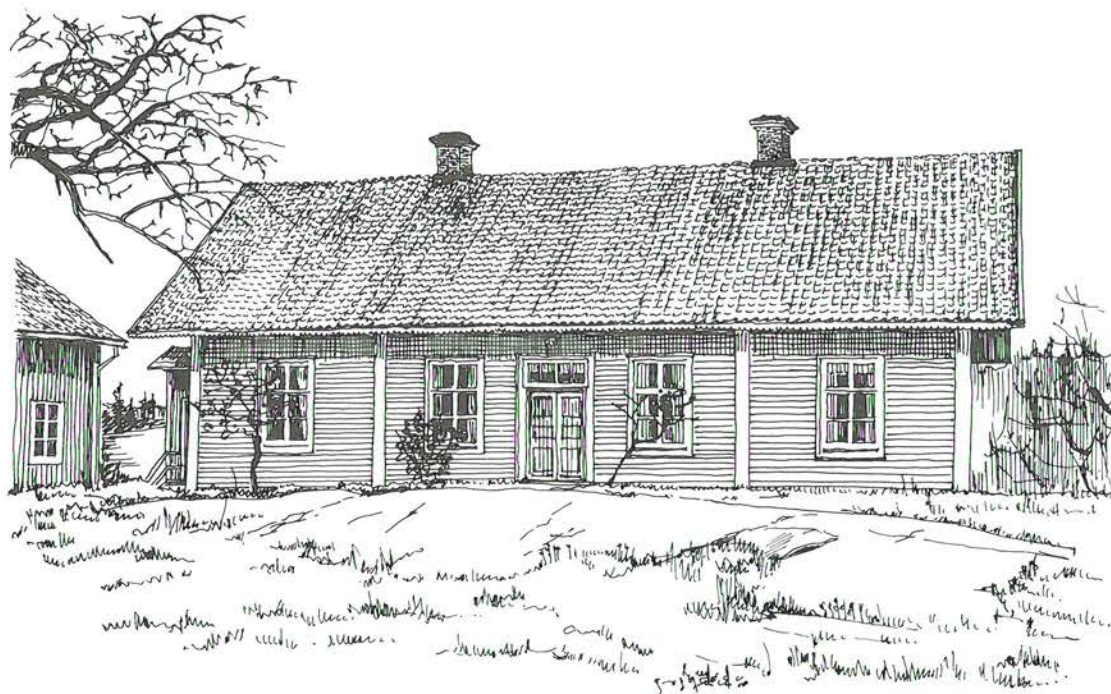
Berga-Tuna är dalgångens enda säteri och har med sin karaktärsbyggnad, parker, alléer, arbetarebostäder och ekonomibygnader en bevarad herrgårdsprägel. Huvudbyggnaden härrör från 1600-talet men dess yttre har delvis sin karaktär från en restaurering omkring år 1920.

Noteras bör arbetarbostäderna på rad utmed E4 och den monumentala ekonomilängan i falurött trä uppförd 1927 och tillbyggd 1936 (122 m lång).

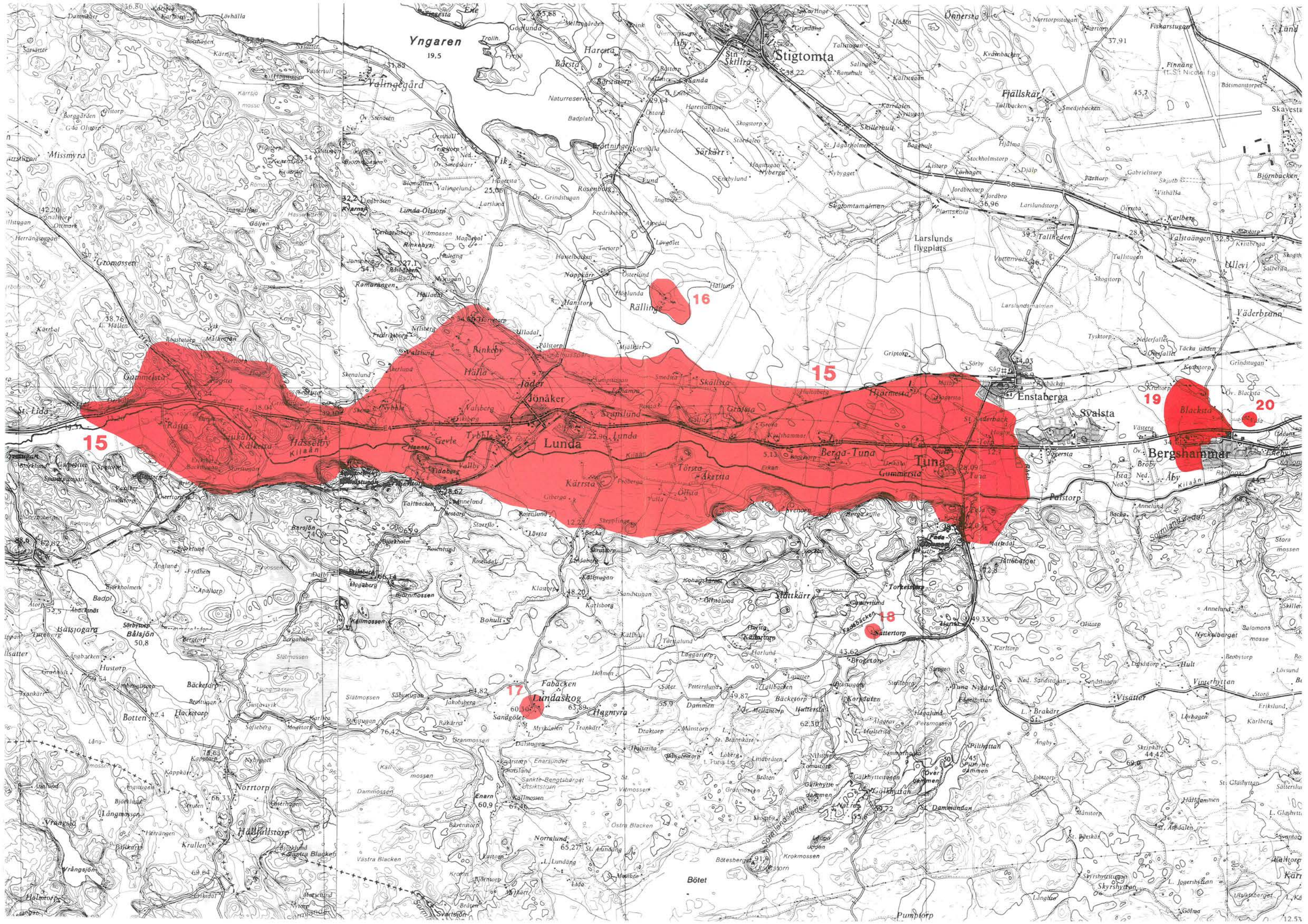
Nuvarande sträckning av E 4 sammanfaller till stor del med 1600-talets även om flera vägrätningar har gjorts. Ena gården i Gevle by har en manbyggnad från 1850-talet som från 1860 till 1910 fungerade som gästgiveri och tingshus. Förutom de äldre kyrkskolorna bör framhållas Gammelsta skola utmed E4 med skolhus och lärarbostad i klassicerande stil troligtvis efter ritningar av den kände 1900-tals arkitekten Gunnar Asplund.

Av industriella miljöer märks främst Fada kvarn med mjölnarbostad där också ett kraftverk uppfört 1920 ligger. Nuvarande kvarnbyggnaden är ålderdomlig och troligen är det samma byggnad som flyttades hit från Lunda socken 1642. Under en kort period på 1600-talet fanns här masugn och kanongjuteri och under 1800-talet ytterligare två kvarnar. Även söder om Hanberget vid Tidaberg finns lämningar av järnhantering, Tybble masugn.

Järnvägslinjen Nyköping-Norrköping korsar området och har givit upphov till angränsande tätorter.

GEVLE GÄSTGIVERI LUNDA S.N

Yngaren
19,5

Stigtomta
38,22

37,91

Valingegård

Fjällskar
34,77

Missmyra

Vik

Särkärr

Finnäng
(t. St. Nicolai f.g.)

32,2

Lunda-Olstorp

Lund

Larslunds flygplats

28,4

Rällinge
16

15

19

20

15

Lunda
22,96

Berga-Tuna
5,13

Tuna
28,09

Bergshammar

Fabäcken
60,50

Lundaskog
65,89

18

Bålsjögar
50,8

Hacktorp
62,4

Hällfallstorp
66,33

Enarn
60,9

Norrulund
65,27

43,62

62,30

55,6

59,72

55,6

55,6

55,6

55,6

55,6

44,42

69,0

44,42

44,42

44,42

44,42

44,42

12,53

16. Rällinge

Mangården utgörs av manbyggnad och två flyglar. Manbyggnaden är uppförd 1873 i en våning under sadeltak på båda sidor dominerad av trekantsgavlar. Panelerna är gulmålade med vita snickerier. De två flyglarna är betydligt äldre enligt uppgift från 1745. Båda är knuttimrade parstugor med rödfärgade paneler under sadeltak och med en fronton ovan entrépartiet. Gården har tidigare varit trumpetarboställe. På dess ägor hittades på 1940-talet den kända skulpturen Fröstatyetten i brons daterad till vikingatid. Den förvaras nu på Statens Historiska Museum.

17. Lundaskog

Bebyggelsemiljö i skogsbygd med f d skola, f d affär, ett torpställe och enstaka bostadshus samlade kring en vägkorsning.

Lundaskog växte fram under 1800-talets senare del och 1900-talets början kring torpet Bäckatorp.

Torpstället omfattar en delvis ombyggd manbyggnad samt ladugård och mindre uthus. Kring skolplan står skolan i en våning med kvist och snickarglädjedetaljer samt lärarbostad. Centralt i vägkorsningen ligger f d lanthandeln i två våningar med spröjsade fönster samt en intilliggande bod. I miljön ingår ytterligare ett parbostadshus.

Byggnaderna bevarar enhetlig och tidstypisk stil, samtliga med faluröda träfasader och vita snickerier.

18. Sättertorp

En mindre gård, representativ för skogsbygden, belägen på en sannolikt till större delen uppodlad slätt. Gårdens hus ligger väl samlade på kulle mitt i åkermarken med mangården högst och bodar och den sammanbyggda ekonomilängan i sluttningen. Manbyggnaden (1917) och ekonomilängan (1918), på vilken bl a båda logbroarna finns kvar, har båda bevarat sin tidstypiska karaktär. Samtliga byggnader är målade i falu rödfärg och har vita snickerier.

19 . Bergshammar kyrkomiljö - Blacksta

Öppen lerslätt norr om Kilaån med bykärnorna på bergklackar. Bergshammars by är belägen på en ostväst moränbunden bergklack (jmf hammar=ås, kulle) var socknens största by och här uppfördes under medeltid sockenkyrkan. Den vitmenade tornlösa kyrkobyggnaden har en rektangulär plan med rakavslutat kor. Dess äldsta delar går tillbaka till 1100-talet, men förstörades till sin nuvarande form under 1200-talet. Valv slogs under 1400-talet och under 1700-talet togs större fönster upp.

Byn lagaskiftades 1843 och bestod då av 12 gårdar. Fortfarande finns en byprägel utmed gamla landsvägen, men byggnadsbeståndet är i första hand präglat av tidstypiska bostadshus från 1900-talets första del med övervägande faluröda träpaneler. Men äldre är t ex den f d prästgårdens manbyggnad, Åttingen, nu församlingshem, uppförd omkring 1800 med parstugans plan i knutat och panelat timmer. De traditionella faluröda ekonomibyggnaderna placerade långt ner i sydsluttningen är från årtiondena runt 1900. Blacksta by norr om kyrkan lagaskiftades 1855 och omfattade då fem gårdar tätt liggande på bybacken. Fyra gårdar utflyttades av vilka bl a en placerades mitt i åkermarken. Denna utgör idag en samlad gårdsmiljö typisk för en utflyttad mindre gård med enkelstuga, bodar och en i vinkel sammanbyggd ekonomilänga. Byggnadsbeståndet i f d byn består av en delvis ålderdomlig timrad bebyggelse från 1700- och 1800-talen med två enkelstugor, parstuga och bodar. Vidare kan här nämnas en fruktträdgård omgärdad av stenmur samt husgrunder.

BLACKSTA , BERGSHAMMAR S: N

20. Vida

Ensamliggande gård i öppen lerslätt med ålderdomlig bebyggelse. Den f d mangården utgörs av parstuga och flyglar från 1720-talet samt ett troligen samtida magasin som sluter den knuttimrade anläggningen i en fyrkant. På behörigt avstånd med tanke på brandrisken ligger i åkern ett timrat pörte med halmtak. Pörten användes för torkning av lin och var förr en vanlig byggnad men är nu sällsynta. Yngre bebyggelse är en arbetarbostad från sekelskiftet 1900 samt en stor vinkelbyggd ekonomibyggnad med tröskvandring. Nuvarande manbyggnaden uppfördes på 1950-talet, men är väl anpassad till miljön.

Vida gård ägdes och beboddes under 1600-talet av riksrådet och arkitekten Erik Dahlberg.

21. Arnö - St Kungsladugården

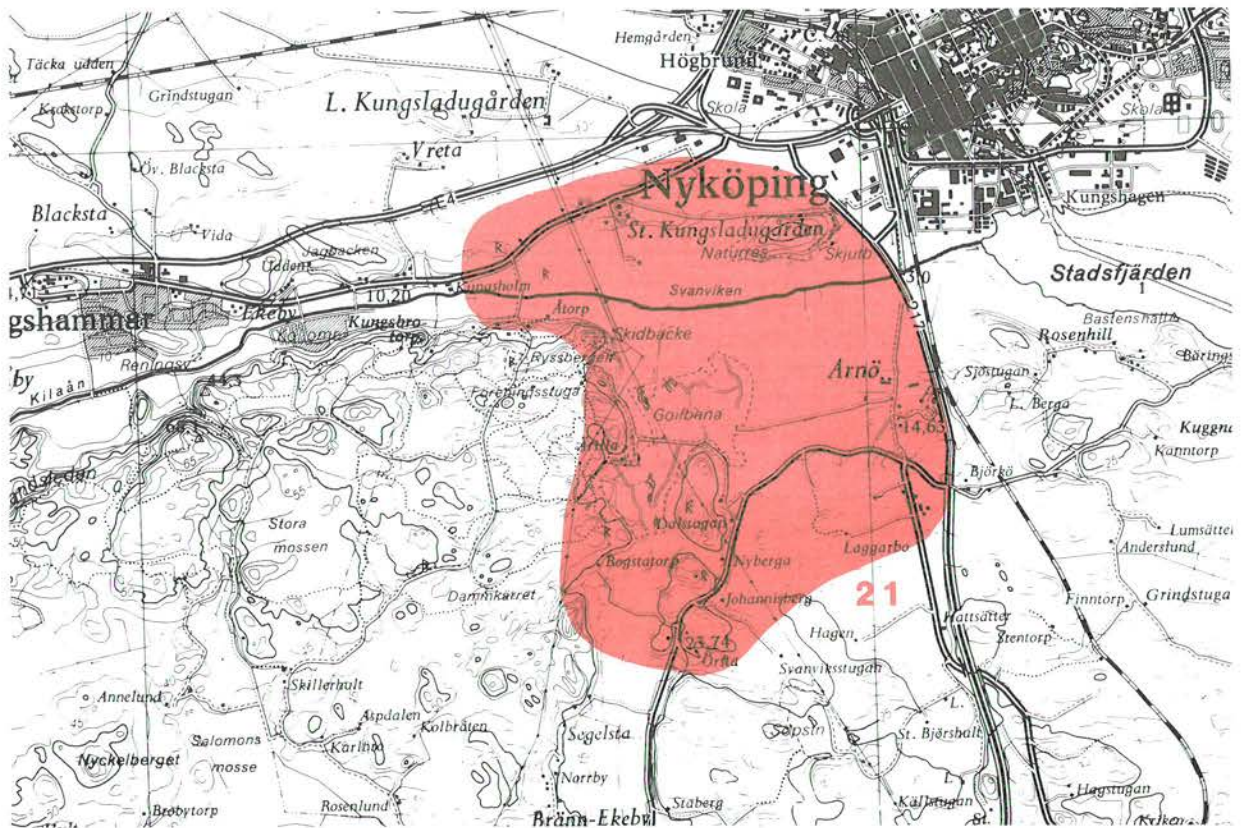
Odlingslandskap med lång kontinuerlig bebyggelseutveckling i mötet mellan Kila- och Bränn-Ekeby dalgångar vid Svanviken. Det rika fornlämningsbeståndet illustrerar väl hur bosättningen följt de vikande stränderna. Högst ofta på bergskrön, ligger bronsålderns rösen och stensättningar, längre ned i sluttningarna märks den äldre och yngre järnålderns lämningar, främst runda stensättningar och högar ingående i gravfält. Det största gravfältet om 45 kända lämningar på Lindbacke har mera varierade former med bl a två ovala stensättningar, treudd och domarring. På denna stora kulle med enbevuxna hagmarker finns också en labyrint. Väster härom utmed Kilaån ligger ruinen efter en medeltida kastal av den typ som under 1100-talet började uppföras utmed de svenska kusterna.

Bebyggelsen domineras av St Kungsladugården och Arnö. Kungsladugården har säkerligen medeltida traditioner, men nuvarande huvudbyggnaden uppfördes 1816-19 efter Carl Hårlemans normalritning för kungsgårdar från 1750. Det är en vitputsad byggnad av sten i två våningar som med sitt brutna tak, pilastrar m m ger en 1700-talsprägel. På den kuperade byggnadstomten ligger fyra timrade och panelade hus målade i falurött, bl a de två flyglarna uppförda 1795 (boningshus) och 1755 (magasin). Till gården hör flera arbetarbostäder, stora ekonomilängor och bl a ett förrådshus i korsvirkesteknik och putsat tegel. Invid gården finns ekhagmarker. Stora Kungsladugården är byggnadsminnesmärke. Arnö som tidi-

gare var huvudgård i en större gods bildning har en tids- typisk huvudbyggnad från 1863 i två våningar med nio fönsteraxlar och ljus träpanel. Två timrade och panelade karolinska flyglar flankerar. De är troligen från 1700- talets början. Alderdomligt är också det kvadratiske magasinet under toptak.

Rogstatorp, i dalgången, är en traditionell gårdsbild- ning med en samlad bebyggelse från årtiondena omkring 1900. Den har ett karaktäristiskt läge i sluttningen närmast omgiven av hagmarker. I området finns också spridda ryggåstugor bl a den alderdomliga parstugan vid Laggårbo samt en vid Björklund.

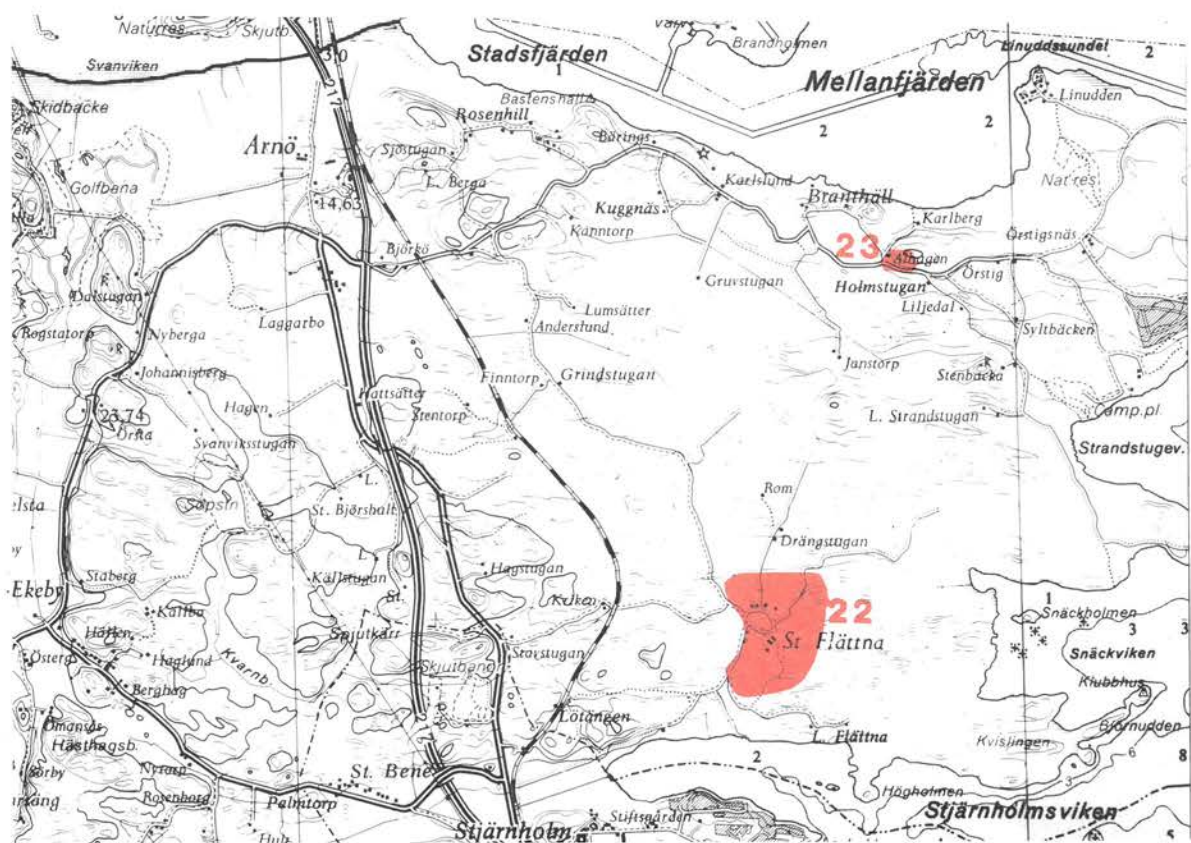
Arnö skola med skolhus och lärarbostad är typisk för 1900-talets första årtionden.

22. St Flättna

Större gård i småbrutet odlingslandskap med omfattande ekhagmarker runt gården. Cirka 400 m öster om gården ligger ett mindre gravfält av den yngre järnålderns

karaktär. Gården var från medeltid fram till 1769 eget säteri. Säteriprivilegierna flyttades då över till Arnö (se miljö 21) och St Flättna blev arrendegård. Grunderna efter 1600-talets säteribyggnad finns kvar medan den nuvarande stora timrade manbyggnaden under brutet tak i en våning och inredd vind ursprungligen uppfördes under 1770-talets första hälft. Byggnaden bevarar trots flera senare förändringar en 1700-talsprägel. Möjligen kan den ålderdomliga knuttimrade längan ha ingått som en flygel till 1600-talsanläggningen. Till gården hör flera ekonomibyggnader, en modern, medan de andra är i traditionell stil samt faluröda arbetarbostäder i 1 1/2 våning med sen 1800-talsprägel.

23. Alhagen

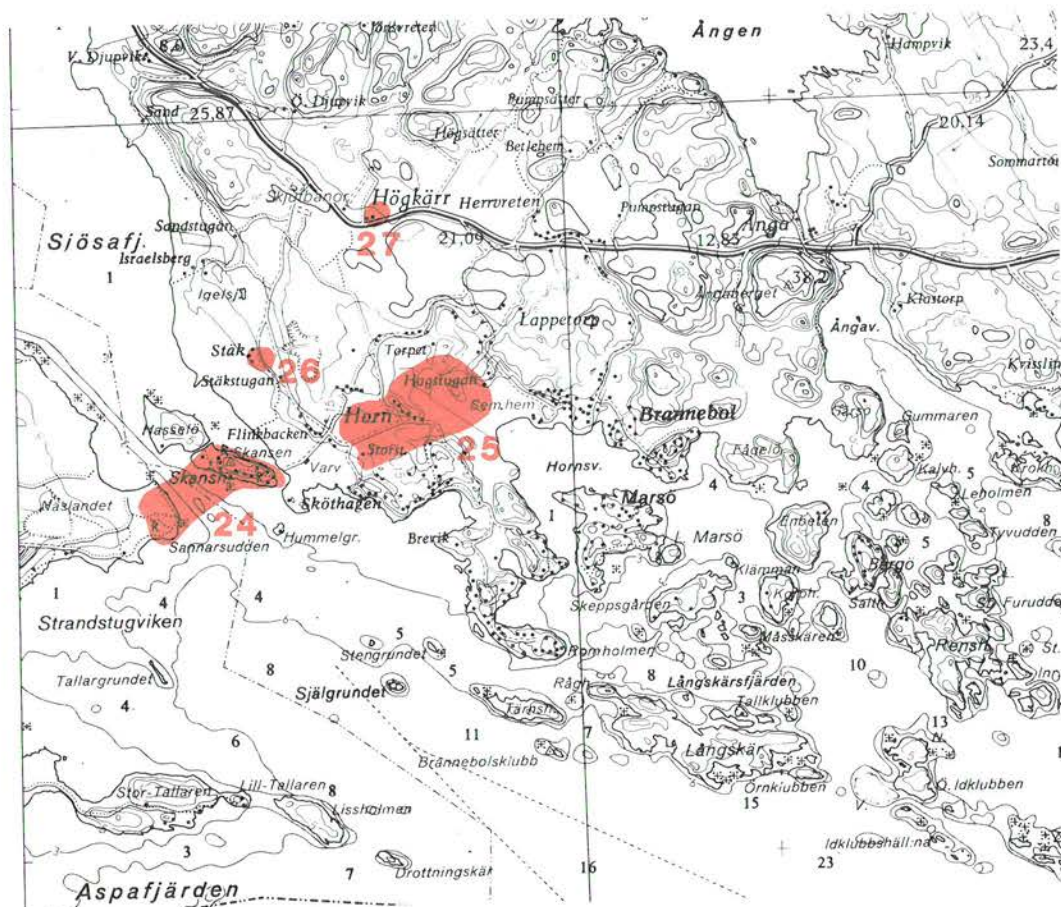
Låg knuttimrad ryggåsstuga med bred faluröd lockpanel, inklädda knutar, breda vindskivor och hög skorsten i bakre takfallet. Stugan flankeras av en timrad bod.

24. Skansholmen - Örstignäs

Inloppet till Sjösafjärden och Nyköping med befästningsanläggningar från 1600-talets förra hälft och förtätad äldre bebyggelsemiljö på Skansholmens norra del.

Fastlandssidans befästning Örstignäs har närmast rektangulär planform och mäter ca 100 x 250 m. Vallarnas sammanlagda längd uppgår till omkring 850 m. Vallar och bastioner är uppförda av jord och omgivna av vallgravar.

Skansholmens två befästningsanläggningar omges av bebyggelsemiljöer, en äldre med närmast fiskelägekaraktär i nordväst och en yngre bestående av fritidsbostäder i sydost. Anläggningen på holmens mitt mäter 80 x 100 m och består delvis av raserade jordvallar med stenskoning. Anläggningen på holmens östra del har sned planform samt består av stenskodda jordvallar som är 2-4 m breda och har en höjd på 1-3 m. Mot norr finns en triangulär bastion.

25. Horn

Bykärna och utskiftade gårdar på bergklackar i den oregelbundna åkermarken. Tidigare bestod byn av fyra gårdar, men vid laga skiftet 1859 fanns betydligt fler gårdar. Många av dessa utflyttades, bl a Storstugan sydväst om byn. På bybacken ligger idag fyra gårdar på rad med manbyggnaderna i krönläge omgivna av undantags- och drängstugor och bodar m m. Ekonomibyggnaderna är belägna vid kullens fot på andra sidan vägen. Byggnadsbeståndet utgörs i huvudsak av hustyper och traditionella ekonomibyggnader med bevarad prägel från årtiondena omkring 1900. Falurött dominerar men ljus gul oljefärg förekommer även.

26. Stäk

Underlydande gård till Sjösa vid Sjösafjärdens inlopp. Manbyggnaden utgörs av en knuttimrad parstuga i en våning, faluröd och panelad, under tegelklätt sadeltak. Mittemot står en knuttimrad bodlänga och ner mot sjön finns ytterligare en bod.

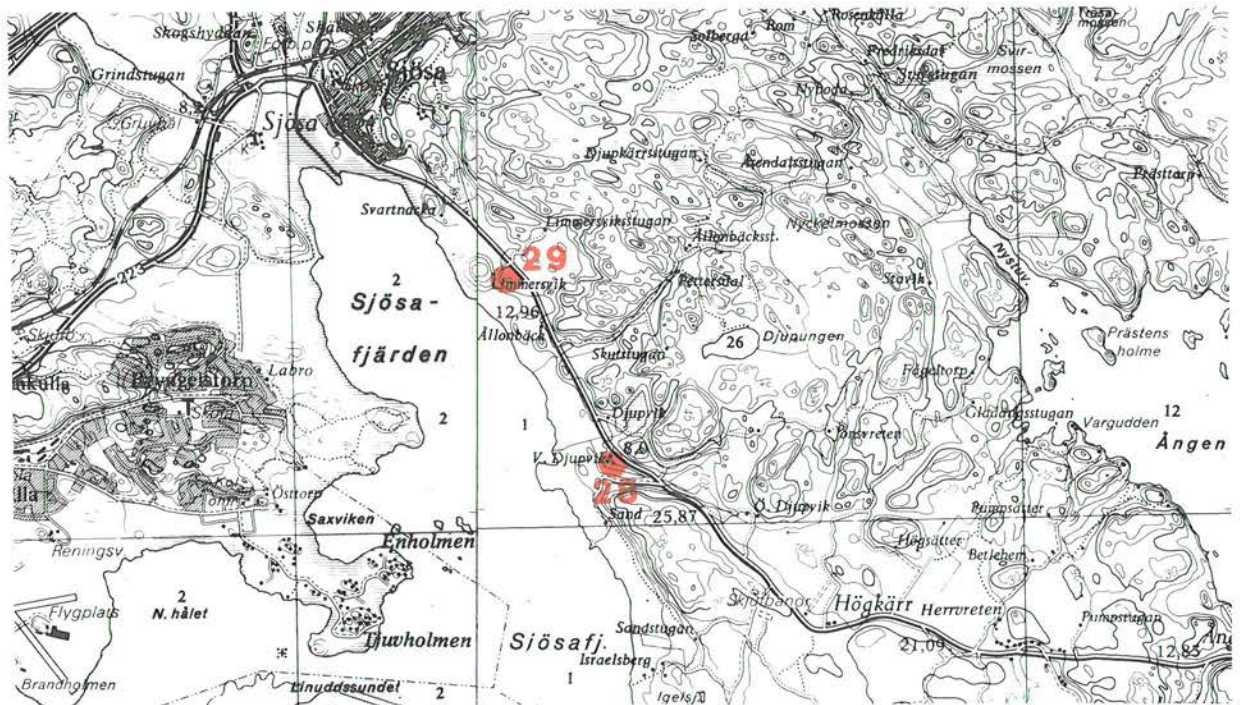
27. Högekärr

Underlydande mindre gård till Svärta säteri. Den äldre manbyggnaden utgörs av en knuttimrad parstuga, panelad och faluröd, under tegelklätt sadeltak med höga vindskivor.

28. V Djupvik

Underlydande gård till Sjösa vid Sjösafjärdens norra strand. Manbyggnaden utgörs av en parstuga med ålderdomlig prägel, knuttimrad och panelad under tegelklätt sadeltak med höga vindskivor. En sammanbyggd bod och dräng-

stuga ligger i vinkel. Båda byggnaderna är faluröda med vita snickerier.

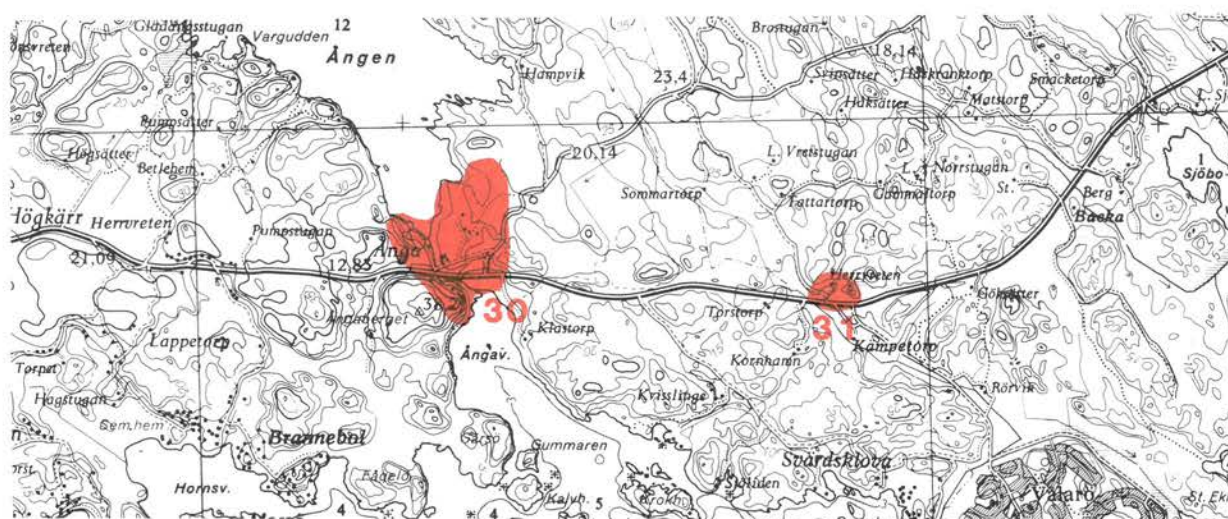
29. Limnersvik

Underlydande gård till Sjösa vid Sjösafjärdens norra strand. Manbyggnaden är en knuttimrad och panelad parstuga i en våning under tegelklätt sadeltak. En knuttimrad bod och mindre stuga från 1800-talets andra hälft flankerar och bildar en gårdsplan. I sluttningen mot sjön ligger en traditionell ekonomilänga. Alla byggnaderna är målade i falurött.

30. Ånga

Större gård på näset mellan sjön Ången och en havsvik. Ånga var under större delen av 1600-talet eget säteri men privilegierna indrogs 1688. Kulturlandskapet har dock fortfarande en herrgårdsprägel med alléer, en mindre park och lövbevuxna hagmarker m m. Den nuvarande huvudbyggnaden uppfördes 1808 i två våningar med nio fönsteraxlar under ett brutet tak i två fall. Som flyg-

lar ligger i två symmetriskt placerade parstugor i en våning under brutna tak. Fasaderna är liksom huvudbyggnadens putsade och ljusst färgade. Arbetarbostäder och ekonomibyggnader ligger huvudsakligast öster om mangården. De är uppförda omkring år 1900 i traditionell stil och bildar en enhetlig bebyggelsemiljö. Här bör särskilt framhållas den f d skolan, vilken bl a också använts som missionshus. Framför mangården finns en terrasserad plan med ett gråmålat lusthus uppfört 1816. Utmed vägen ligger en f d affär med faluröd panel. Över ån leder en stenvalvbro av yngre typ och längre ner i åfåran märks rester av en kvarn.

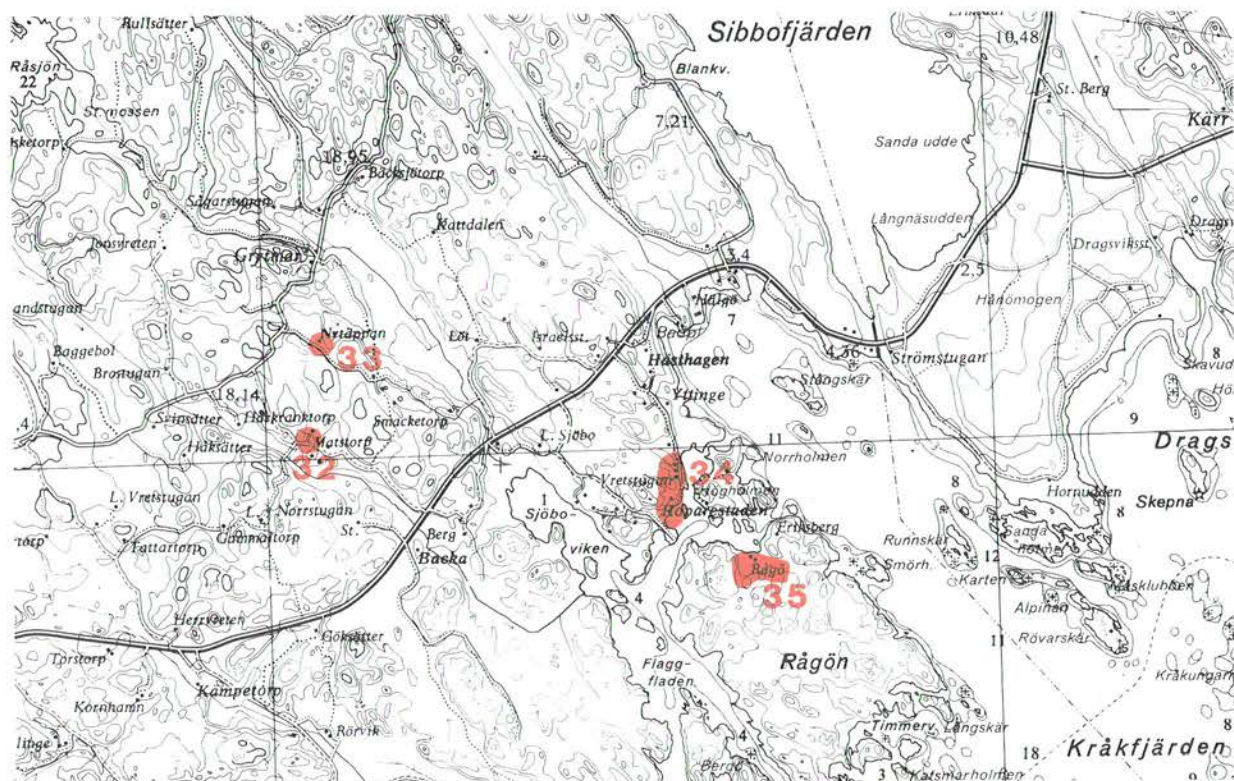
31. Herrvreten

Två torp i skogklädd sydsluttning vid en uppodlad sänka. Bostadshusen består av två panelade och faluröda ryggåstugor, den ena tillbyggd med en kammare. Två knuttimrade bodar, den ena med inrett rum samt en ekonomilänga med synligt halmtak kompletterar torpmiljön.

32. Matstorp

Ensligt belägen skola med en i stort orörd tidsprägel från 1900-talets början. Byggnaden har faluröd panel,

vita snickerier och sadeltak. I undervåningen ligger skolsalarna och i ovanvåningen lärarbostad. På skoltomten finns ett uthus med bl a hemlighus.

33. Nytäppan

Komplett torpmiljö invid en mindre uppodling i skogsmark. Bostadshuset utgöres av en knuttimrad, panelad och rödfärgad enkelstuga i en våning, troligen uppförd under 1800-talets första hälft. Vidare finns en timrad ekonomilänga och jordkällare. Närmast gårdstomten, som omges av trädgårdesgård, märks bl a flera stora ekar i ohävdad mark.

34. Roparestaden - Vretstugan

Torpbebyggelse i anslutning till skyddad havsvik. Bostadshuset utgöres av timrade, panelade och rödfärgade enkelstugor som byggts till med verandor, vinkelbyggnader och liknande. Flera bodar finns kvar, varav ett par ålderdomliga vid Roparestaden. Vid Roparestaden märks vidare ett

par sjöbodar, timrad lada under vasstak och en mindre en-rumsstuga, vilka tillsammans bildar ett representativt skärgårdstorp.

35. Rågö

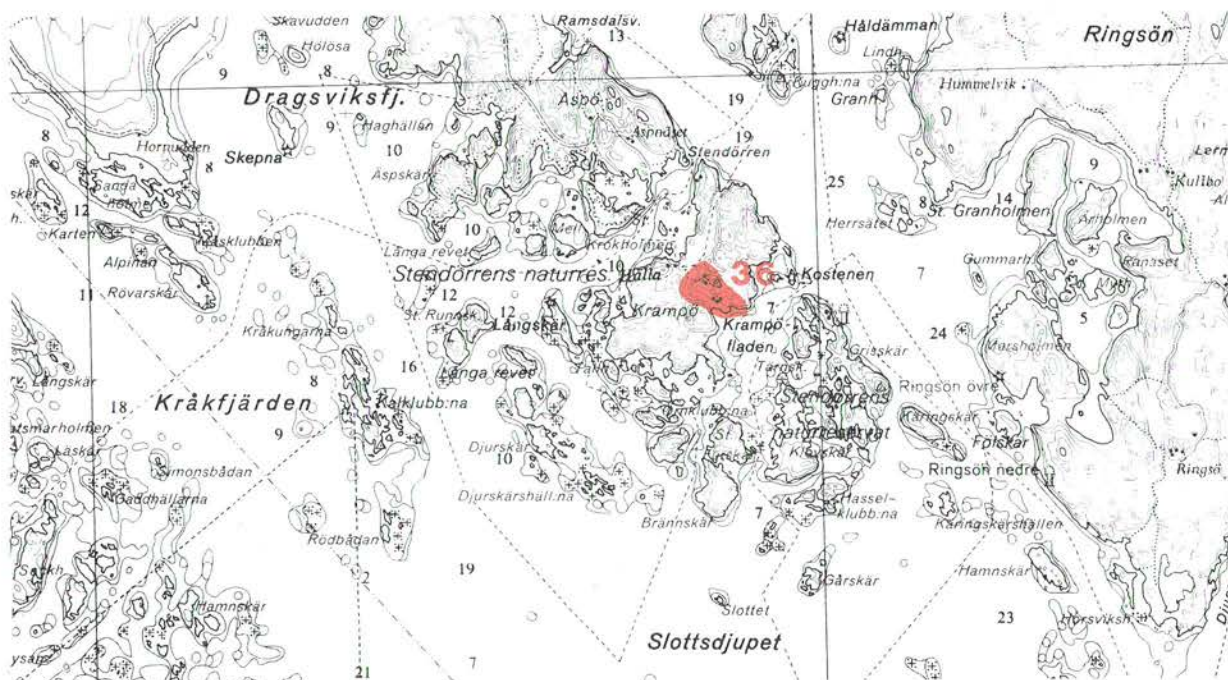
Gård belägen på öns nordsida mot Rågsundet omgiven av barrskog med inslag av åkermarkspartier.

En äldre knuttimrad manbyggnad, restaurerad på 1940-talet bildar tillsammans med två timrade längor innehållande f d fähus/vedbod/sädesmagasin respektive brygghus/visthusbod ett skyddat gårdstun. Intill ligger ett bostadshus från 1930-talet uppfört i resvirke. Opanelade byggnader är en knuttimrad källarbod och ladugård/loge i skiftesverk. Samtliga byggnader är faluröda. Vid stranden ligger två sjöbodar.

36. Krampö

Gårdsanläggning med ett 20-tal byggnader oregelbundet belägna på och intill en bergknalle på Krampöns östra sida. Bebyggelsen omges av odlad mark.

Gården har en för skärgården ovanligt stor manbyggnad uppförd 1911 i träkonstruktion och tidstypisk stil med glasverandor och frontespisvåning. En äldre manbyggnad från 1800-talets slut är timrad i en våning. Den gamla ladugårdsbyggnaden och ladan är knuttimrade, opanelade och ofärgade. Ladugården har liksom en äldre knuttimrad källarbod vasstak. En ny sammanbyggd ladugård och loge uppfördes vid 1900-talets början. Ytterligare uthusbyggnader från samma tid är smedja, hönshus, vävstuga/förrådsbyggnad, såg och fyra uthus omgjorda till fritidsbostäder, samtliga uppförda i brädkonstruktion. Samtliga gårdsbyggnader är locklistpanelade och faluröda.

37. Ringsö

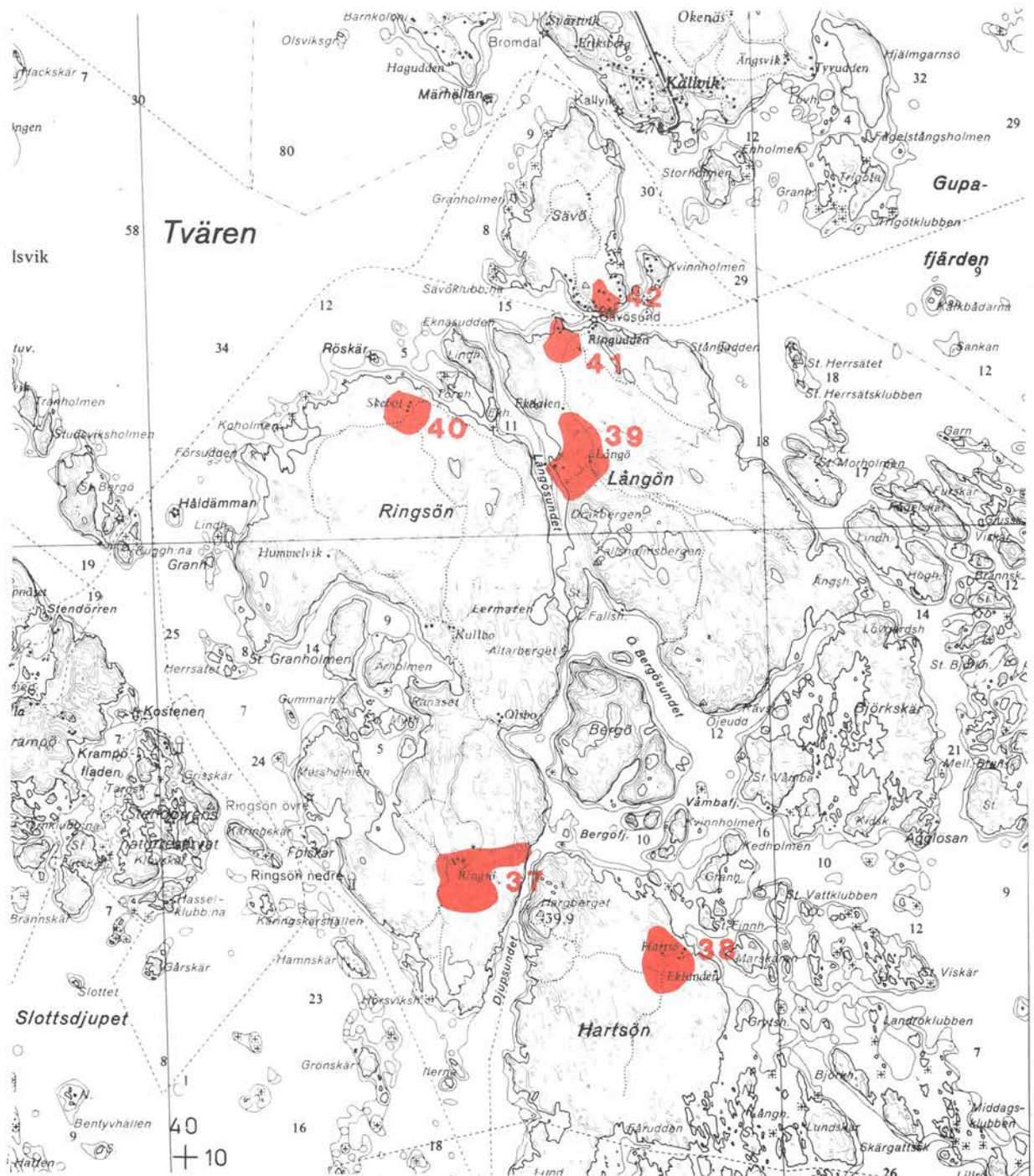
Ett dubbelhemman Västergård och Östergård belägna på södra delen av Ringsön med åkermarkspartier kantade av torrängsvegetation främst söderut.

Gårdarna anges redan i 1509 års jordebok som ett dubbelhemman. Med sina nära lägen bildar gårdarna en by på ett 15-tal byggnader.

Västergårdens gårdstun omges av två enkelstugor från 1800-talets förra hälft varav en knuttimrad med veranda och en timrad med brutet tak, samt en knuttimrad ekonomibyggnad. Ladugård och logbyggnad från 1920-talet står i vinkel mot ladugårdsplanen och äldre mindre uthus bl a svinhus ligger norrut. Samtliga byggnader är knuttimrade och har faluröda locklistpanelade fasader.

Östergården har en senare ombyggd parstuga från omkring 1800 flankerad av en enkelstuga och en ekonomibyggnad med källare och dubbeldörrar på västra gaveln. Samtliga knuttimrade och klädda med faluröd locklistpanel. Byggnaderna omsluter tillsammans med staket i väster ett gårdstun med vårdträd. Äldre timrade ekonomibyggnader samt ladugårdsbyggnad kantar tillfartsvägen i söder. En faluröd undantagsstuga byggd omkring sekelskiftet i tidstypisk stil har ett läge längre norrut intill vägen.

Sydväst om gårdarna finns en upprustad lintorkningsgrop. Vid östra stranden ligger fyra sjöbodar varav två äldre knuttimrade med vasstak. De senare byggda bodarna är uppförda i brädkonstruktion och klädda med faluröd slät stående panel.

38. Hartsö

Gårdsanläggning på nordöstra sidan av Hartsö med den odlade åkermarken till stor del omgiven av parkliknande landskap som karaktäriseras av stora vidkronade ekar och öppna ängspartier omväxlande med bergknallar.

På 1600-talet fick lotsväsendet en fast organisation och en station omfattande tre lotsfamiljer upprättades på Hartsö. Stationen fungerade fram till slutet av 1870-talet då den flyttades till Sävsundet. Ön ägs fr o m 1723 av Björksunds säteri.

Hartsö gård omfattar ett tiotal byggnader varav tre bostadshus och en vedbod är placerade kring en fyrssidig gårdsplan. Manbyggnaden är en 1700-talsbyggd parstuga med senare tillbyggnad på östra långsidan och en förhöjd takvåning. Den flankerande stugan har gavelingångar och inredd vind samt är liksom det tredje bostadshuset, en enkelstuga med f d boddel, uppfört under 1800-talets förra hälft. Ekonomibyggnaderna bl a en undantagsstuga och oxstall/vedbod är samtliga 1800-talsbyggda samt knuttimrade eller uppförda i skiftesverk. Gårdsbyggnaderna har faluröd färg. I vattnet intill stranden ligger en ålderdomlig sjöbod med vasstak under tegelpannor.

39. Långö

Gård på Långöns västsida belägen på öppen mark med inslag av f d åkermarkspartier numera betesmark runt om. Ön är för övrigt beväxt med barrskog och är söderut starkt kuperad.

Manbyggnaden är en knuttimrad förlängd parstuga med kvist. Stugan är flankerad av en knuttimrad visthusbod i friliggande timmer och en undantagsstuga. Boningshusen har fasaderna klädda med locklistpanel, Ekonomidelen omfattar ladugård/stall byggt i vinkel, knuttimrat svinhus, vedbod och ombyggd smedja. Vid sjön finns sjöbodar.

40. Skebol, Ringsön

Gård på Ringsöns norra strand omgiven av åkermark i öster och hag- och betesmark i söder.

Manbyggnaden är en moderniserad parstuga med upptagen takkupa samt har veranda och vindskivor med snickarglädjedetaljer. Stugan flankeras av brygghuslänga i liggtimmer. Till gården hör en drängstuga med källargrund, ekonomilänga med ladugårdsdel i liggtimmer samt vagnslider. Samtliga byggnader är faluröda och har locklistpanelade fasader.

41. Sävsunds krog, Långön

F d krog och torp på nordsluttande udde mot Sävsundet omgivet av åkerteg i väster, hagmark med berg i dagen i söder och öster. Längst ut på udden lämningar efter en försvarsanläggning.

Genom Sävsundet gick den gamla inre farleden belagd åtminstone sedan 1600-talet med en krogbyggnad förlagd på Långösidan. Sävsundskrog och hela Långön tillhörde Tureholms gods fram till 1910-talet då den friköptes.

F d krogbyggnaden är en kvistförsedd parstuga som genom tillbyggnad på södergaveln byggdes ihop med en lada omgjord till bostadshus. Ytterligare ett bostadshus med årtal 1811 på vindflöjeln har blivit tillbyggd i etapper. Ekonomibygnader är ladugård med loge, vedbod, bastu samt dubbelbod i två våningar. Vid stranden ligger en sjöbod i liggtimmer och i vattnet ett båthus. Bostadshuset är locklistpanelade och samtliga byggnader faluröda.

42. Sävsundets lotsplats, Sävön

Lotsstation och bostadshus för lotsfamiljer på sjötomt beväxt med ekar och fruktträd samt båtanläggning vid Sävsundet.

Lotsstationen kom till när lotseriet överfördes från försvaret till det nvbildade lotsverket under 1800-talets senare del och har en väl bevarad sekelskiftesbebyggelse. På tomten står två envåriga tvåfamiljshus

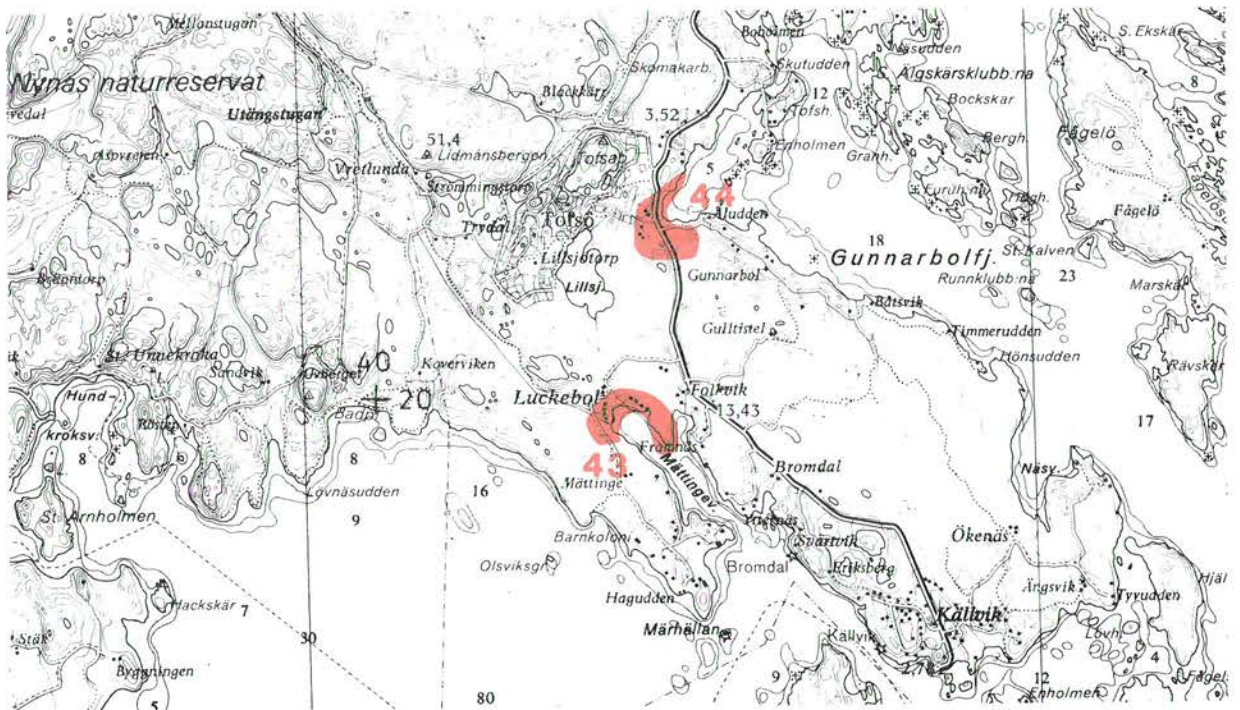
klädda med faluröd locklistpanel, en med gavelingångar och en med två ingångar under samma verandatak på nord-sidan. Ett tredje bostadshus har frontespisvåning, veranda och pärlspontad, gul fasad. Intill ligger ett åttkantigt lusthus i samma färg. Till miljön hör bodar, källare samt lotsutkik.

43. Luckebol

Bebyggelse på strandremsa runt Mättingeviken omgiven av skogsmark.

Miljön omfattar den äldre gårdsanläggningen Luckebol på västra sidan och fyra tidstypiska faluröda villor från 1900-talets början på östra sidan.

Luckebol gård finns angiven på sockenkartan från 1679 och står idag med tre boningshus från skilda tidsepoker. Äldst är ryggåsstugan med enkelstugans plan. Från 1800-talets mitt står en parstuga och från 1900-talets början en tidstypisk villa. Bostadshusen och ekonomibyggnaderna utgör en traditionell kustgård med faluröda träfasader och vita snickerier.

44. Tofsö

Två traditionella kustgårdar i småskalig prägel vid en vik till Yttre Hållsfjärden.

Gårdarna ligger på moränbunden mark med öppna sluttande betesmarker mot vägen och sjövikens i öster. Vid stranden ligger två timrade sjöbodas med vasstäckta tak.

Tofsö är angivet på 1672 års sockenkarta och tillhörde vid denna tid Örboholms säteri.

S Tofsö har en ålderdomlig slutna prägel med en parstuga sammanbyggd i vinkel med undantagsstuga och källarbod. Gårdsplanen kantas i övrigt av ekonomibyggnader. Ett stycke från gården ligger en enkelstuga.

L Tofsö har en kvistförsedd parstuga med en motställd undantagsstuga samt ett flertal mindre ekonomibyggnader.

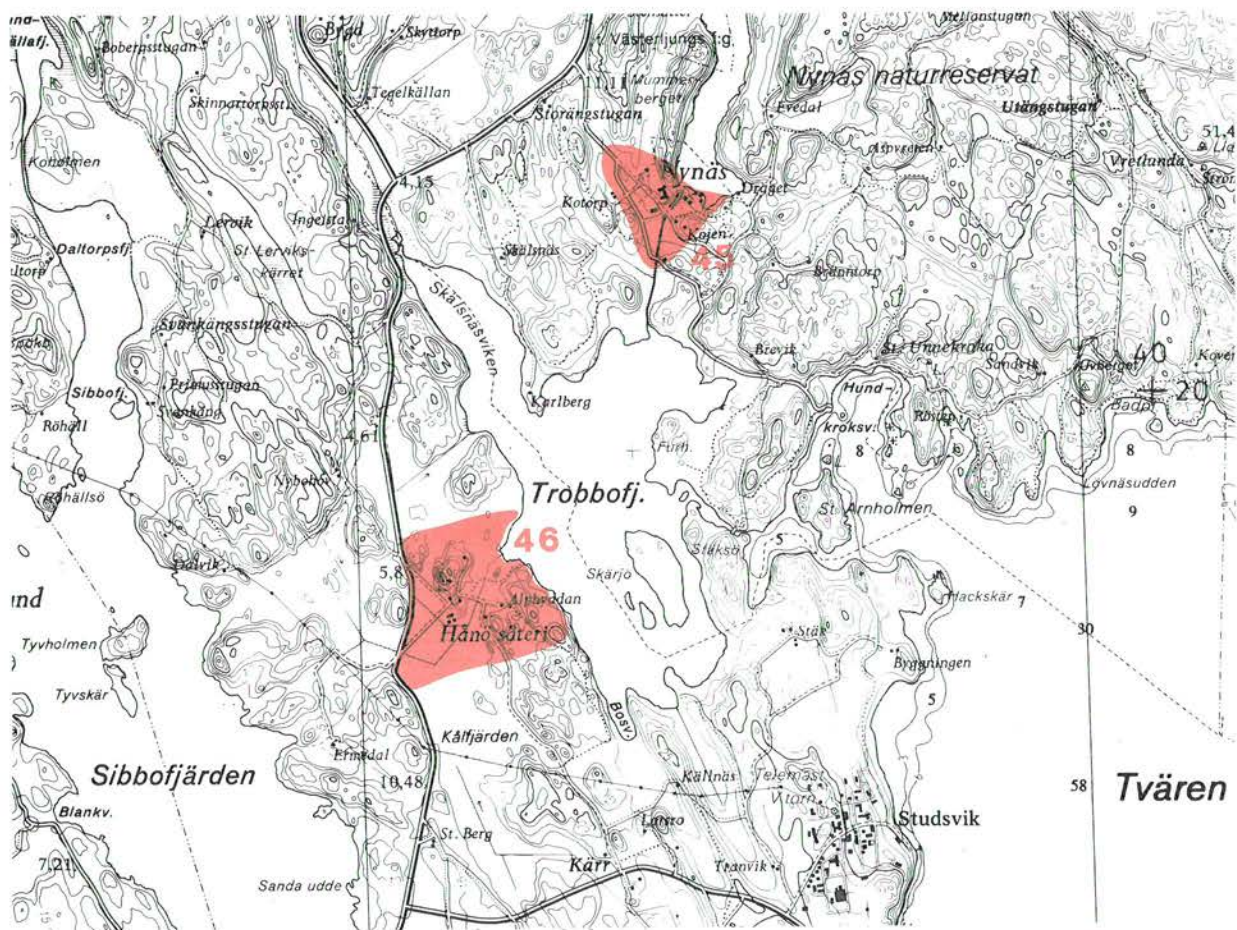
Gårdarnas byggnader är de flesta timrade och har samtliga faluröd färg.

45. Nynäs

Herrgårdsmiljö på en höjd invid en tidigare vattenled mellan Trobbofjärden och Rundbosjön. Nynäs har som säteri traditioner från 1300-talet och har omfattat ett stort antal hemman i Bälunge och Västerljungs socknar. Den slottsliknande karaktärsbyggnaden uppfördes på 1600-talet i tre våningar samt med en källarvåning i östslutningen. Fortfarande finns 1600-talsinteriörer bevarade men dess utseende är präglad av 1860-talets ombyggnad. Då tillkom portiken med dess pelarburna balkong och andra klassicerande detaljer. I den omgivande parken och trädgården ligger ett putsat orangeri (växthus) i barockstil uppfört efter ritningar av professor I G Classon.

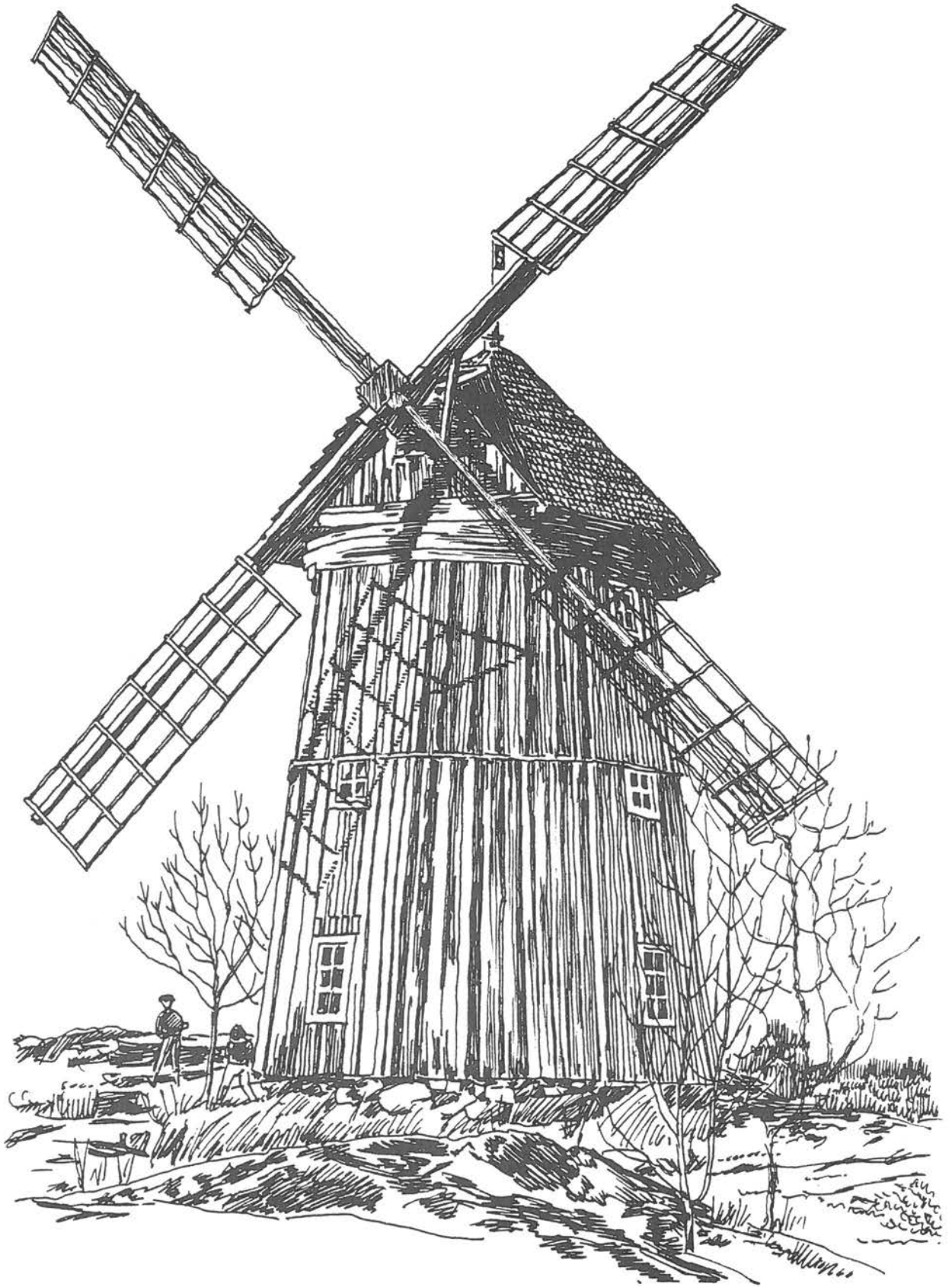
Den välbyggda ekonomidelen ligger på ett för större gårdar typiskt vis skild från mangården. Den innehåller bl a tre vitputsade längor placerade i U-form och uppförda åren omkring 1790. Den nyare delen med flera stora längor målade i gult och brunt uppfördes i början av 1900-talet i tidstypisk stil med nygotiska drag. Arbetarbostäderna är i huvudsak förlagda öster om mangården. Med undantag

av ett vitputsat hus på udden har de ett traditionellt utseende. Som helhet ger miljön en god uppfattning om arbets- och bostadsförhållanden på en större herrgård och innehåller flera byggnader med stort kulturhistoriskt värde.

46. Hånö

Säteribildning vid vad som förr var en öppen fjärd, men som idag grundats igen och består av ödslig myrmark och mindre åkerpartier omgivna av ganska branta berg. Säteriet bildades vid 1600-talets början genom sammanslagning av de två gårdarna Svinesund och Koppardal. Huvudbyggnaden uppfördes på 1640-talet i två våningar av sten med framspringande hörnflyglar i husets fulla höjd. Taket och ovanvåningen ombyggdes sannolikt efter en brand på 1780-talet, men i stort är 1600-talets stenhus bevarat. De två flyglarna är yngre och har liksom huvudbyggnaden en rosa-färgad puts. Den intilliggande trädgården

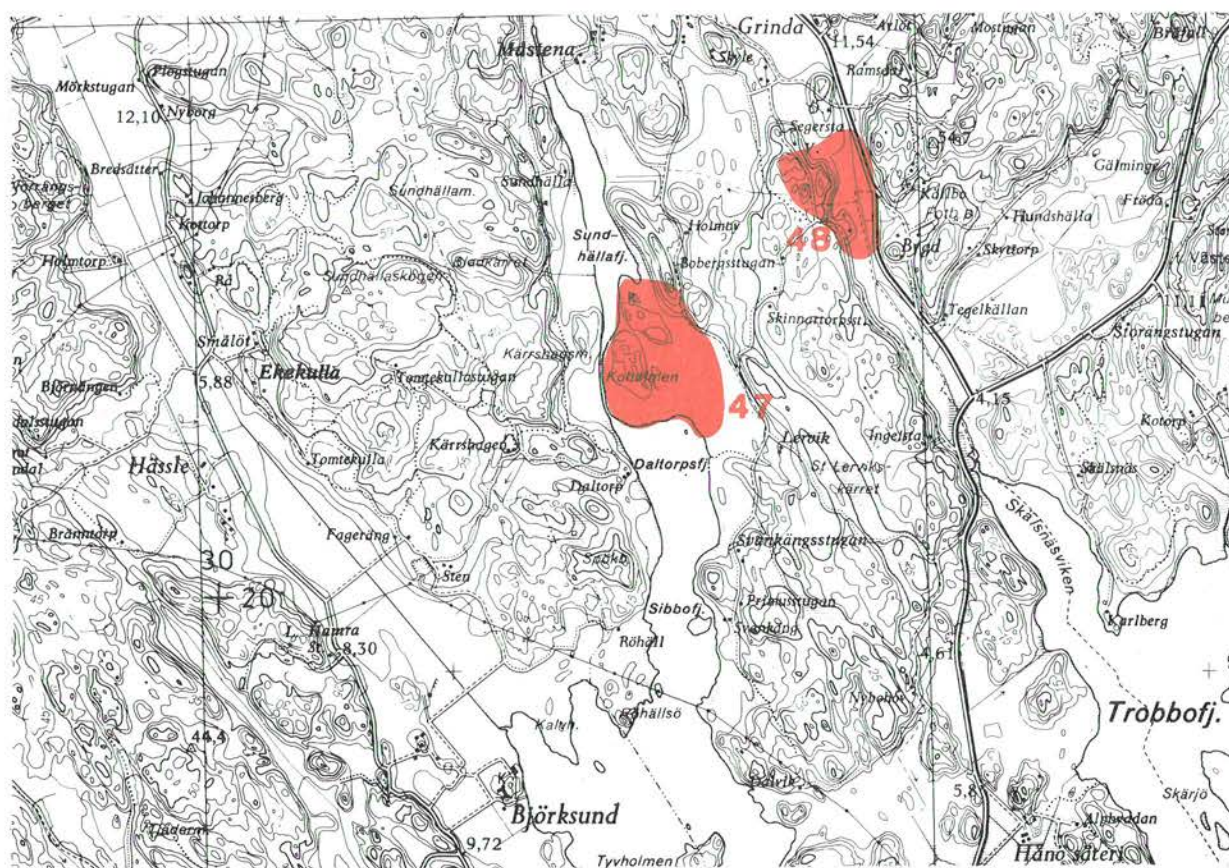

HÄNS VÄDERKVARN , BÄUNGE

lär vara anlagd omkring år 1800. På en markant bergklack norr om gården ligger som ett riktmärke en av landskapets få kvarstående väderkvarnar. Den är timrad av holländsk typ, troligen från 1800-talet, med bevarade vingar och även till stor del inredning. De stora ekonomilängorna är från 1900-talets första hälft i traditionell stil, men bl a finns också ett äldre kvadratisk och knuttimrat magasin under topptak, s k fatabur. Bland arbetarbostäderna framhålles en knuttimrad och panelad statarlänga, troligen från 1800-talets första hälft. Två räta uppfartsvägar leder fram till gården, den äldre kantad av planterade träd. Som helhet utgör Hånö med sitt läge och sina byggnader en representativ herrgårdsmiljö med flera byggnader av stort kulturhistoriskt egenvärde.

47. Sundboholm

Medeltida borgruin på en nordvästlig udde i Sundhällafjärden omgiven av hävdade betesmarker. Huslämningen utgörs av en ruin 28 x 9-10 meter och knappt en halv meter hög. Sundboholm var under medeltid ett mycket stort godscomplex bildat på 1300-talet av drotsen Bo Jonsson Grip men med äldre anor. När godset upplöstes bildades flera nya säterier som Måstena, Oppeby, Nynäs Hånö samt Björksund i Tystberga socken.

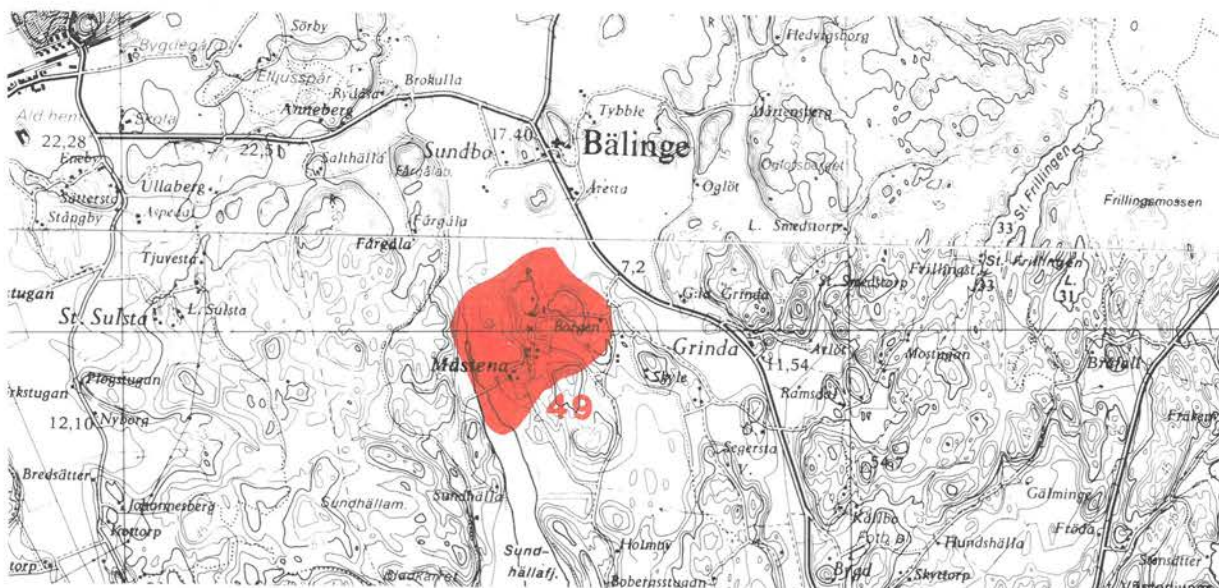
48. Segersta

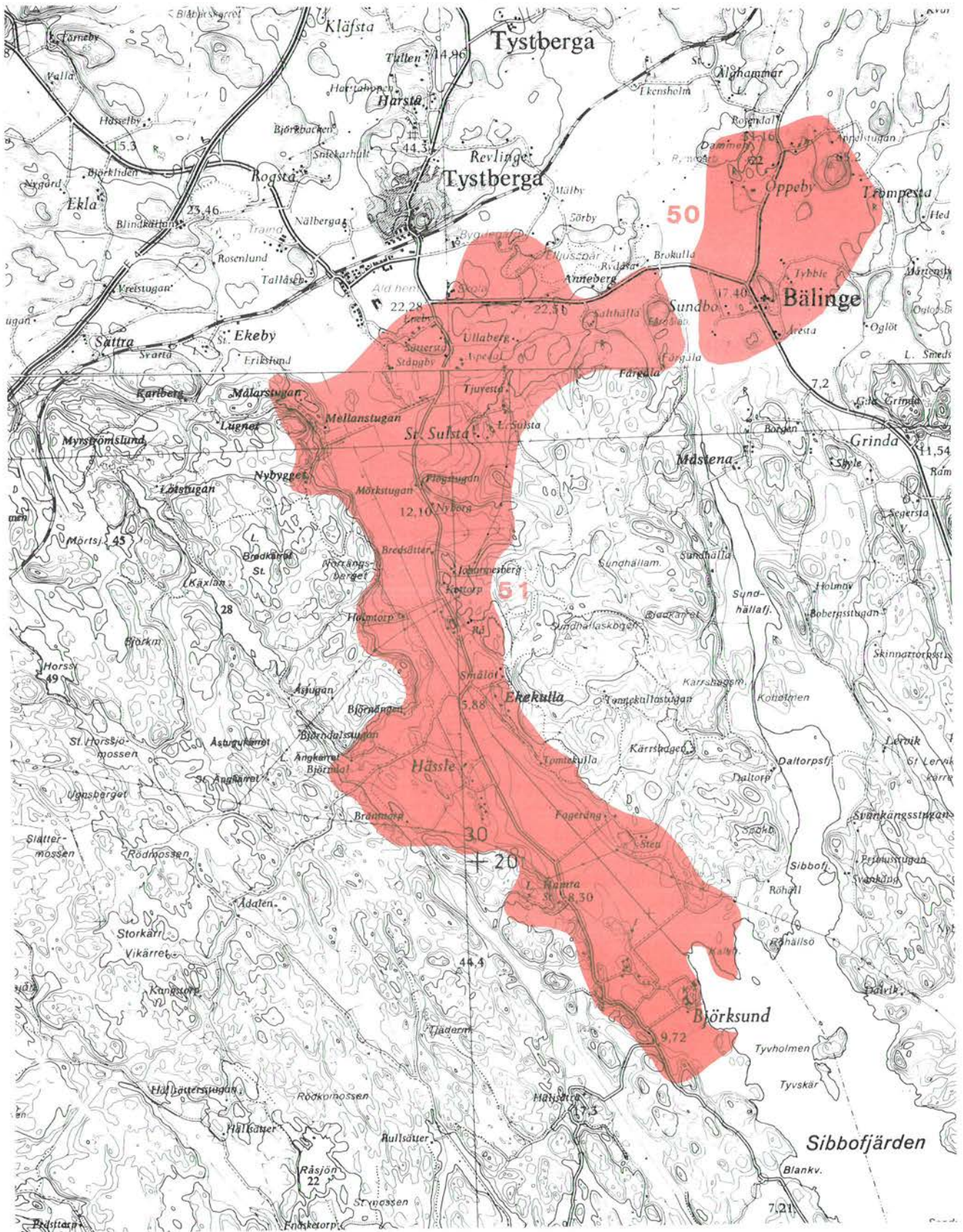
Vägen mot S Segersta löper på moränbunden brant väster om den uppodlade dalsänkan. Utmed vägen i skogsmark utbreder sig betade hagar och i sydslutningen mot dalen ligger S Segersta gård. Den utgörs av en ålderdomlig anläggning bestående av en knuttimrad enkelstuga och bodlänga med inredd kammare samt en lada. Två enstaka fornlämningar från järnålder ligger i brantens norra del.

49. Måstena

Herrgårdspräglat landskap med öppna och lövbevuxna f d hagmarker öster om Sundhällafjärden. I områdets norra del ligger i betesmark ett gravfält om ca 130 gravar från yngre och äldre järnålder. Möjligen har detta tillhört de två gårdar som Måstena säteri bildades av 1670.

Huvudbyggnaden från 1770 är timrad i en våning med gulmålad träpanel under ett högt brutet tak. Frontespiserna upptogs troligen vid 1800-talets början, kanske samtidigt som de två flyglarna, vilka är äldre än manbyggnaden, ombyggdes till nuvarande utseende. Trots dessa förändringar är anläggningen ett gott exempel på en mindre rokokoherrgård. Park och trädgård omger och på båda sidor om allén som leder fram till gården ligger arbetarbostäder och fägård väl samlade. Några ålderdomliga knuttimrade arbetarbostäder finns medan övriga är från 1800-talets slut och 1900-talet. Fasaderna är målade i falurött eller ljus putsade. Ekonomilängorna i traditionell stil uppfördes omkring år 1900 i liggande timmer, men även ett äldre magasin märks. Torpet "Borgen" öster om gården är en ryggåsstuga.

50. Bälinge - Oppeby

Odlingsbygd med en lång kontinuerlig bebyggelsehistoria. De förhistoriska lämningarna är belägna i lerslätterns impediment, bl a i björkhagar norr om kyrkan samt i de skogbevuxna bergsbranterna som avgränsar dalgången i norr och öster. Främst är det den yngre järnålderns olika gravtyper som återfinns på gravfälten, exempelvis på det vid Trompesta om cirka 100 lämningar. Men även den äldre järnåldern är representerad och enstaka lämningar från bronsåldern.

Den medeltida stenkyrkan uppfördes ursprungligen på 1100-talet, men har i sitt nuvarande utseende en lång och komplicerad byggnadshistoria. Karaktäristiskt för byggnaden är de två tornförsedda gravkoren. Nynäskoret i öster från 1650 och Björksundskoret från 1734. De märkliga valvmålningarna är utförda av Peder Målare på 1620-talet.

Vid kyrkan finns ett kyrkstall och socknens administrativa centrum med två f d skolor, f d klockarqård och ålderdomshem. Samtliga byggnader har faluröda fasader och är uppförda mellan 1890- och 1930-talen. Cirka en kilometer väster om kyrkan ligger i lövbevuxna hagmarker den f d prästgården och arrendatorbostaden. Det är en samlad och enhetlig bebyggelsemiljö, som med sina många ekonomibyggnader bl a tiondelada, ger en delvis ålderdomlig prägel. Manbyggnaden uppfördes 1795, men har sin karaktär från 1922 års ombyggnad.

I norra delen dominerar säteriet Oppeby med en putsad tvåvåning karaktärsbyggnad från 1600-talets mitt med en delvis förändrad karaktär från ombyggnader 1889 och på 1920-talet. Till gården hör park, stora ekonomibyggnader och ett flertal arbetarbostäder, bl a en inspektorsbostad i tidstypisk stil från 1910-talet.

De ensamliggande gårdarna Trompesta och Tybble har en traditionell bebyggelse med enstaka äldre inslag på bl a Tybble mangård.

51. Björksund - St Sulsta m fl

Dalgångsbunden odlingsbygd med uppodlade lermarker i sänkorna och bebyggelse, hagmarker och skog på dalsidorna. Odlingsbygdens framväxt i takt med landhöjningen illustreras tydligt i området. I norr vidgar sig dalen i en mer sammanhängande lerslätt. Här finns på de talrika och delvis moränbundna bergknallarna en koncentration av förhistoriska lämningar allifrån bronsålder till den yngre järnålderns bygravfält. Även ortnamnsskicket med by- och sta-namn är äldre än i södra delen. Högst ligger bronsålderns lämningar som tillhör typen kustbundna rösen och större stensättningar. Den äldre och yngre järnålderns gravskick är enhetligt med främst runda stensättningar och högar, men något varierat gravfält förekommer. De yngre gravarna skiljer sig från de äldre genom att de ofta ligger lägre.

De södra delarna av dalgången fick sannolikt sin fasta bosättning först under medeltid. På en flack moränkulle vid Sibbofjärden ligger säteriet Björksund, bildat på 1500-talet genom avhysning av de två hemmanen Nölsäter och Flogårdshammar. Säteriet har satt sin prägel på bebyggelseutvecklingen inom området, då de flesta gårdarna och byarna har varit underlydande. Nuvarande karaktärsbyggnaden uppfördes i en tidig rokokostil på 1720-talet efter ritningar av J G Destain. Det är en tvåvåning byggnad med källarvåning åt gårdssidan och 13 fönsteraxlar under ett högt valmat sadeltak i två fall samt mittrisaliter åt båda håll. Även de två envåninga flyglarna under påfallande flacka tak, uppförda 1740-41, har en namnkunnig arkitekt, C Hårleman. Alla tre byggnaderna är putsade och färgade i ljust gult och vitt med inslag av blått i portalerna. Mot sjösidan utbreder sig ett parkliknande landskap, där en del arbetarbostäder och ekonomibyggnader ligger, bl a orangeriet med en till herrgården anslutande arkitektur samt det putsade herrskapsstallet som bär årtalet 1766. På bergbackar norr härom ligger arbetarbostäder och ekonomibyggnader i traditionell stil samlade.

Bebyggelsen utmed vägen upp till St Sulsta präglas, med undantag av Hässle, av mindre gårdar och torp. Sulsta och Sättersta har bykaraktär, men i övrigt är gårdarna med något undantag ensamliggande. Byggnadsbeståndet består främst av olika hustyper från 1800-talets andra hälft och 1900-talets början.

Äldre bebyggelse saknas dock inte. På Hässle gård är en ålderdomlig knuttimrad mangård bevarad innehållande enkelstuga, parstuga och bodlänga i U-form kring en gårdsplan. Nuvarande manbyggnaden uppfördes på 1920-talet som en 1700-talspastisch. Vidare kan nämnas komministerbostaden i L Sulsta och i Holmtorp en parstuga och flygelbodnar.

Exempel på en torpmiljö är Fageräng och Mörk- och Plogstugan på båda sidorna om vägen och har vardera en ryggåsstuga med bevarad karaktär. Kvarnstället Björndal har en knuttimrad kvarnbyggnad från 1780-talet med till stor del bevarad inredning. Intill ligger mjölnarbostaden, en parstuga samt ekonomibygnader.

Äldre ekonomibygnader finns vid bl a Stångby, Hässelby och Förgåla. I Förgåla är de täckta med halmtak och här står också en ålderdomlig stuga. Salthälla är en enhetligt bebyggd gård i gotisk form med en samlad bebyggelse från omkring 1900. I vägskälet vid Aspedal finns en institutionell bebyggelse med f d skola och ålderdomshem från årtiondena omkring 1900.

Björksund, Tystberga S/A

52. Förola gruvor

Gruvmiljö med gruvhål, industrianläggning och arbetarbo-
städer samt mindre torpställen på skogshöjder i nordost.

Förola f d järnmalmsgruvor med privilegier från 1646 till-
hör Svärta gård och var vid 1800-talets mitt med sina
gruvhål den gruvort i Södermanland som gav mest järnmalm.
Malmen var speciellt lämplig för kanon- och projektiltill-
verkning. Efter stillastående och förfall iståndsattes
gruvan i samband med järnvägens dragning 1917 cirka 1,5
kilometer söderut. Efter intensiv brytning under första
världskriget gick gruvbolaget i konkurs 1922 men började
åter bryta under 1940-50-talen för att 1966 helt upphöra.

Industrimiljön bevarar lave, transportband, krossverk och
lastningstorn på betongfundament m m, i orört skick från
senaste om- och tillbyggnaden 1952. Till miljön hör ett
par träbyggnader för kontor och dyl. I nära höjdlägen lig-
ger två imponerande arbetarbostäder. Husen är uppförda i
två våningar i tidstypisk stil åren 1916-17 med faluröda
träpaneler och vita snickerier samt har ett flertal kvist-
försedda ingångar. Till husen hör ekonomibygnader bl a
ett stall.

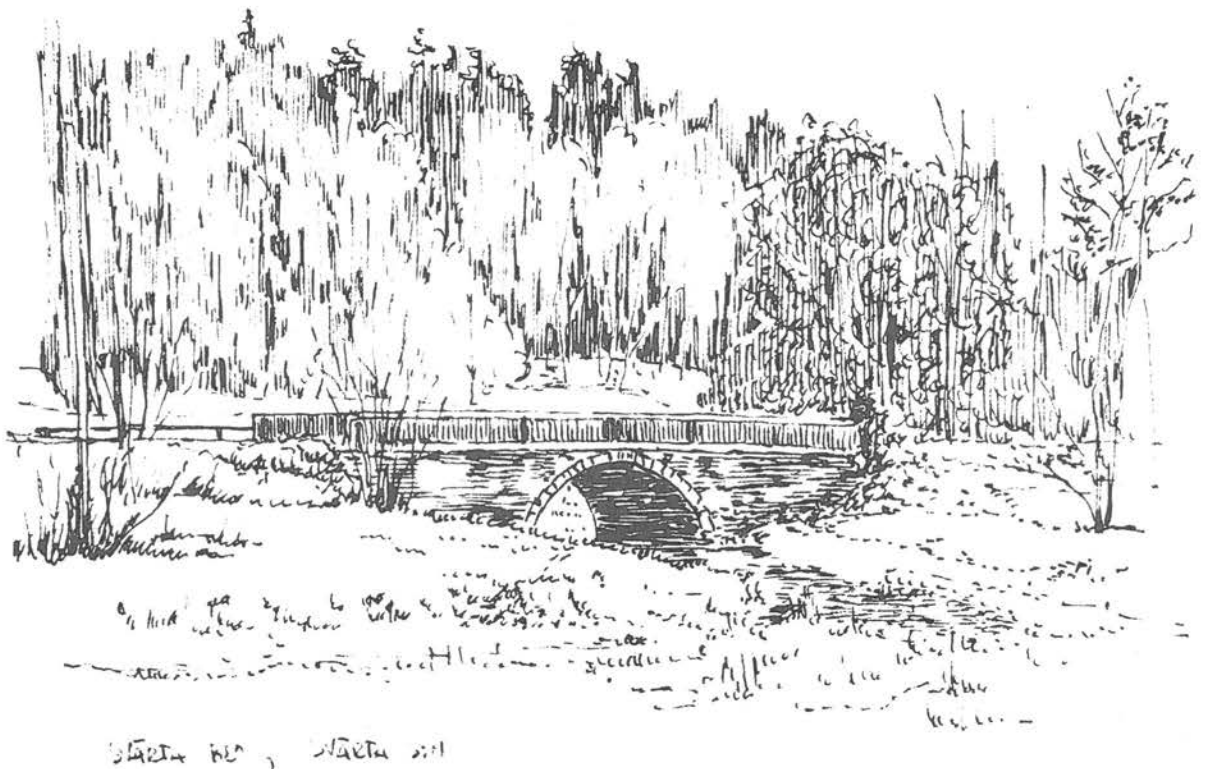
Vid torpställena Övre och Nedre Hybble samt Karlberg
finns ett flertal ålderdomliga ryggåsstugor bl a en med
vasstak och en med gavelingång. På höjdsträckan i norr
ligger även ett par 1910-talsvillor och 1950-talsvillor.

53. Svärta

Odlingslandskap i Svärtaåns dalgång samt sprickdalen
öster härom, skilda åt av markanta bergklackar i leråker.
Området är rikt på fornlämningar från brons- och järn-
ålder. Som regel ligger de äldsta lämningarna högst, ofta
på bergkrön, och blir successivt yngre efter att bosätt-
ningarna flyttat ner efter de vikande stränderna. Men i
en varierad fornlämningskoncentration öster om Gillinge
finns hela förhistorien från bronsåldern representerad.
De flesta fornlämningarna ligger i gravfält och består
huvudsakligast av runda stensättningar och högar, men på
ett stort gravfält söder om Valsta med en lång använd-
ningstid märks även kvadratiska och rektangulära stensätt-
ningar och en treudd. Bronsålderns lämningar utgörs av
större högar, rösen och skålgropar. På otillgängliga berg-
krön ligger i området tre fornborgar, varav en söder om

Gillinge kan ha sammanhang med en förhistorisk vägsträckning. Denna kantas söder om Klippinge av flera gravfält, runsten och resta stenar och av enstaka äldre lämningar i dess fortsatta sträckning norrut.

Svärta medeltidskyrka ligger centralt i järnåldersbygden i de norra delarna av Svärtaåns dalgång. Kyrkans äldsta delar härrör sannolikt från 1200-talet och har tillbyggts flera gånger under medeltid och senare. Sitt nuvarande utseende fick kyrkan vid en kraftig ombyggnad 1802-09. På kyrkogården står två små gravkor i nyantik stil från 1827 tillhörig socknens två största gårdar, Svärta och Sjösa. Vid kyrkan ligger socknens administrativa centrum samlat med den ålderdomliga klockaregården (f d kaplansboställe), f d ålderdomshem, pensionärsbostäder, skola och nya prästgården - en tidstypisk villa från 1920-talet.

Den äldre prästgården Vreta, cirka en kilometer väst kyrkan har en kringbyggd mangårdsanläggning med knuttimrade hus från troligen 1700-talet, bl a parstuga och portlider. Områdets bebyggelsehistoria har sedan 1600-talet präglats av de två säterierna Husby och framförallt Svärta.

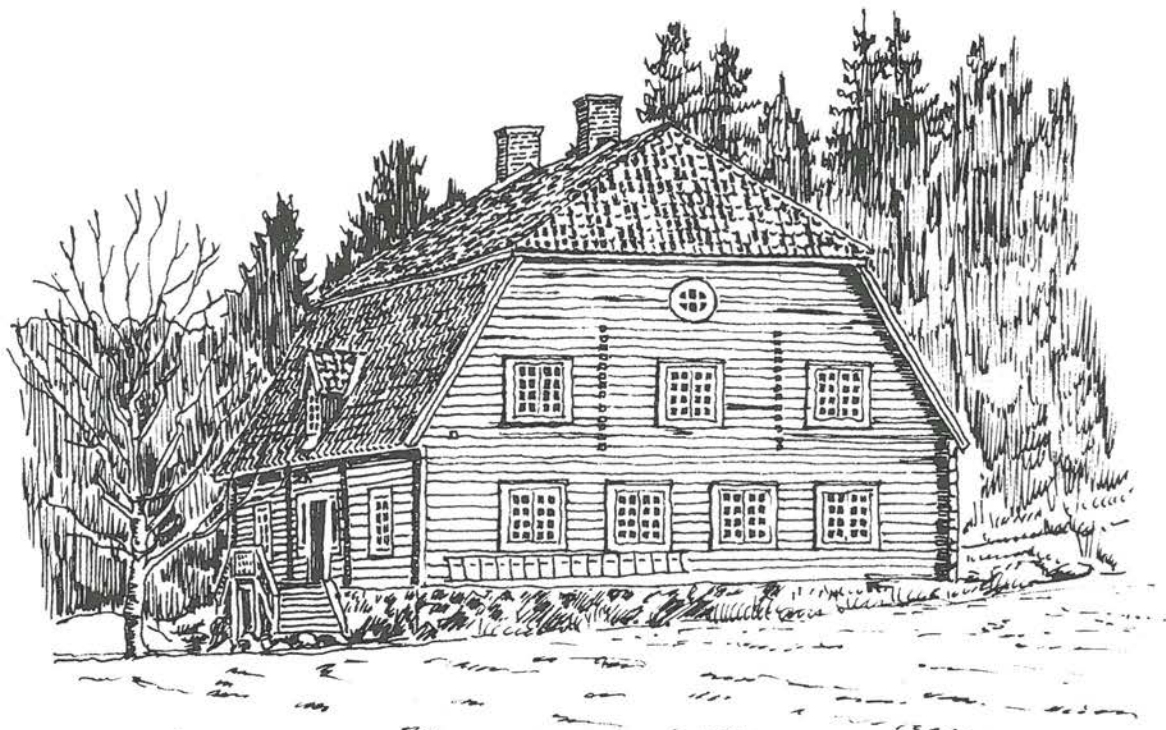
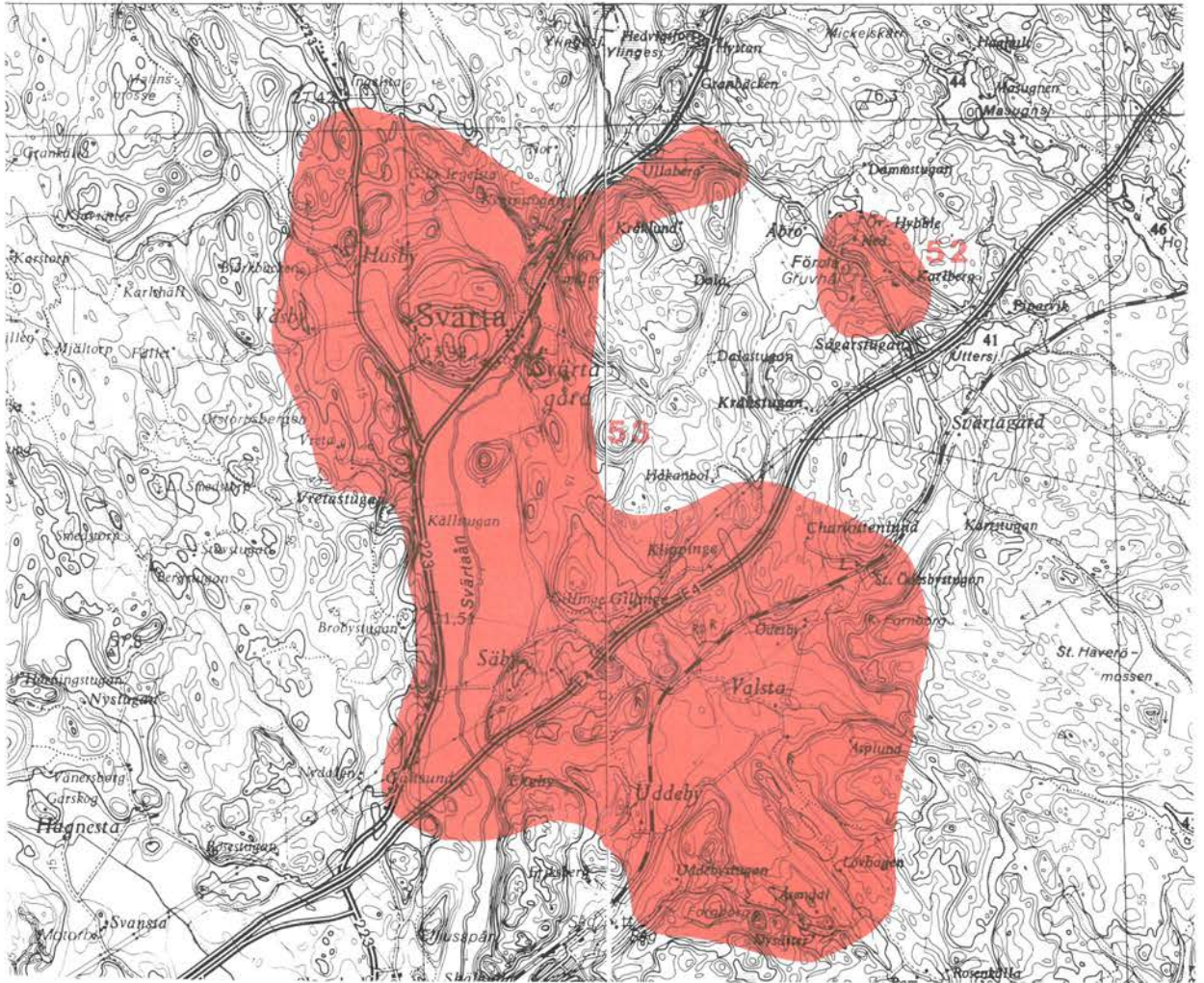
Husby utgör en samlad gårdsanläggning med karaktär av mindre herrgård. Manbyggnaden är en timrad salsbyggnad med slät träpanel i en våning under brutet tak. Den flankeras av två timrade och ljusst putsade flyglar. Till gården hör flera statarbostäder och ekonomibyggnader i traditionell stil.

Svärta gård hette ursprungligen Brolöttorp, men namnet ändrades 1646 till Svärta bruk när privilegier för järnbruk utverkades. Bruket fortlevde till 1850 och fortfarande finns en bruksprägel bevarad.

Bruksherrgården uppfördes i tidstypiskt gustaviansk stil 1799-1803 i två våningar med sju fönsteraxlar. En putsad 1670-talsflygel från en äldre anläggning flankerar och i den omgivande parken märks ett lusthus i utpräglad gotik. Arbetarbostäder ligger utmed landsvägen, troligen från 1800-talets andra hälft och vid Norrmalm med äldre knuttimrade envåniga längor. Där förr hamrarna låg vid fallet finns nu en vattenkvarn med målade tegelstenskvadrar i fasaden. Till gården hör stora ekonomibyggnader i trä och rött tegel som stall, ladugård, vagnslider, mejeri m m. Vidare kan framhållas en skolbyggnad samt en tidig betongbro på den äldre vägslingan mot Norrmalm.

I sammanhang med Svärta järnbruk ska bergsmansgården Ullaberg ses, där förr en masugn fanns. Det är en typisk bergsmansgård med ett stort knuttimrat bostadshus från 1700-talets senare del i en våning på hög stenfot under ett högt brutet och avvalmat tak. Ullaberg är byggnadsminne. Ett annat exempel på ålderdomlig timmerarkitektur är Gillinge med en mangård bestående av parstuga, två flankerande bodlängor och ett vårdträd. Parstugor kan också nämnas vid Gamla Ingelsta, omgivet av hävdade hagmarker, och Ekeby.

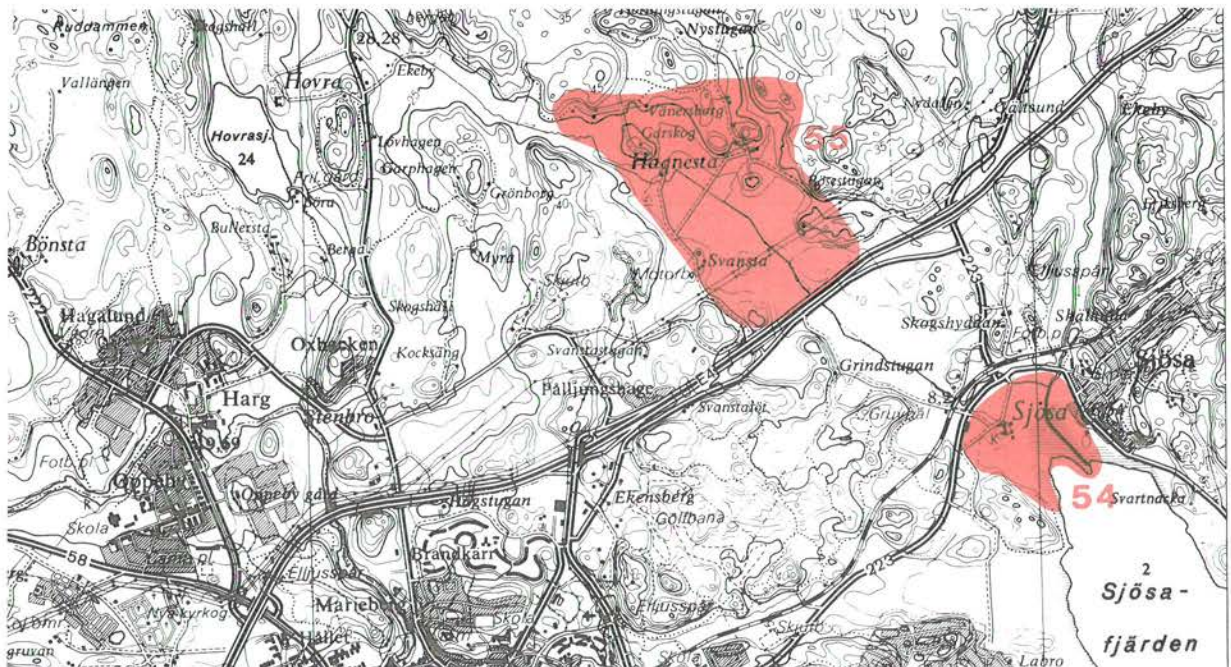
Byggnadsbeståndet i den östra sprickdalen är relativt enhetligt med en traditionell faluröd träbebyggelse från årtiondena omkring 1900. Äldre är torpet St Ödesbystugan men en enkelstuga och ekonomibyggnader. Utmed järnvägen märks en oförvanskad banvaktarstuga (nr 373). Motorvägen tvärrar genom området och bryter till en del sammanhanget bebyggelselägen och fornlämningar.

ULLABERG, SVÄRTA S: N

54. Sjösa

Herrgård med senmedeltida traditioner belägen i det inre av en havsfjärd vid Svärtaåns utlopp. Huvudbyggnaden, som möjligen innehåller medeltida murrester, uppfördes i början på 1600-talet, men fick sitt nuvarande utseende på 1760- och 1770-talen då renässansgavlarna togs bort och det brutna taket lades på. Den är uppförd i två våningar med en hög stensockel mot sjösidan. Byggnaden har en stram karaktär med släta fasader i ljusgul puts och få arkitektoniska utsmyckningar. I det inre finns bl a bevarade renässansmålningar från 1600-talet. Runt byggnaden grupperar sig två par putsade flyglar samtida med 1700-talets ombyggnad, lusthus i klassicerande stil (1827) samt timrade och rödfärgade arbetarbostäder, bodar, och magasin. Den stora ekonomidelen är av modern typ.

55. Hagnesta - Svansta m fl

Lerfylld uppodlad sänka i Sjösafjärdens förlängning med enstaka moränbundna bergklackar. Området har haft en kontinuerlig bosättning sedan förhistorisk tid med den yngre järnålderns lämningar kopplade till nuvarande bebyggelse-lägen och den äldre järnålderns lämningar som regel högre upp på dalsidorna. Ett gravfält norr om Garskog med bl a två domarringar har dock använts under större delen av järnåldern.

På 1700-talet var Hagnesta och Svansta två byar om tre gårdar vardera medan Garskog liksom idag var en ensamliggande gård. Hagnesta som har kvar sina tre gårdar på ursprungliga platser är exempel på en sk spridd by, en ovanlig och ålderdomlig byform. Manbyggnaden på den enda gård som ännu brukas uppfördes 1943 i en äldre pastischartad stil. Den norra gården har däremot bevarat sin ålderdomliga bebyggelse med par- och enkelstuga ställda vägg i vägg, en flankerande bodlänga samt ytterligare en bod. Alla husen är knuttimrade och rödfärgade. Den tredje gården några hundra meter söder härom är belägen på en kulle och är bebyggd med timrad enkelstuga samt två traditionella ekonomibyggnader. Av radbyn Svansta återstår två gårdar med vardera en parstuga, flera bodar på tomtorna och på vägens motsatta sida rumsbildande ekonomibyggnader.

Garskog ligger på en backe med hävdade hagmarker i sluttningarna. Gården har en enhetlig bebyggelse präglad av 1900-talets första årtionden, då bl a den äldre parstugan ombyggdes, med fritt liggande ekonomibyggnader. I områdets norra del i skogsbrynen ligger en del torp och arbetarbostäder till främst Hagnesta med en bebyggelse från tidigt 1900-tal.

56. Tå - Bönsta m fl

Del av Nyköpingsåns dalgång med en lång kontinuerlig bosättning. Dalgången med sin rikliga tillgång på foder i strandängarna blev sannolikt attraktiv för bosättning under järnåldern. Ån var då också en viktig vattenled som förband Södermanlands inre bygder med Östersjön. I områdets södra del och i sluttningarna ligger stora fornlämningskoncentrationer med totalt över 600 kända fornlämnningar, i gravfält och enstaka, från äldre och yngre järnålder. Intill Tå ligger bl a ett bygravfält från yngre järnålder om cirka 60 gravar i form av högar och runda stensättningar. Gravfältet söder om Bönsta innehåller anläggningar från järnålderns äldre del. Det omfattar cirka 90 gravar av varierad karaktär, bl a en domarring och resta stenar. Gravfältet är vårdat och väl synligt från vägen, vars sträckning sannolikt är förhistorisk. Vägens fortsättning söderut mot åövergången vid Släbro passerar flera enstaka stensättningar. Ån kantas på vardera sidan av ett yngre järnåldersgravfält, varav det

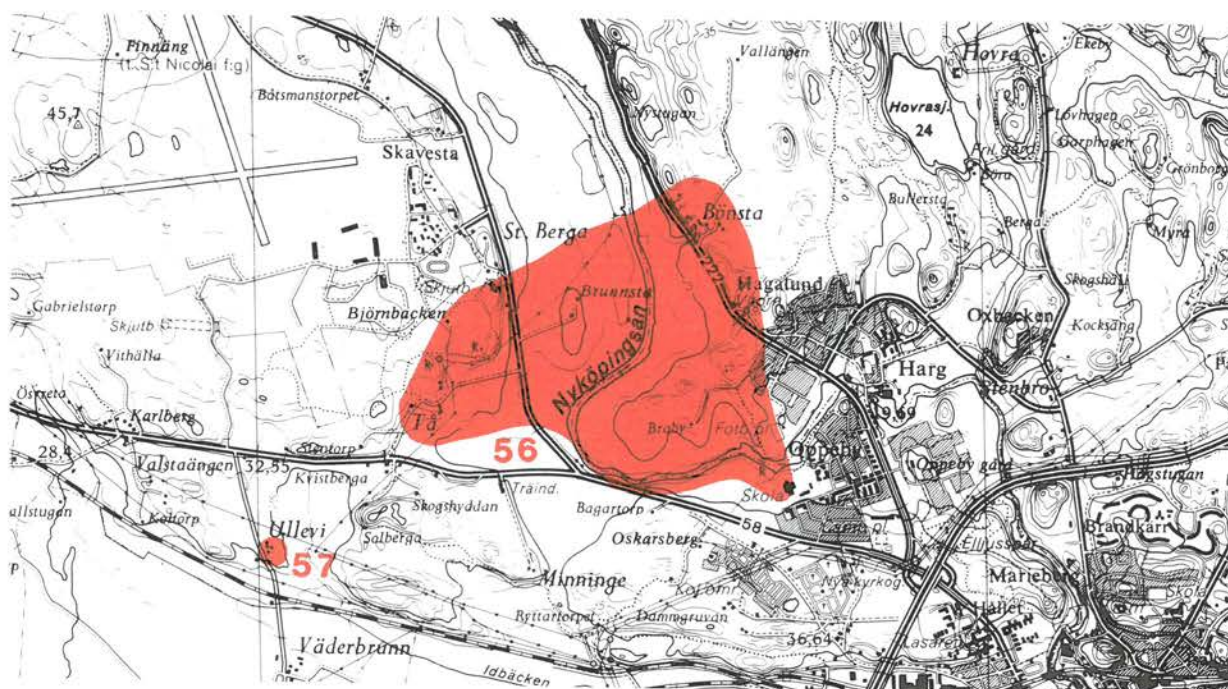

södra bl a innehåller två runstenar från 1000-talet. Den ena har inskriften namnet "Släbro".

Ett par hundra meter öster om runstenarna upptäcktes år 1984 sensationella hällristningar från bronsåldern. Dessa ristningar har inte sin motsvarighet i hela Skandinavien.

Med undantag av ensamgården Ödeberga har de fyra gårdarna i området utgjort byar om två och tre gårdar. Deras bebyggelsehistoria har dock till stor del kommit att präglas av adel eller som kronohemman anslagna till statliga tjänstemän. Byggnader av kulturhistorisk intresse finns främst på Bönsta och Brunnsta. Broby var en mycket enhetlig och ålderdomlig bymiljö men sista gården revs så sent som på 1980-talet. Manbyggnaden på Tå är från 1800-talets andra hälft, men moderniserad. Bönsta manbyggnad har en intressant ombyggnadshistoria. Stommen består av en troligen ålderdomlig, envåning parstuga som tillbyggts i omgångar. Sitt nuvarande utseende fick huset på 1860-talet då de båda tvåvåninga fasta paviljongerna tillkom liksom spontpanelen. Från samma tid härrör inspektorsbostaden med en tidstypisk exteriör efter förebild från de sk lantmannabyggnaderna. Vidare märks här ett par envåninga statarlängor och trädgårdsmästarebostaden - en putsad parstugutyp i närmast orört skick från 1800-talets andra hälft. Den

f d gården Ödeberga har en ryggåsstuga och knuttimrad ekonomibyggnad. På Brunsta finns två ålderdomliga boningshus i en respektive två våningar, båda med panelade och faluröda fasader. Den i två våningar, från 1700-talets slut har en högre ståndsprägel med sexdelad plan under sadeltak och en fronton med urverk i byggnadens mitt. Ekonomibyggnaderna i området utgörs av traditionella faluröda sammanbyggda längor från årtiondena omkring 1900.

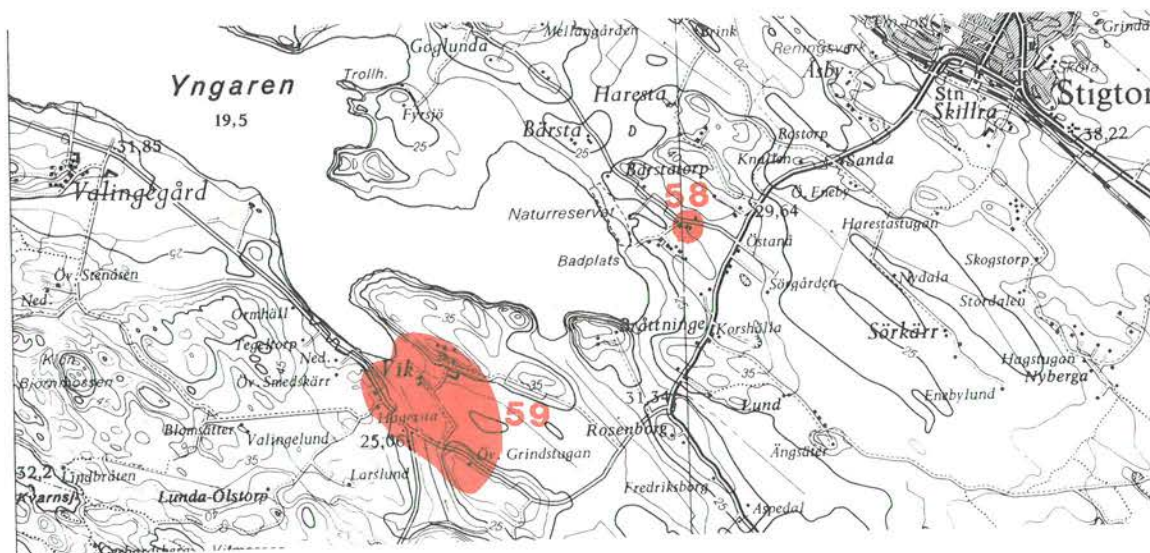

57. Ullevi

Mindre by om två gårdar på lövplanterad moränkulle i öppen lerslätt. Ena gården är ett f d länsmansboställe och har fyra friliggande byggnader som bildar en fyrkant. Nuvarande manbyggnaden utgörs av en salsbyggnad i en våning under sadeltak. Framsidan domineras av en stor fronton och byggnaden har sin karaktär från 1800-talets andra hälft. Mittemot står den f d manbyggnaden, en parstuga ombyggd till arbetarbostad med två lägenheter. På långsidorna sluts fyrkanten av två timrade längor bl a innehållande drängstuga. Övriga byggnader i byn har en 1900-talsprägel och ingår främst av miljöhänsyn.

58. Bärsta skola

Skola med skolhus och lärarbostad invid väg i öppen mark. Skolhuset uppfördes vid 1800-talets slut i 1 1/2 våning och har senare utökats med en vinkelbyggnad i samma stil. Huset har sadeltak, liggande fasspontpanel och vita snickerier, bl a profilerade fönsteromfattningar. Lärarbostaden är uppförd 1928 under brutet tak i 1 1/2 våning med faluröd panel i en enkel 1920-talsklassicism. Båda byggnaderna är typiska för sin tid med en bevarad tidsprägel. Skoltomten omges av staket och planterade lövträd. Skolan upphörde att användas för undervisning i slutet av 1960-talet.

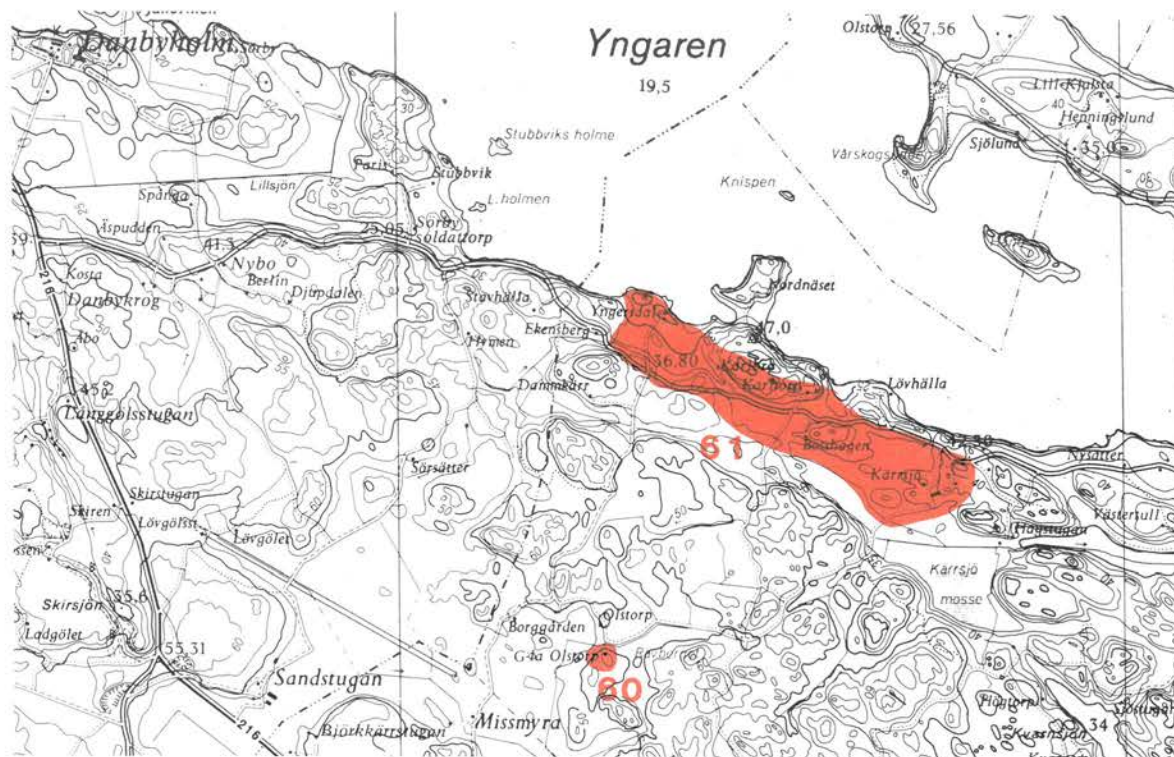

59. Vik

Lerfylld uppodlad sänka i förlängningen av en vik till Yngaren. På ett impediment vid stranden ligger mangården till Viks säteri med tillhörande ekonomibyggnader, arbetarbostäder, allé m m. Karaktärsbyggnaden är en typisk gustaviansk herrgårdsbyggnad från 1700-talets slut uppförd i två våningar med gula slätputsade fasader brutna av vita pilastrar och hörn. Taket är brutet i två fall och avtäcktt med svart plåt och mittpartiet kröns av en fronton. Byggnaden flankeras av en flygel, ursprungligen två, i samma färgsättning och troligen från samma tid. En parkanläggning omger och från vägen där en grindstuga ligger leder en allé. På en moränrygg norr om mangården ligger fem faluröda arbetarbostäder och nedanför, närmare mangården traditionella ekonomibyggnader. Öster om arbetarbostäderna märks ett yngre järnåldersgravfält, vilket möjligen kan tillhöra en vid säteribildningen avhyst by.

60. G Olstorp

Mindre gård under Valinge säteri med äldre timmerbebyggelse på en terrasserad tomt. Manbyggnaden utgörs av en enkelstuga, panelad med inklädda knutar, i en våning under åstak. I vinkel står två flyglar, bostad och bod, med friliggande knutat timmer. Alla byggnaderna är färgade i falurött.

61. Yngersdal - Kärrsjö m fl

Mindre gårdar och torp i småbrutet landskap i en ganska smal odlad sänka i ungefär nordväst-sydostriktning vid sjön Yngaren. Bebyggelsebilderna är präglade av Valinge säteri till vilket torpen och gårdarna hör.

Yngersdal är en samlad gårdsanläggning med en i stort oförvanskad bebyggelse från 1700- och 1800-tal. Nuvarande manbyggnaden är av parstugutyp uppförd i 1 1/2 våning 1865 (ev ombyggd). Karaktäristiska detaljer är en liten taklanternin på nocken och farstukvist med rik snickarglädje. En flankerande timrad bod och den sammanbyggda

ladugården, logen m m är samtida medan ett par andra ekonomibyggnader är yngre.

På gårdsplanen står den äldre parstugan kvar, sannolikt uppförd under 1700-talet. Den är i en våning under åstak med breda vindskivor och en skorsten i bakre fallet. Flera ålderdomliga detaljer kan noteras och under köket finns en välvd källare. Fiskarstugan väster om gården är en parstuga från 1800-talets första hälft.

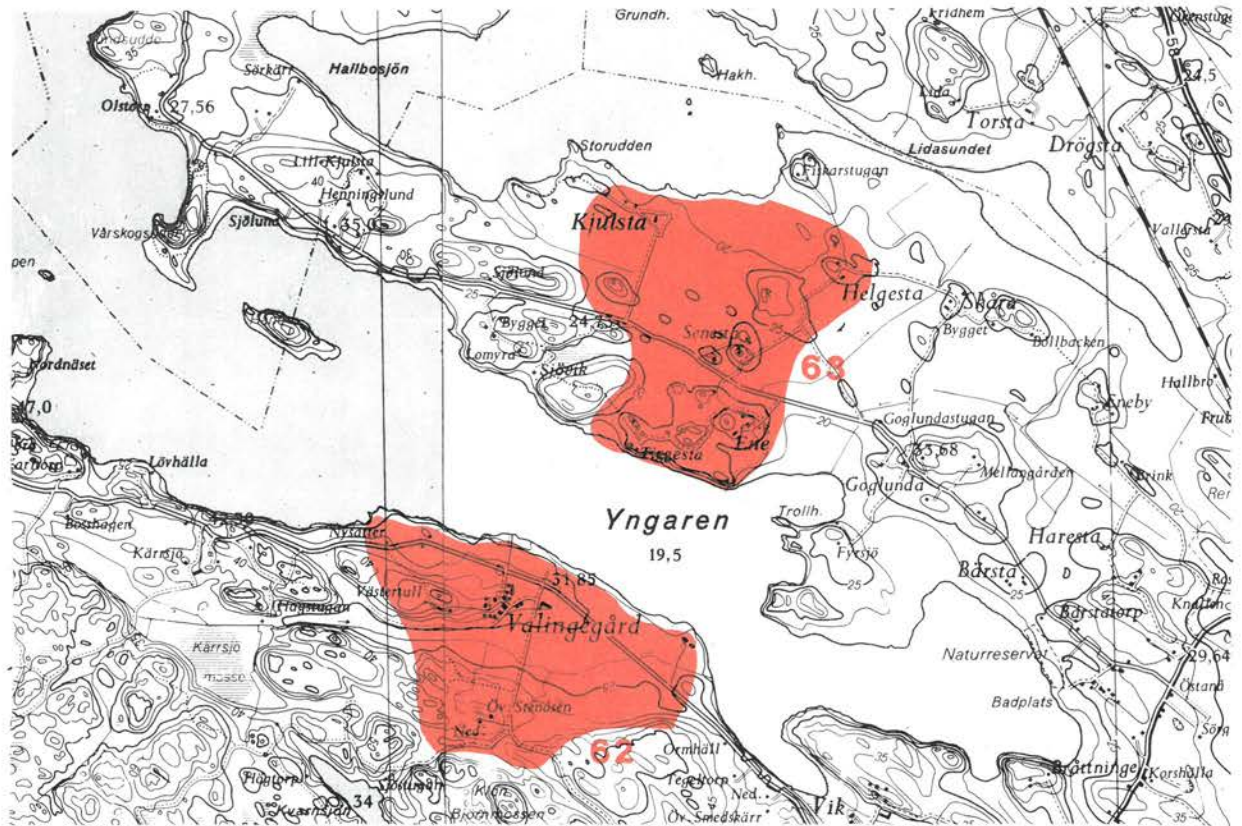
På övriga ställen i området saknas ofta ladugårdarna, medan däremot mangårdarna har en bevarad timmerbebyggelse från 1700-tal och 1800-talets början bestående av en enkelstuga på Karltorp och i övrigt parstugor samt bodar.

Kärrsjö och Bosstorp har mangårdar med en ålderdomlig struktur bebyggda i U-form. Ett par bostadshus från 1800-talets slut finns, bl a en statarbostad vid Kärrsjö. Samtliga byggnader i området har faluröda fasader.

62. Valinge

Herrgårdspräglad miljö på en flack höjd vid Yngarens södra strand omgiven av alléer och parkliknande lövvegetation. På den lägre liggande slätten utbreder sig öppna betesmarker och åker. Rester av äldre beteskultur märks i ekhagmarker vid Stenåsen, där också fornlämningar av yngre järnålderskaraktär finns. Karaktärsbyggnaden är uppförd 1802 i två våningar med det för tiden typiska flacka taket. De två flyglarna i 1 1/2 våning uppfördes 1812 och har liksom huvudbyggnaden en ljus puts. Vid gården finns en närmast samhällsliknande bebyggelsemiljö med ett stort antal byggnader som väl speglar hur arbete och liv förr organiserades på en större gård. Bl a märks ett drygt tiotal arbetarbostäder, nästan uteslutande brädpanelade och faluröda och med en i stort oförvanskad prägel från 1800-talets andra hälft och sekelskiftet. Några är betydligt äldre bl a en parstuga och en rad med knuttimrade byggnader intill mangården som bl a innehållit inspektorsbostad och kontor. Här ligger också ett stort magasin medan ekonomibyggnaderna i övrigt är placerade öster om mangården. Dessa är i regel av yngre datum.

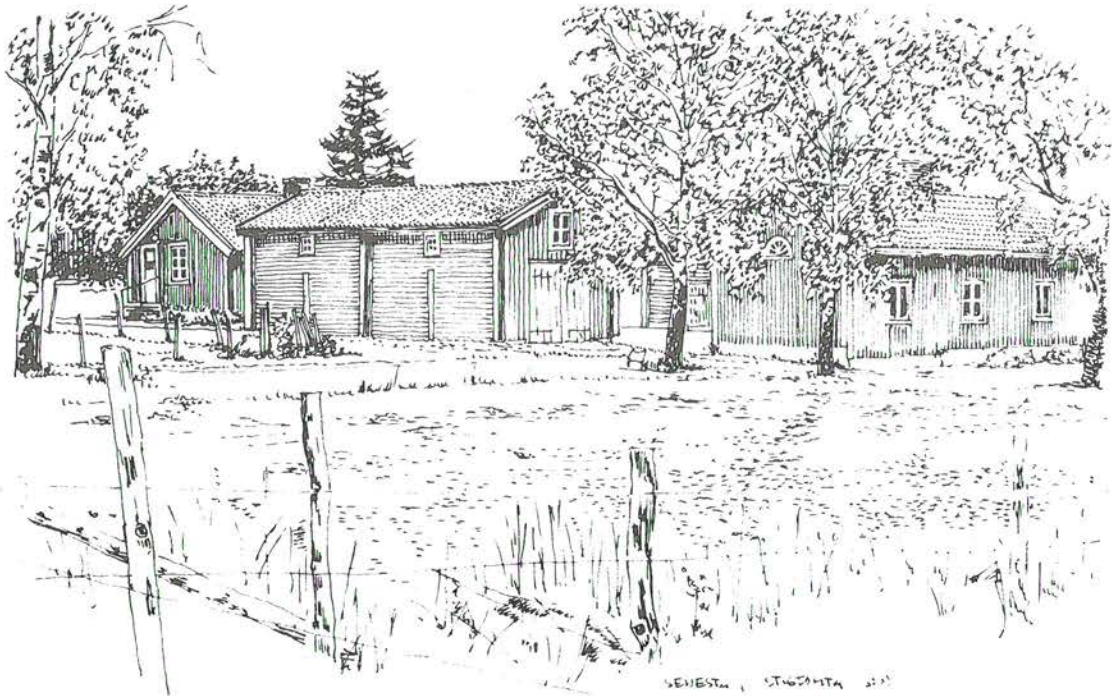
Av övrig bebyggelse kan nämnas enkel- respektive parstuga vid Stenåsen och Sjöstugan samt en skola, troligen från omkring 1800, i faluröd spontpanel cirka 300 meter väster om mangården utmed vägen.

63. Kjulsta - Senesta m fl

Uppodlad lerslätt på näs mellan sjöarna Hallbosjön och Yngaren. På morän- och bergbackar finns talrika fornlämningsförekomster från främst den yngre järnåldern. Dessa ligger i anslutning till nuvarande gårdslägen och tillsammans med det enhetliga ortnamnsskicket med sta-ändelser visar de ett kontinuerligt utnyttjande av odlingslandskapet från förhistorisk tid. Det största gravfältet Hammaren, i en björkhage innehåller cirka 200 lämningar från både yngre och äldre järnåldern med högar, runda och kvadratiska stensättningar. Alldeles öster om Ene gårdstomt står en runsten.

Landskapsbilden präglas här, liksom på hela näset, av ensamliggande gårdar, ganska välbyggda. Enda byn är Senesta, men förr fanns fler. Senesta har trots vissa förändringar bevarat prägeln av oskiftad by. Dess äldre uppdelning på två tomter märks tydligt. Den ena ligger vid kullens fot med två gårdar bestående av två envåriga parstugor flankerade av två tvåvåriga bodlängor som

sluter gårdsplanen i en fyrkant. De andra två gårdarna ligger på krönet med dels en enkelstuga i 1 1/2 plan dels en ganska nybyggd manbyggnad i avvikande färgsättning (gul). Alla andra byggnader är rödfärgade. Övriga manbyggnader med flankerande bodar liksom flera ekonomibyggnader är timrade från 1700- och 1800-talen. Den stora vinkelbyggda ekonomilängan är, med undantag från en tillbyggnad uppförd i traditionell stil på 1930-talet.

Gården Ene har en manbyggnad i tidstypisk stil från 1911 och ekonomidel från samma år samt statarbostad. Den äldre manbyggnaden, en parstuga och några bodar ligger som vid Tiggesta kvar jämte den nyuppförda. Nya bostads- huset på Tiggesta uppfördes på 1920-talet i herrgårdsstil. Kjulsta är en större gård med herrgårdsprägel och bebyggelse från 1800-talets mitt och andra hälft. Manbyggnaden (1858) är uppförd i två våningar i en klassicerande arkitektur och omges av trädgård, arbetarbostäder, ekonomibyggnader och en lång allé som leder upp till gården.

Helgesta, tidigare bl a kaptensboställe, har en manbyggnad i en våning med sexdelad plan, ljus träpanel och frontespiser.

64. Halla

Uppodlad slätt med moränbundna skogbeväxta bergshöjder och hagmarker mellan sjöarna Yngaren och Hallbosjön. En sjösänkning av Yngaren och Hallbosjön på 1850-talet medförde även torrläggning av Lillsjön nordost om Ekeby.

Området illustrerar en stor del av forntiden med ett flertal gravfält i nära anslutning till befintliga bebyggelselägen. Fornlämningsbeståndet är varierat och väl fördelat i området. I ett stråk från Glasberget och österut på udden i Hallbosjön finns tre lokaler med sammanlagt nio skärvstenshögar. Högarna indikerar bronsåldersboplatser och har gravrösen i nära lägen. Järnålderns 14 gravfält med i genomsnitt 20 fornlämningar domineras av lämningar från yngre järnåldern. Förutom runda stensättningar innehåller de högar, några skeppssättningar och treuddar. Områdets största gravfält ligger vid Väsby med 25 högar och 20 runda stensättningar. På Glasberget 60 m ö h ligger en fornborg med måtten 350 x 190 meter.

Kyrkan är medeltida med långhus och kor från 1100-talet. På 1400-talet byggdes långhuset i väster troligen avsedd som bas för ett torn som sedan aldrig uppfördes. På platsen för den tidigare absiden tillkom samtidigt sakristian. Kyrkan står vitputsad med svart tegeltak.

F d prästgården Björklunda nordväst om kyrkan har en timrad manbyggnad med sexdelad plan uppförd 1747. Huvudbyggnaden flankeras av arrendatorbostaden, delvis förändrad genom tillbyggd öppen veranda på ena gaveln och ett knuttimrat magasin. Vid sidan av vägen ligger ladugård, källarbod, hönshus, svinhus, maskinhall, arbetarbostad samt mindre uthus. Samtliga byggnader är faluröda. Söder om kyrkan kantas vägen av en röd skolbyggnad i 1 1/2 våning, ett par senare byggda villor och en äldre enkelstuga.

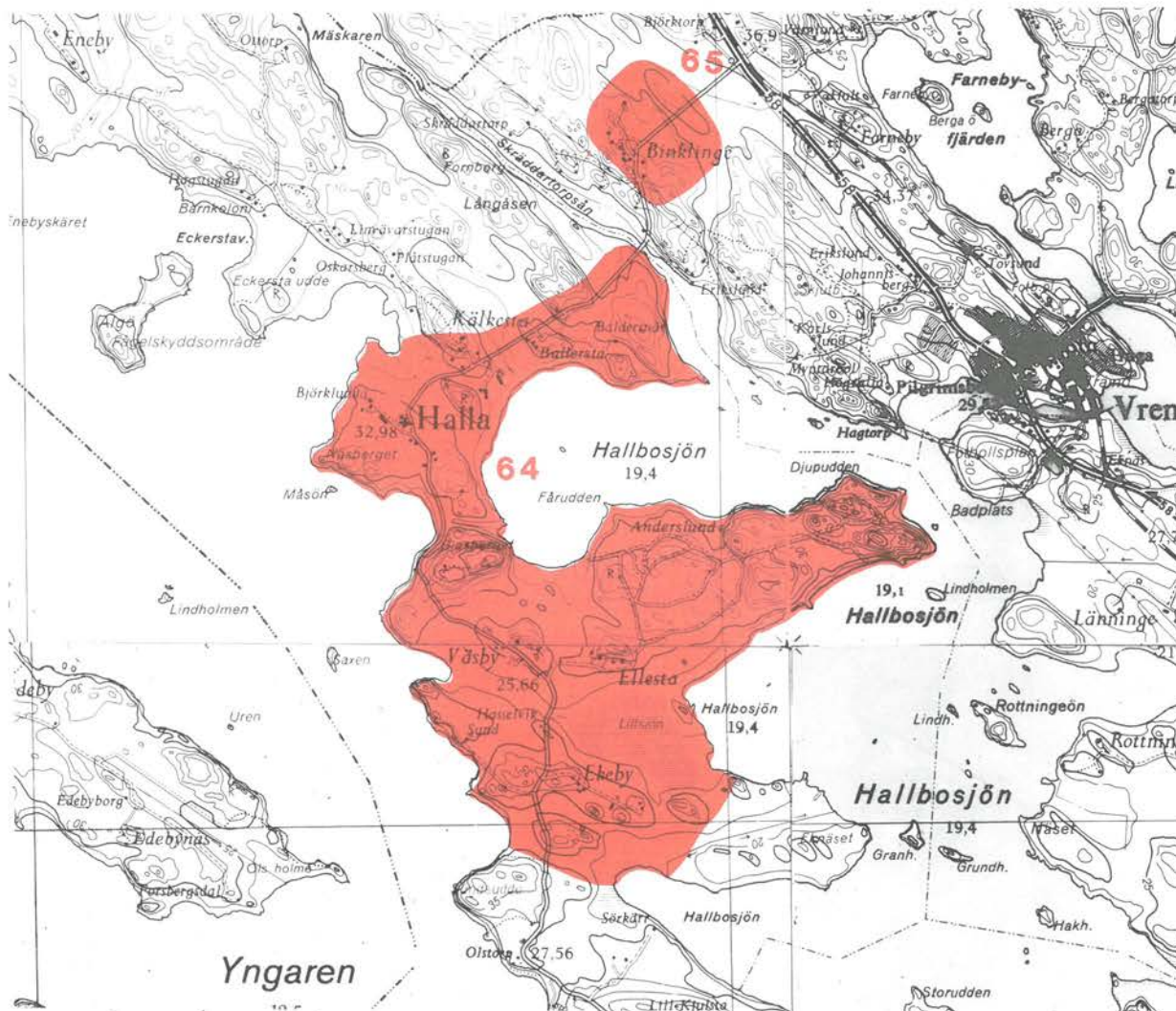
Enligt sockenkarta från 1700-talet hade bybildningarna Ballersta, Ekeby, Väsby och Ösby tre gårdar vardera och Ellesta två gårdar. Endast Ellesta har bevarad bykaraktär medan övriga byar numera sammanslagits till ensamgårdar. Socknen lydte vid 1500-talets slut och under större delen av 1600-talet under Åkerö med Ballersta som huvudgård för rättslaget i Halla. Många gårdar t ex vid Ellesta, Ekeby och Väsby blev boställen för Sörmlands regementes befattningshavare.

Gårdarna karaktäriseras av stora manbyggnader. Ekeby och Kälkesta har ljusfärgade herrgårdslika tvåvåningshus i reveterat trä respektive putsat tegel, båda försedda med lägre flygelbyggnader. Anläggningarna omges av park och hagmarker. Representativa timrade byggnader med sexdelad plan från 1800-talets andra hälft har gårdarna Sund och Väsby och två s k salsbyggnader har Ellesta by. Husen är locklistpanelade och faluröda eller ljusfärgade.

Väsby välexponerade gård med byggnaderna på ömse sidor om vägen har manbyggnaden och flankerande flyglar i samma ljusa färg samt två knuttimrade röda bodflyglar. Till gården hör tidstypiska arbetarbostäder, ladugård samt en ekonomilänga innehållande bl a smedja och utförd i nationalromantisk stil med gröna dörrar och fönsterluckor. Ballersta har förutom ett 1900-talsbyggt enklare bostadshus en bostadslänga med två lägenheter vars ingångar har ljusblå dörrar med överljusfönster.

ARBETARBOSTAD, BALLERSTA. RÅHA SÖN

65. Binklinge

Större gårdsanläggning med ett 20-tal byggnader på moränås i nordvästlig - sydöstlig riktning närmast omgiven av betesmark och mot väg 58 öppen odlingsmark.

Binklinge är beläget i utmarksbygd med ett fåtal forn lämningar. Strax intill gården i nordväst finns tre sten sättningar från äldre järnåldern.

En rak alléväg leder från nordost fram till en trädgårdsanläggning som omsluter huvudbyggnaden och flyglarna. Huvudbyggnaden i reveterat timmer har etappvis byggts till både på längden och höjden från 1800-talets förra hälft. Huset har två våningar på framsidan försett med

en gul veranda som är öppen på nedre våningen och inbyggd på övre. Flyglarna är timrade och reveterade byggnader samt liksom huvudbyggnaden ljusfärgade. Byggnaderna har sadeltak och gröna snickerier. Till gården hör ett flertal oförvanskade faluröda arbetarbostäder från 1800-talets slut och öster om vägen ligger ett tidspräglat 1910-talshus. Många ekonomibygnader ligger spridda omkring bl a en knuttimrad länga, magasin, ladugård och vagnslider.

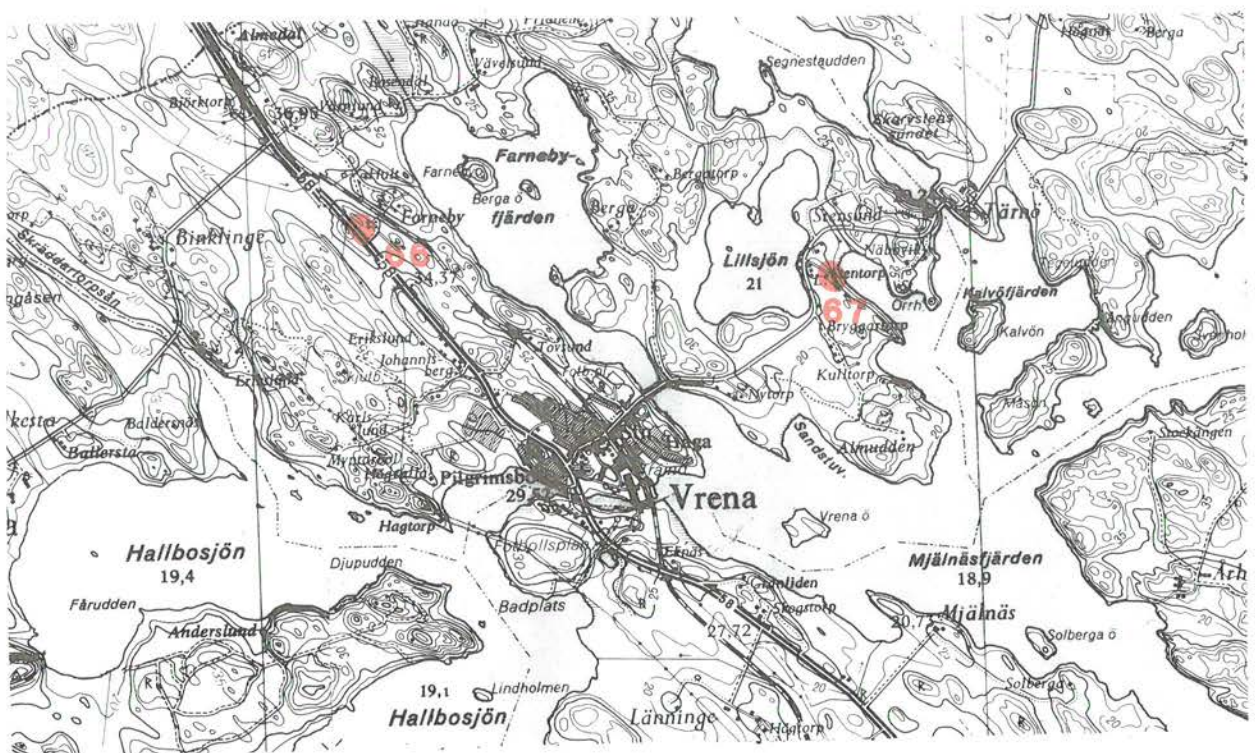
66. Farneby

Gårdsanläggning i byn Farneby med tidstypiska byggnader från 1700- och 1800-talen.

Mangården ligger i en stor uppväxt trädgård omgärdad av vitt staket.

Huvudbyggnaden har en sexdelad plan och är försedd med glasveranda och gavelfronton uppförd på 1830-talet. Huset flankeras av en 1700-talsbyggd mindre parstuga och en bodlänga i friliggande timmer uppförd på 1860-talet. Parstugorna är locklistpanelade och samtliga byggnader ljusfärgade med bruna snickerier.

Ekonomibygnaden har T-form, vass under tegeltak och faluröda fasader.

67. Lilla Stentorp

Alderdomlig parstuga med framkammare och tre skorstenar i bakre takfallet. Framsidan har två ingångar varav en med dubbelport försedd med runda fönstergluggar. Timret är klätt med faluröd lockpanel under ryggåstak med breda vindskivor och röda takpannor.

68. Husby - Oppunda

Småkuperad odlingsbygd med åkerlera i sänkorna och talrika moränbundna bergknallar, särskilt i södra delen där Husby-malmen, en grusås på vilken bl a kyrkan ligger och en väg löper, tvärrar genom området.

Odlingslandskapet är omväxlande med ett markant inslag av betes- och hagmarker, ofta glest lövbevuxna. Vid Valva finns en hävdad löväng som en rest av äldre tiders brukningsformer (naturreservat).

Talrika fornlämningsförekomster finns i backarna. Den yngre järnålderns gravformer förekommer i anslutning till de historiska gårdslägena medan den äldre järnålderns och de enstaka bronsålderslämningarna är belägna i nuvarande utmarker. Typiskt är att de västra delarna av Husby-Malma-åsen, den äldre järnålderns övergivna bygd återkoloniserades av 1700- och 1800-talets obesuttna.

Husbyån som förbinder sjöarna Långhalsen och Lidsjön var under forntiden en viktig vattenled som förband Södermanlands inre bygder med Östersjön via Nyköpingsån. Kungsgården Husby och de två sk kungshögarna från yngre järnåldern, 35 respektive 40 meter i diameter, ligger vid ån och är uttryck för områdets centrala betydelse. Fornborgar som kantar farleden understryker detta, t ex två strategiskt belägna på branta berg på vardera sidan om Husbyåns utlopp i Torpfjärden.

Kungsgården Husby gav också socknen dess namn och på dess mark anlades kyrkan. De äldsta delarna i nuvarande kyrkobyggnad är sannolikt från cirka 1300 men dess exteriör präglas av ombyggnaden 1796-98 och de två gravkoren från 1660-70 respektive 1720.

HUSBY QLED HUSBY-OPPUNDA SIA

Husby som fick sina säteriprivilegier på 1600-talet är förbundet med kyrkan via en allé. Huvudbyggnaden i två våningar med vit puts och nio fönsteraxlar under sadeltak med frontespiser är en empirebyggnad uppförd efter ritningar av A Nyström 1846. De två flyglarna är äldre liksom bl a bränneriet och de två porthusen. Omgivande arbetarbostäder, de stora ekonomibygnaderna, park, trädgård, alléer m m ger en karaktäristisk och innehållsrik herrgårdsmiljö.

Även säterierna Torp och Tärnö bildade under medeltid, har bevarat sin högre ståndsprägel i arkitektur, ekonomibygnader, arbetarbostäder, trädgård, alléer, omgivande hagmarker m m. Tärnö huvudbyggnad uppfördes på 1950-talet som en 1700-talspastisch sedan den äldre brunnit. Här märks även ett stenhus från 1600-talet, lusthus och en fondkuliss på magasinet vid södra alléens avslutning i klassicerande stil. På Torps säteri återstår två flyglar av mangården, båda i en karaktäristisk stil från 1700-talets mitt. Intill mangården ligger ett stort timrat och gråmålat magasin från 1800-talets andra hälft i tre våningar samt en äldre gulputsad arbetarbostad.

De tre säterierna har präglat områdets bebyggelseutveckling under historisk tid. Samtliga gårdar med undantag av prästgården har legat under säterierna. De tidigare byarna har försvunnit så att nu endast en ofta ganska stor gård återstår på den tidigare byplatsen. Enstaka moderna inslag märks i landskapet men i stort sett präglas det av traditionella gårdar med en bebyggelse från 1800-talets andra hälft fram till 1930-tal.

På vissa gårdar finns äldre hus bevarade. På t ex Örsta med knuttimrad parstuga och flyglar och Valla.

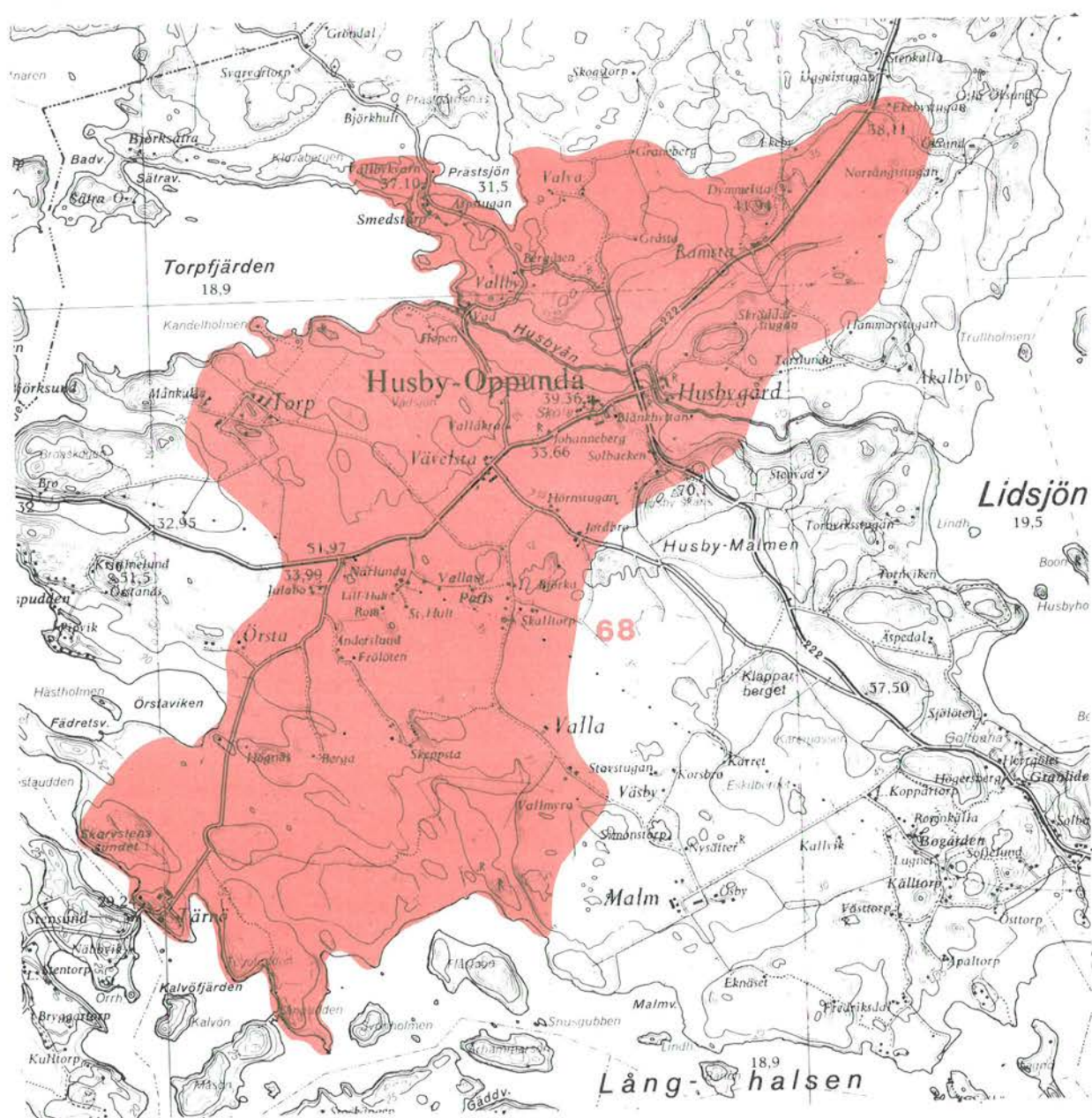
Omkring kyrkan ligger det timrade kyrkstallet, två bostadshus med faluröda paneler, modern skola i tegel samt församlingshem. Blänkhyttan, torp under Husby, på andra sidan vägen, har en bebyggelse från årtiondena omkring 1900 bl a ett stort väl synligt magasin.

På gränsen mot skogen i norr ligger prästgården Valva med arrendatorbostad och arbetarbostäder på en kulle omgiven av åker, betes- och lövbevuxna hagmarker. Det är en samlad och enhetlig bebyggelsemiljö med ett närmare 20-tal byggnader med exempel på byggnadstradition från 1600-talet till 1900-talets början. Själva mangården med vårdträd i mitten är kringbyggd och innehåller två kyrkoherdebostäder från 1600- och 1700-talen, tiondelada, grindstugor, flera bodar m m.

I utmark och i skogsbryn ligger torp som Aspstugan, Sandstugan, Hörnstugan och Jordbro med en representativ småskalig bebyggelse i form av ryggås- och enkelstugor och i vissa fall ekonomibyggnader från 1700- och 1800-talen.

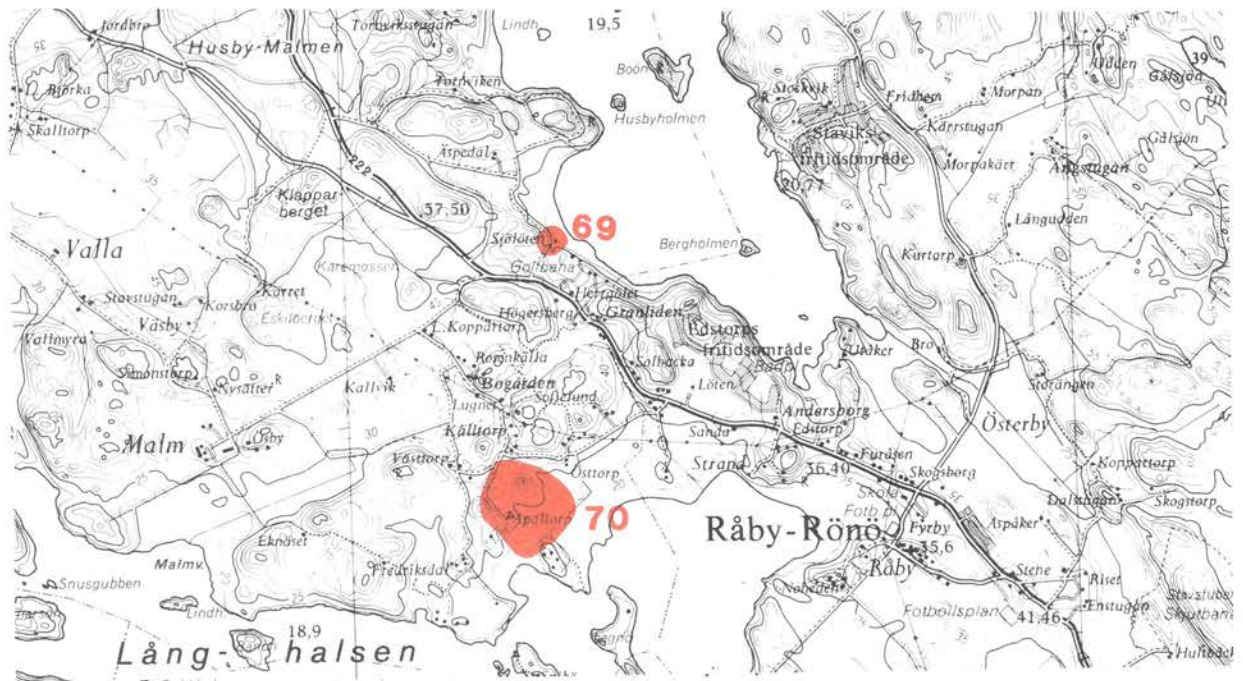
På Husbymalmen finns en samlad utmarksbebyggelse med ett varierat byggnadsbestånd och bl a en skola.

Av industriminnen märks främst Vads kvarn utmed Husbyån med kvarnbyggnaden, två tvåvåriga arbetarlängor och en villa från omkring 1920 i gul träpanel.

69. Sjölöten

Knuttimrad enkelstuga med friliggande falurött timmer (locklistpanel på gavlarna) gröna omfattningar och tjärad dörr. Taket är avtäckt med tegel och skorstenarna ligger i bakre fallet. Mittemot står en knuttimrad bod med två rum.

70. Apaltorp

Gården, f d by om två gårdar, ligger på en moränbunden kulle i ett småbrutet landskap vid sjön Långhalsen. I övergången mellan skog och åker märks rester av hagmark. Manbyggnaden, knuttimrad och panelad, härrör från 1700-talet, flera gånger ombyggd, bl a med inredd vind och brutet tak, bevarar den trots detta sin tidsprägel, såväl interiört som exteriört. Två låga knuttimrade flyglar flankerar och vid sidan om står en enkelstuga med karaktär från 1800-talets första hälft.

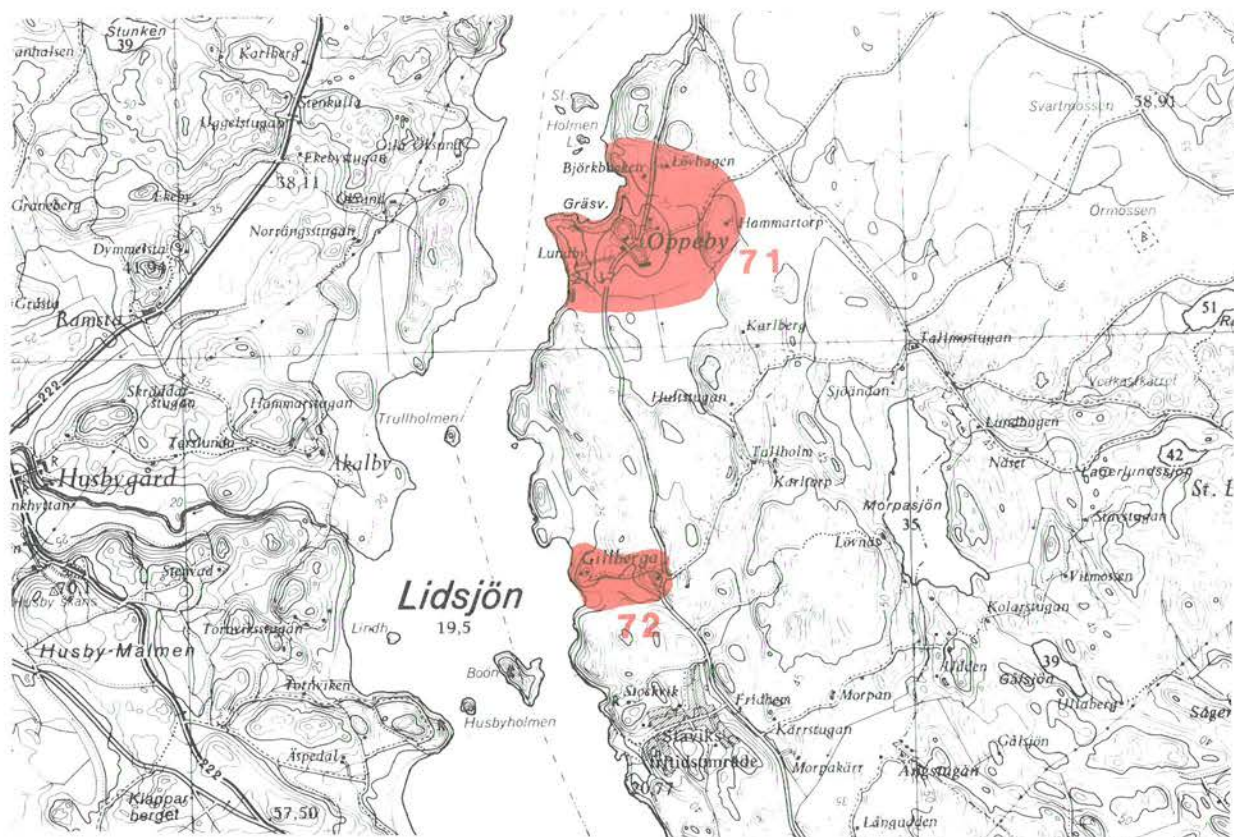
Framhållas bör också en undantagsstuga av ålderdomlig typ. En knuttimrad enrumstuga med öppen spis i hörnet till vänster om dörren. Vid kullens fot ligger en tidstypisk ekonomilänga uppförd 1906-07. Samtliga byggnader har faluröda fasader.

71. Oppeby

Större gård i uppodlad och kuperad lersluttning mot Lidsjön, kantad av barrskogsbevuxna bergshöjder. På moränkullarna finns inslag av hagmarker med bl a björk och hägnade betesmarker vid Oppeby gård. Bynamnet och ett gravfält om cirka 30 lämningar alldeles invid gårdstomten tyder på att nuvarande bebyggelseläge intogs under vikingatid.

Bebyggelsen på Oppeby gård härrör sig från en samlad period från 1800-talet och 30-40 år framåt. Manbyggnaden, en salsbyggnad från 1880-talet, är uppförd i en och en halv våning med dominerande frontespis och liggande spondad panel i ljus färg. En samtida flygel flankerar i trädgården. Den stora ladugårdslängan och övriga ekonomibyggnader ligger vid sluttningens fot intill åkermarken. Utmed vägen norr om gården ligger fem arbetarbostäder spridda, alla med faluröda paneler och med ett likartat utseende.

Samtliga byggnader har en bevarad tidsprägel. På de tidigare underlydande gårdarna Lundby och Hammartorp, sydväst respektive öster om gården, finns ålderdomliga byggnader. På Lundby står en loftbod av 1700-talskaraktär med två kamrar och svalgång med arbetade dockor och på Hammartorp en ryggåstuga samt en knuttimrad bod.

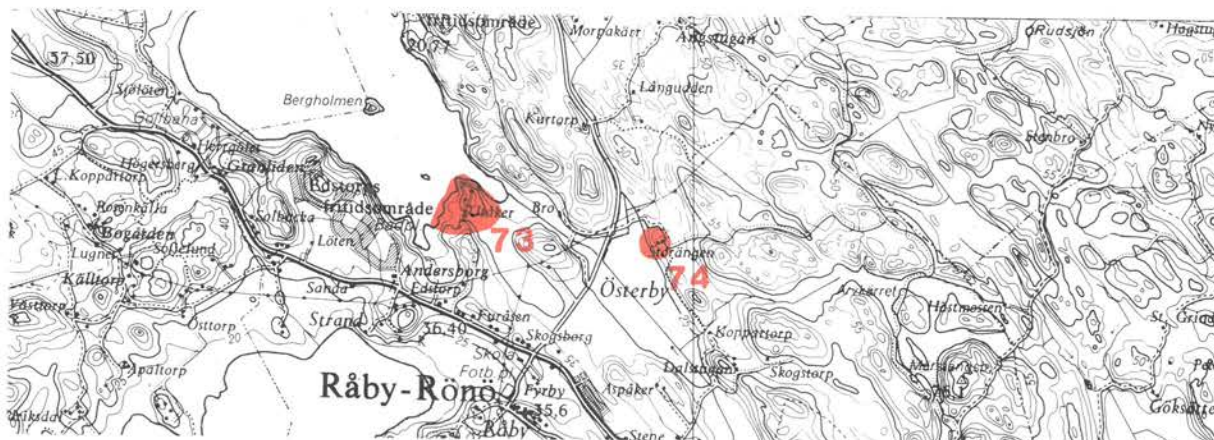

72. Gillberga

Uppodlad dalsänka med Gillberga samlade gårdsanläggning högt belägen på en udde i Lidsjön. Byggnaderna på gården alla rödfärgade, är främst uppförda under 1800-talets slut, men både yngre och äldre finns. Manbyggnaden (ca 1875) som ligger högst är en salsbyggnad i 1 1/2 våning med frontespis och veranda med snickarglädje och andra tids-typiska detaljer från 1800-talets slut. Den flankeras av ett tvåvåningt magasin och en äldre byggnad som varit flygel i en äldre mangårdsanläggning, men nu är arbetarbostad. Ekonomibygnaderna bl a loge i skiftesverk har en fri placering i sluttningen. Ett par knuttimrade bodar finns som hönshus och smedja. Vid landsvägen ligger ett missionshus, troligen från 1900-talets början.

73. Utåker

Ensamliggande gård med ålderdomliga drag på udde i Lidsjön. Terrängen är ganska kuperad med åker i sänkorna och rester av hag- och ängsmark i sluttningarna. Manbyggnaden är uppförd i en våning och har en ljus puts. Ursprungligen var den en parstuga, men tillbyggdes i vinkel på 1920-talet, då sannolikt en del klassicistiska detaljer tillkom. En flygel ansluter och anläggningen omges av en terrasserad mindre park. Mangården ligger på en kulle och vid dess fot ligger ekonomibygnaderna och arrendatorbostaden - av parstugutyp från 1800-talets andra hälft - samt en äldre enkelstuga. En vinkelbyggd ladugård, loge m m i knutat timmer och skiftesverk bildar tillsammans med en fristående ekonomibygnad en U-form runt gödselstaden. Liksom magasinet utmed vägen är de sannolikt uppförda vid 1800-talets slut. Möjligen är de knuttimrade partierna äldre. Med undantag av manbyggnaden och flygeln är samtliga byggnader målade i falu rödfärg.

74. Storängen

Ensamliggande gård på björkbevuxen moränbacke. Mangården består av en parstuga, flankerande bod samt en år 1937 nybyggd manbyggnad, alla husen klädda i faluröda paneler. Den låga knuttimrade parstugan har tegelklätt sadeltak på åsar. Takfoten skuggar delvis de kvadratiska fönstren och skorstenarna ligger långt ner i takfallet nära bakväggen.

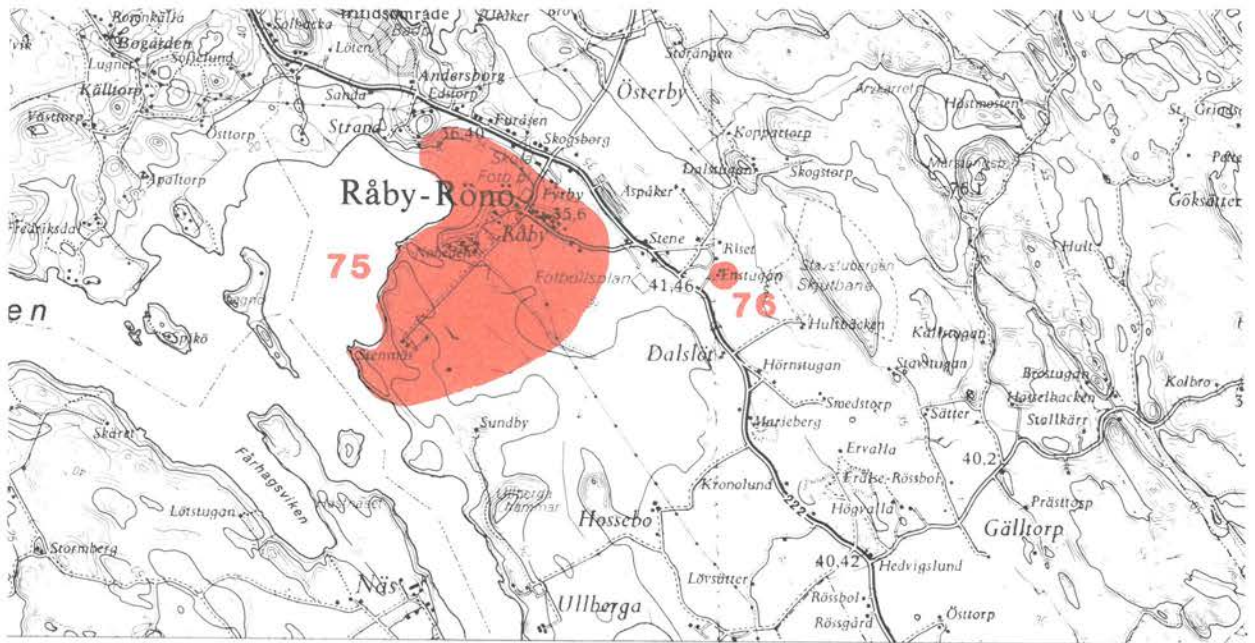
Enligt uppgift byggdes den på 1650-talet. Exteriört finns det ingenting som motsäger detta årtal. Den kan då ha varit det första bostadshuset på det då nyligen mantals-satta torpet (1/4 mantal).

75. Råby - Rönö kyrkomljö

Kyrkan ligger på en nordvästlig - sydostlig åsrygg på vilken en äldre vägsträckning löper. Kyrkans äldsta delar härrör från 1200-talets början och fick med undantag av 1660-talets strävpelare sin yttre omfattning under 1300- och 1400-talen. Valv slogs under 1400-talets slut. Kyrkan har fristående klockstapel från 1600- eller 1700-talet. Utmed vägen ligger socknens administrativa byggnader. Från 1900-talet härrör "nya" skolan (1907), f d ålderdomshemmet samt f d prästgården (1939), alla i ljusa paneler. Den gamla skolan, kyrkstallet samt ett bostadshus är 1800-talsbyggnader i falurött. Noteras bör de två torpställena vid kyrkan med en äldre och en yngre enkelstuga i oförvanskat skick med tillhörande bodar.

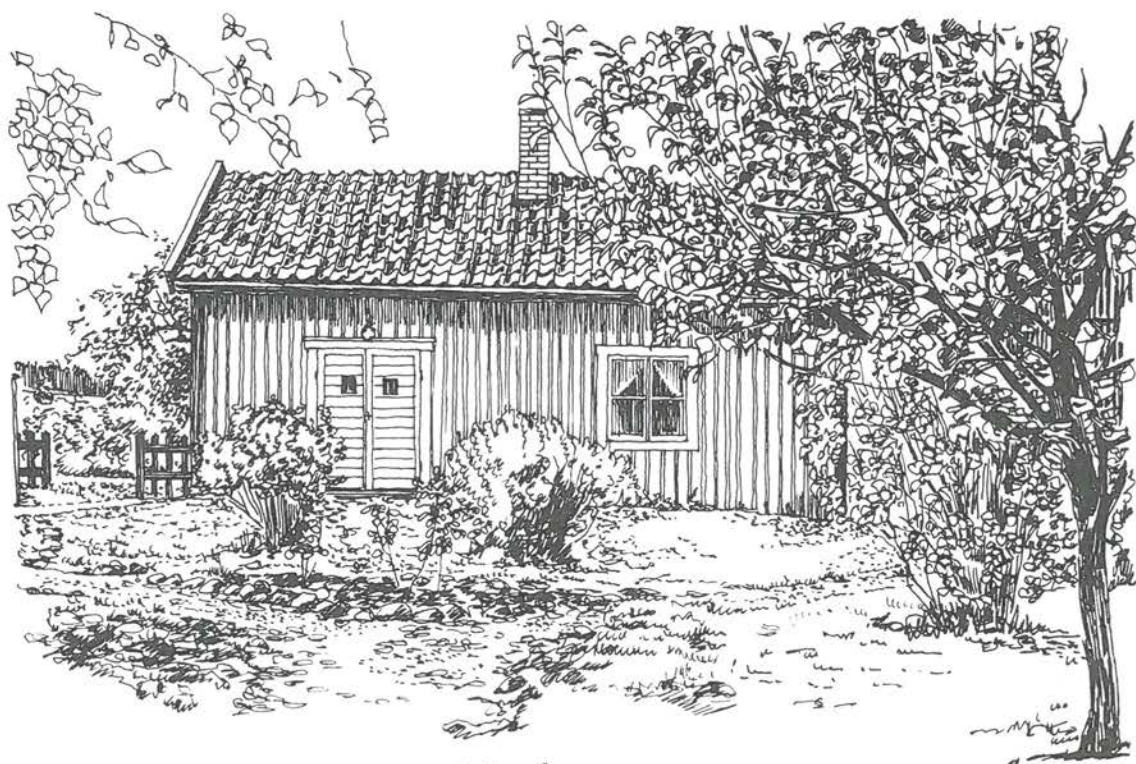
Sydväst om kyrkan, väl synligt över den öppna åkern ligger den äldre prästgårdsanläggningen Stensnäs. Manbyggnaden består av en timrad byggnad med sexdelad plan från 1775 som under 1800-talets andra hälft påbyggdes med två fasta flyglar. Med undantag av smedjan (1775) är övriga byggnader som t ex arrendatorbostad, arbetarbostad och ekonomibyggnader från årtiondena omkring 1900. Fasaderna är färgade i falurött.

Noheden och Råby har länge brukats under Kristineholm och bebyggelsen utgörs av arbetarbostäder i ljust gula paneler med villakarakter från 1900-talets mitt samt en i falurött. Ekonomibyggnaderna är i traditionell stil. Här finns också en ålderdomlig enkelstuga. I hagmark söder om kyrkan och på ett impediment västerom, nära stranden, ligger tre gravfält med sammanlagt cirka 60 lämningar, typiska för yngre järnålder.

76. Enstugan

Torpställe med två torpstugor ställda i vinkel mot varandra kring fruktträdgård på gårdsplan. Den äldsta utgörs av en knuttimrad enkelstuga med ryggåsar, faluröd locklistpanel, gröna och vita snickerier samt en senare tillbyggd gavelbod. Den andra stugan, troligen från 1800-talets senare hälft, är en enrumstuga, vilken liksom den äldre stugan väl bevarat sin tidsprägel.

TORP. RÅBY-RÖNÖ 5:11

77. Stalkärr

Mindre gård med representativa byggnader från olika uppbyggnadsskeden belägna på glest skogbeväxt höjd omgiven av öppen åkermark.

Gårdens äldsta manbyggnad är en knuttimrad enkelstuga med tillhörande bod. Nuvarande manbyggnad är uppförd i 1 1/2 våning i typisk sekelskiftesstil försedd med kvist och snickarglädjedetaljer. Bakom ligger ekonomibyggnader bl a ett timrat magasin. Samtliga byggnader har faluröd färg och vita snickerier.

78. Jaktstuga vid Stalkärr

Jaktstuga i utpräglad snickarglädjestil uppförd vid 1800-talets slut med tillhörande källarbod och uthus.

Stugan har T-form, samt är uppförd i en våning under sadeltak, med gul locklistpanel och vitputsad källare. Ena gaveln har ingång och öppen veranda med figursågat verandaräcke och taknocksdetaljer. Fönstren är småspröjsade med arbetade bruna omfattningar.

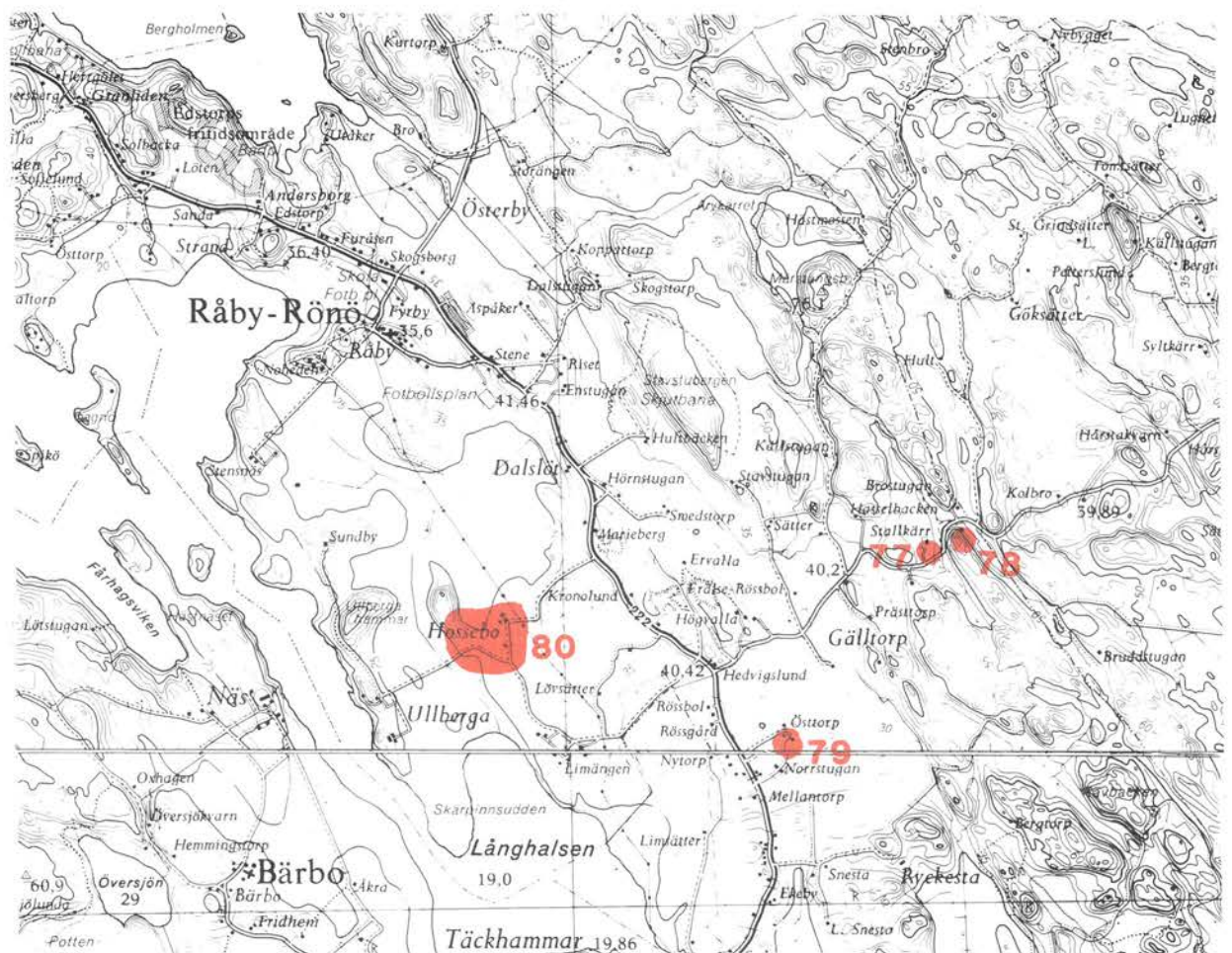
79. Östtorp

En f d länsmansbostad med ålderdomlig bebyggelse. Manbyggnaden består av en parstuga, timrad och panelad, i 1 1/2 våning under brutet tak. Enligt takflöjeln uppfördes den 1736, men har sedan dess ändrats flera gånger. Gården har varit bebyggd i mellansvensk gårdsform dvs att fägården varit kringbyggd i fyrkant. Delar av denna anläggning är bevarad med svinhus från 1750, loge och magasin m m från 1800-talets mitt. Ladugårdsplanen nåddes via ett bevarat portlider. Ny ladugård uppfördes på 1800-talets slut.

80. Hossebo

Alderdomligt bebyggd mangård med parstuga, loftbod och enkelstuga placerade i U-form. Parstugan är låg och knuttimrad med faluröd panel under tegelklätt åstak. Skorstenen ligger i bakre takfallet. Loftboden har svalgång och tre rum och på gavlarna är timret delvis inklätt med brädpanel.

Förr var loftboden en vanlig byggnadstyp på gårdarna, men slutade att byggas vid 1800-talets början. Enkelstugan är yngre, troligen från 1800-talets mitt. Den är uppförd i två våningar, panelad och förlängd med trapphus. Mangården omges av lövträd och buskar. Intill står ett bostadshus från 1900-talets mitt med faluröd träfasad samt traditionella ekonomibyggnader. Moränhyggen väster om gården innehåller betade hagmarker med glesa träd och buskar.

81. Stormberg

Bättre bebyggd mangård från 1600-talet med parstuga och två kvadratiska flyglar med topptak. Byggnaderna är knuttimrade och panelade och färgade i falurött. Gården fick sitt namn av Lars Eriksson som adlades Stormhatt 1643 och då även fick Näs med säterprivilegier.

82. Nykyrka

Området mellan Hallbosjön och Långhalsen karaktäriseras av småkuperat jordbrukslandskap med inslag av moränbundna skogbeväxtade höjdparter och hagmarker.

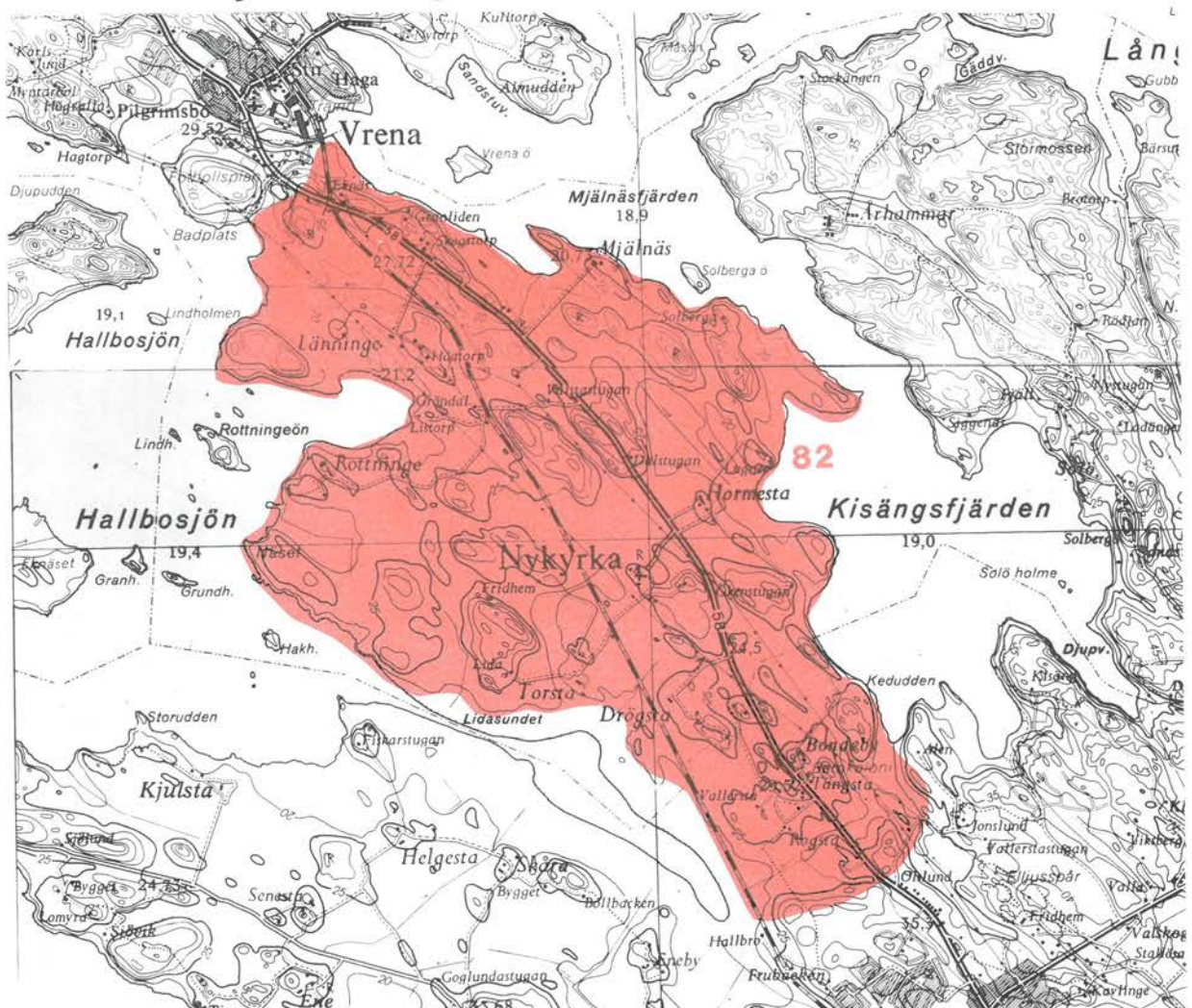
Området illustrerar en kontinuerlig kulturlandskapsutveckling från bronsåldern över järnåldrarna till nutid. Fornlämningsbeståndet är tämligen rikt varierat med ett 20-tal större och mindre gravfält ofta i nära anknytning till befintliga bebyggelselägen. Det största gravfältet på 3 rösen, 25 högar och 63 stensättningar har ett läge strax väster om Rottninge gård. Vid kyrkan står en runsten och en rest sten.

Väg 615 över näset har bitvis kvar sträckningar från 1600-talet exempelvis mellan Rogsta och Drögsta och på åsen vid Skogstorp. Från nuvarande vägdragning går många raka alléer över öppen mark till de större gårdarna.

Nykyrka kyrka har en väl bevarad medeltidsprägel med gråstensmurar och är till större delen från 1100-talet.

Under senare medeltid byggdes kyrkan till i väster och på 1700-talet tillkom sakristia och gravkor i ljus puts. I kyrkans närhet ligger f d klockarbostaden, en enkelstuga med ryggåskonstruktion och tillhörande knuttimrad bod. Väster om kyrkan står ett bostadshus från 1800-talets slut och ett uthus. Byggnaderna kring kyrkan har faluröd färg. Området präglas av större nästan herrgårdslika gårdsanläggningar. Dock har endast gården Rottninge haft säteriprivilegier. Gårdarna har vattennära lägen med manbyggnaderna i främst 1860- till 80-talsprägel i ljus puts eller träpanel och ofta försedda med flyglar. Tillhörande ekonomibyggnader är främst större längor i faluröd färg uppförda i traditionell stil.

Enda bymiljön är Bondeby med gårdarna i nära lägen utmed byvägen. Byn omfattar bl a två ombyggda boningshus, ladugårdar och ekonomibyggnader. Det ena boningshuset har tjänstgjort som regementspastorboställe åt Södermanlands regemente. I nordöstra delen ligger en gul barnkolonibyggnad i en våning med tillhörande tjänstebostäder klädda i grön träpanel. Byggnaderna i byn har för övrigt faluröd färg. Byn omges av betade hagmarker och gränsar i söder till gården Tängsta. I området finns enstaka ryggåsstugor med enkelstugans eller parstugans plan.

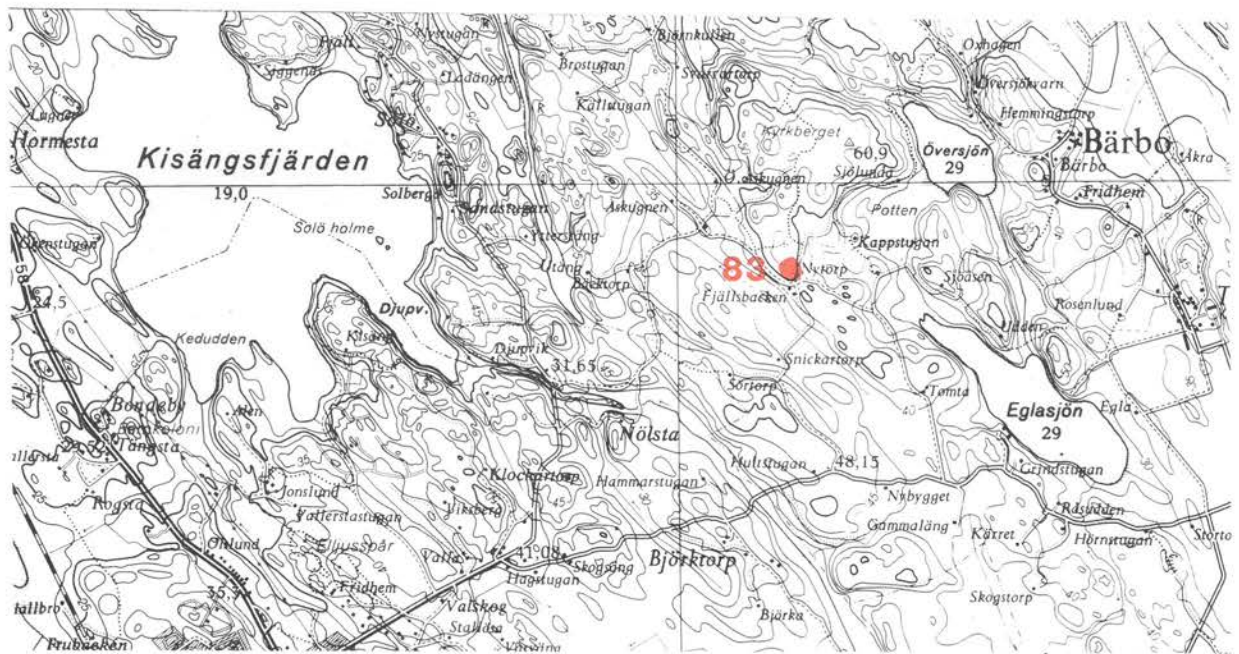

I Vallersta står en tvåvåningsbyggd enkelstuga i välbevarat skick. Två framträdande representanter för 20-talsklassicismen är dels bostadshuset i Granliden dels Almbold mindre skolbyggnad nära infarten till Mjältnäs. Byggnaderna har faluröd färg och vita snickerier. Nämnas bör också en välhållen större faluröd statarlänga med två ingångar belägen vid Mjältnäs ladugårdsplan.

83. Nytorp

Ett f d soldattorp med bevarat bostadshus. Det utgörs av en knuttimrad, panelad och faluröd enkelstuga under tegelklätt åstak med skorstenen långt ner i bakre fallet.

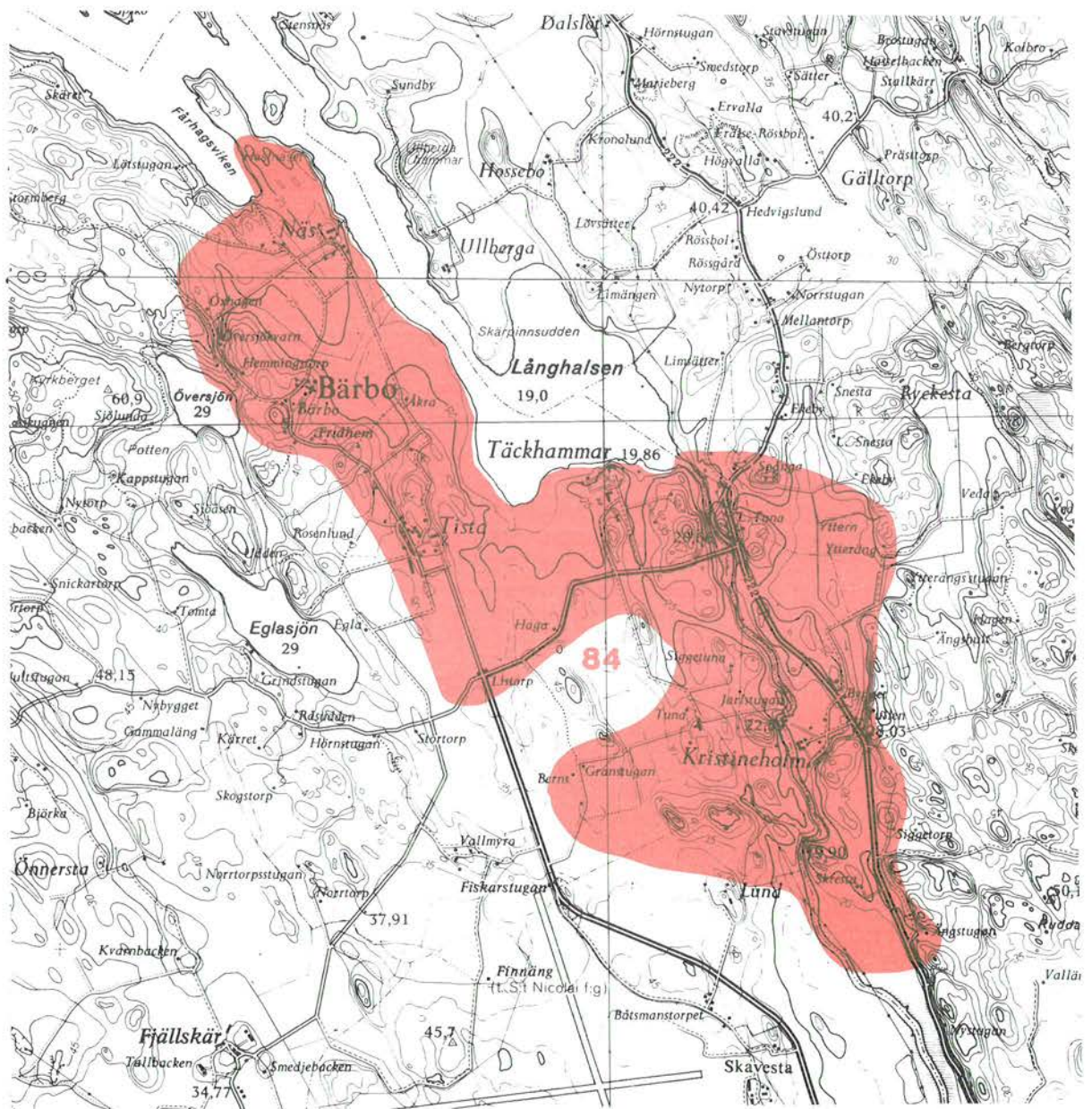

84. Bärbo kyrkomiljö - Näs - Tista - Kristineholm m fl

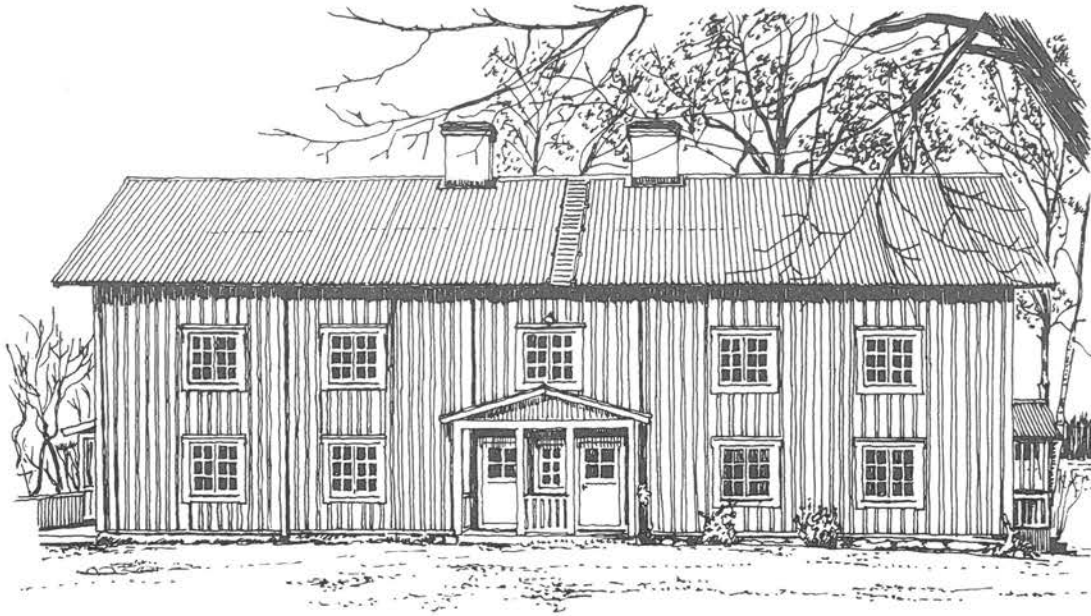
Odlingslandskap utmed Nyköpingsån och sjön Långhalsens södra och västra sidor. Området är med sina fyra säterier en utpräglad herrgårdsbygd, men utgjorde under förhistorisk tid och medeltid en bondebygd. Fornlämningarna ligger i sammanhang med Nyköpingsån och landsvägen, vilken också har förhistoriska traditioner. Dominerande fornlämningstyper är högar och runda stensättningar från äldre och yngre järnålder belägna på gravfält. Största gravfältet ligger norr om Tista med lämningar, som också innehåller en domarring. Vägen kan då ha gått över gamla Spånga där en runsten står vid ett gravfält från yngre järnålder. Här finns också två terrassliknande lämningar, möjligen från en boplats. Nyköpingsån var under förhistorisk tid och tidig medeltid en viktig transportled. Vid sjön Långhalsens sänkning 1856 hittades i forsen vid Täckhammar sex bronsåldersvapen samt ett flertal sten- yxor.

Områdets centrala betydelse betonas också av ortnamnet Tuna, vilket har att göra med en förvaltningsorganisation med ort i förhistorisk tid. På Tuna gårdsplan finns ett yngre järnåldersgravfält och cirka en kilometer söder härom vid Kapelltorp står ruinerna efter ett troligen tidig medeltida kapell, en företrädare till den nuvarande

kyrkan placerad högt upp i Långhalsens västsluttning. Denna uppfördes som en enkel menighetskyrka för sockenbönderna på 1200-talet, men har om- och tillbyggts flera gånger, bl a under sen medeltid och vid 1700-talets mitt. Dess interiör präglas av donationer från socknens säterier bl a finns en herrgårdsläktare från 1750-talet. Kyrkan som saknar torn har fristående klockstapel, troligen från 1600-talet. Vid kyrkan finns en administrativ miljö med prästgård, löneboställe, skolor och fattigstuga. Manbyggnaden på prästgården uppfördes 1963-64, men smälter väl ihop med de två 1700-talsflyglarna. Gamla skolan (1873) är vitputsad och ligger vid bogårdsmuren. Mittemot står den tidstypiska nya skolan i ljus panel från 1900-talets början. Fattigstugan är en ålderdomlig timmerbyggnad av parstugutyp.

Säterierna Näs, Tista, Kristineholm och Täckhammar bildades under 1600-talets första hälft, varvid den mesta jorden kom att brukas under dessa och tidigare brukare på gårdarna avhystes. (Täckhammar var sätesgård även under en period på 1400-talet).

TUNA, BARBO SIN

Vid Tista låg t ex den avhyста bytomten i nuvarande trädgården. Detta säteri utgör kanske den mest särpräglade herrgårdsmiljön med sin snörräta en kilometer långa allé med den monumentalt liggande karaktärsbyggnaden som fond omgiven av trädgård, park med ruddammar, stora ekonomibyggnader och en samlad arbetarbebyggelse. Huvudbyggnaden, väl synlig i det öppna odlingslandskapet, uppfördes 1766-71 på samma plats som en tidigare och är i tre våningar med nio fönsteraxlar under ett mycket flackt balustradförsett tak. Flyglarna bildar på baksidan en hästskoformad gård där porten vaktas av två höga magasinsbyggnader. Mot allén och fruktträdgården ligger två typiska 1700-talsflyglar. Intill herrgården utgör ett femtontal hus från 1800- och 1900-talen en mindre samhällsbildning med främst bostadshus också

bl a en smedja. Fasadmaterialet är mest ljus eller rödfärgad träpanel men ett par putsade statarlängor med ljus avfärgning märks även. Ekonomidelen vid kullens fot består av dels en äldre del med vitputsade längor från 1700-talets slut och dels en yngre del från 1800-talets slut i traditionellt utförande. Tista är byggnadsminne.

Näs, den mest ålderdomligt bebyggda mangården, är ett utmärkt exempel på den karolinska tidens herrgårdar. Huvudbyggnaden är timrad och panelad och flankerad av två putsade stenflyglar. Alla tre byggnaderna är uppförda i en våning med ljust guldfärgade fasader under säteritak och uppförda omkring 1720. Nämnas bör här också det timrade herrskapsstallet. Mangården på Kristineholm har till sin uppbyggnad karolinska drag, men huvudbyggnaden i två våningar under sadeltak har sin prägel från en ombyggnad vid 1800-talets början. Det fjärde säteriet Täckhammar är bebyggt med en karaktäristisk skempirebyggnad från 1806 med slätputsade ljusa fasader under ett flackt sadeltak. Två äldre flyglar flankerar. Märklig är här den stora ekonomibygnaden från 1860 med rik putsdekor, lanterniner m m i klassicerande stil. Den bildar en sluten fyrkant och har bl a innehållit bostäder, stall, mejeri, gårds kontor m m.

Säterierna har stora ekonomibygnader placerade en bit ifrån mangården och ett antal statar- och arbetarbostäder, i regel panelade och faluröda hustyper från 1800-talets andra hälft och 1900-talets början. De har ofta en enhetlig stil och välbevarad tidsprägel.

Framhållas kan en typisk statbostad vid Tuna, f d utgård till Täckhammar, uppförd på 1880-talet i två våningar i liggtimmer, panelat och falurött. Ekonomibygnaderna bör vara från ungefär samma tid.

Åkra, en arrendegård under Tista, har en herrgårdsprägel med vitputsade bostadshus och ekonomibygnader. Bostads- huset, typiskt för 1800-talets första hälft, är uppfört 1830 för flera familjer i två våningar under sadeltak.

På de underlydande gårdarna och torpen finns också ofta en ålderdomlig allmogebebyggelse kvar från 1600-, 1700- och 1800-talen med en ur kulturhistorisk synpunkt välbevarad exteriör.

Spånga mangård har en parstuga och två bodlängor och i Skresta by, som omfattar tre gårdar, står två parstugor och en bod kvar. Andra är t ex Ytterängsstugan samt Hemmingstorp i hävdad hagmark väster om kyrkan. En typisk torpbebyggelse med enkelstugor i skogsbyn är t ex Gamla Ängsstugan och Skräddarstugan.

KRISTINE M. HEGGONÄ S/N

I vägmötet vid Täckhammars bro ligger den Jenningska skolan - ett timrat hus under brutet tak uppfört 1829, alltså före folkskolestadgan från 1842. Av industriella lämningar märks Spånga tegelbruk bestående av två tegel-lador, tegelskorsten m m. Tegelbruket, som lades ned i slutet av 1950-talet och revs 1986, tillverkade främst taktegel.

Området är klassat som riksintresse i den fysiska riksplaneringen.

Förslag: Kyrkan med omgivningarna föreslås bli § 86-område. Tista karaktärsbyggnad med omgivande bebyggelsemiljö, Näs herrgård med stall samt eventuellt Gamla Spånga och Jenningska skolan bör förklaras som byggnadsminne.

Övrigt: En mer detaljerad byggnadsinventering har utförts i området. Materialet förvaras på länsmuséet.

85. Lid - Runtuna - Spelvik - Aspa

Kuperad odlingsbygd med rikliga fornlämningsförekomster, tre medeltida kyrkor, by- och herrgårdsmiljöer. Landskapet är omväxlande med uppodlade lerslätter kring sjöarna samt betes- och hagmarker på de skogbevuxna bergryggarnas sluttningar och åkerholmar.

På förkastningsbranten söder om sjön Eknaren ligger en stenåldersbolplats i skogsmark. Östersjöns vikar gick då hit upp och nuvarande åkermark täcktes av vatten. De talrika lämningarna från bronsålder, främst rösen och stora stensättningar, ligger i krönläge för att synas mot vattenleden. Koncentrationer finns bl a på bergen väster om Spelviks kyrka och i den varierade fornlämningsmiljön på Sanda ås norr om L Lundby med bl a rösen upp till 30 m i diameter och ovala stenkretsar. I takt med landhöjningen har boplatserna flyttats ned efter de vikande stränderna, vilket tydligt avspeglas i gravarnas lägen. Den yngre järnålderns gravfält ligger på moränholmar i sammanhang med nuvarande gårds- och bylägen, medan den äldre järnålderns gravar ofta har en placering i nuvarande utmark. På det stora gravfältet vid exempelvis Landshammar, med cirka 105 lämningar, finns yngre och äldre järnålder tillsammans.

Området är ovanligt rikt på runstenar. I sammanhang med åövergång, möte mellan vatten- och landsväg uppstod vid Aspa löt under förhistorisk tid en tingsplats, vilket omtalas på en av de fyra runstenarna utmed vägen. Platzens betydelse betonas vidare av en storhög, tingshögen och resta stenar. Under medeltid passerade Eriksgatan och i det nuvarande mindre samhället finns gästgivaregårdens manbyggnad (1726), skjutsstall och en milstolpe (1726) bevarade. I övrigt består bebyggelsen av friliggande hus från i huvudsak 1900-talet, bl a Lekaregården och skolan samt affär och bensinmack vid vägkorsningen. Väster om gården Stene är en fornborg belägen vid ett brant bergstup.

De tre kyrkorna är centralt belägna i respektive sockens odlingsbygd. Äldst är Runtuna kyrka vars ursprungliga delar härrör från 1100-talets andra hälft. Valv slogs på 1400-talet och sin nuvarande yttre utformning fick byggnaden på 1700-talet då gravkoret och korsarmarna tillkom. Den ligger väl synlig på en kulle och omges av planterade träd.

I den omgivande kyrkomiljön märks skola (1870-tal) och lärarbostad (1910-tal), båda med bevarad tidsprägel, samt prästgården Tybble med församlingshem och arrendatorsbostad, totalt cirka 15 byggnader, alla i trä och färgade i falurött. Manbyggnad och två flyglar bildar en enhetlig 1700-talsanläggning som sluts i en fyrkant av stall och vagnsbod (1842). Lids kyrka uppfördes ursprungligen omkring 1200 och har en välbevarad medeltida interiör med bl a 1400-talsvalv målade av Peder Målare och fönsterlös norrvägg med målade blindfönster på utsidan. Ingången till kyrkogården utgörs av en senmedeltida stiglucka.

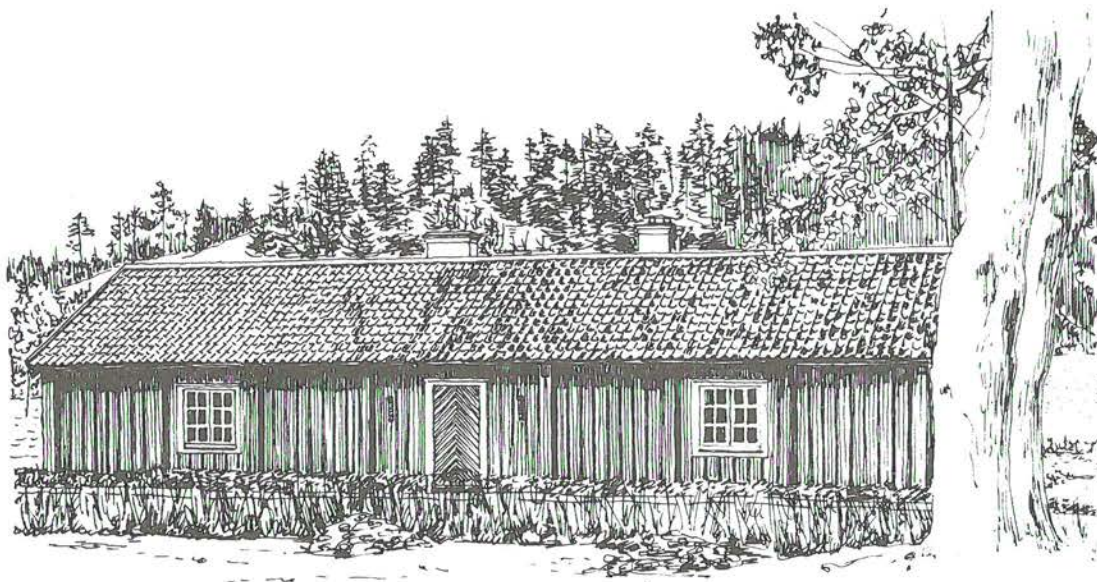
LIDSSÖCKEN STIGLUCKA VID LIDS K: A

Två skolor från omkring 1900, församlingshem (f d magasin och fattigstuga) samt Lids affär (1919) bildar en innehållsrik och rumsligt sluten administrativ miljö. Omkring kyrkomiljön finns också inslag av modernare bebyggelse. Spelviks lilla kyrka, i sin helhet uppförd på 1400-talet har sedan byggnadstiden stått relativt

oförändrad. Den ligger i en sydsluttning cirka 200 m öster om Spelviks by. Denna har en koncentrerad bebyggelse utmed bygatans bägge sidor med i huvudsak timrade byggnader från 1800-talet, delvis moderniserade samt med ett undantag traditionella ekonomibygnader.

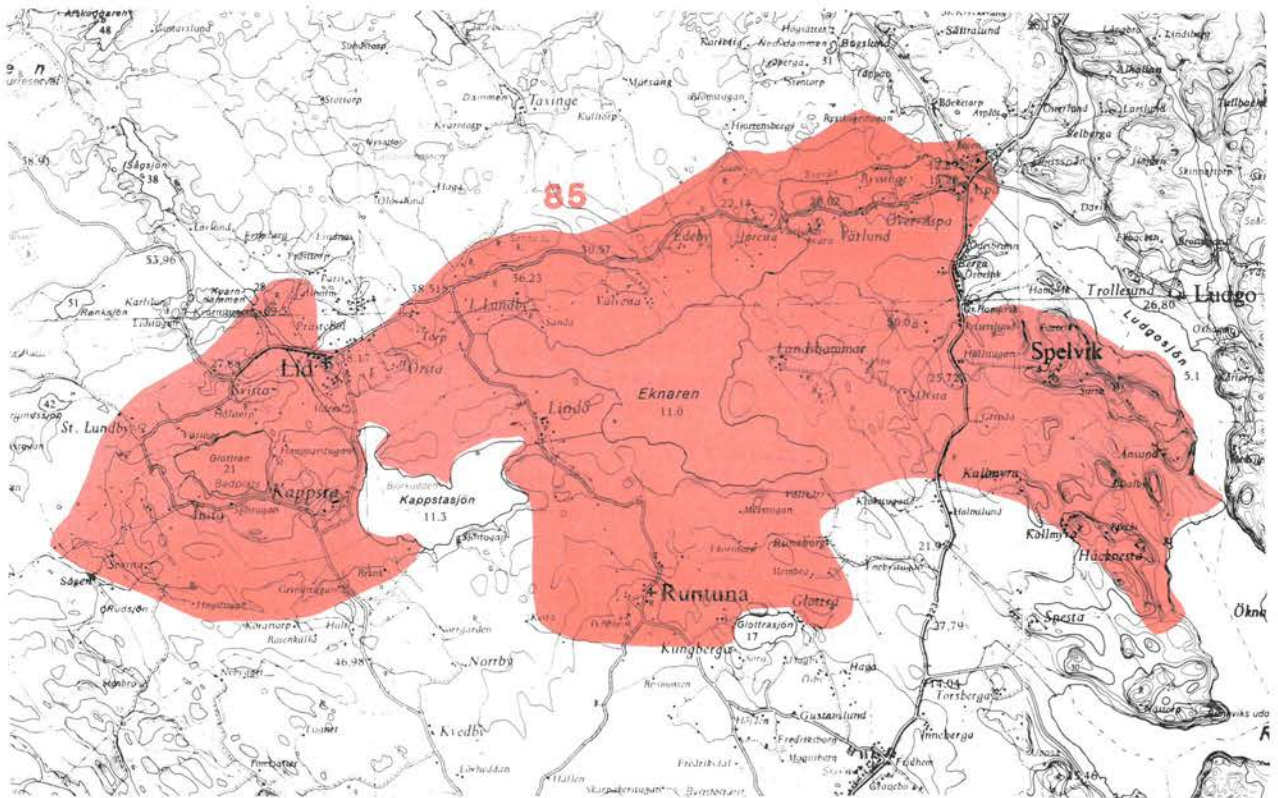
De största byarna, Örsta, Glottra och Runtuna är bebyggda i radbyns form. De två förstnämnda har en oskiftad prägel. Intill Örsta bytomt ligger i en åkerholme ett vårdat bygravfält som på ett illustrativt sätt visar kontinuiteten från yngre järnålder. Ett par delvis bevarade mindre byanläggningar är Kungsberga och Åsund, den sistnämnda belägen i en stark sydsluttning med inslag av hagmark och skogsbeten.

Högreståndsbebyggelsen är främst representerad på de stora gårdarna Kappsta, Lindö och Landshammar. Lindö är med sin vitputsade, tvåvåninga huvudbyggnad, sina envåninga flyglar och omgivande park en representativ herrgårdsanläggning från sekelskiftet 1800. Till gården hör ett flertal arbetarbostäder, ett ålderdomligt magasin och en arkitektoniskt utformad ekonomidell från 1915. Militiebostället Landshammar i en rik fornlämningsmiljö har en mer ålderdomlig prägel. Mangården har en timrad bebyggelse från 1600- och 1700-talen bestående av källarbod, parstuga, visthusbod och manbyggnad. Gårdens betydelse redan under forntid visas av den intilliggande storchögen och två runstenar.

LANDSHAMMAR - SPELVIK S:11

Som helhet har området en traditionell lantbebyggelse med äldre timmerbyggnader blandad med det sena 1800-talets och tidiga 1900-talets hustyper. Ekonomilängorna är i regel från årtiondena omkring 1900. Yngre bebyggelse typ katalogvillor och ekonomibygnader i moderna material är undantag.

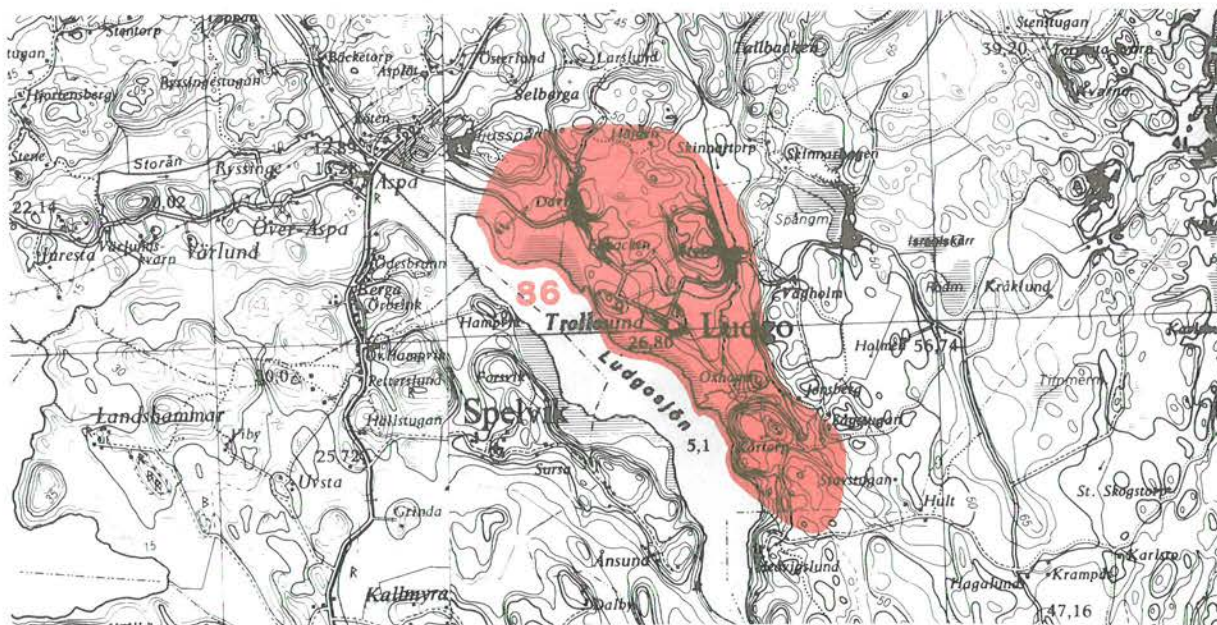
86. Ludgo kyrkomiljö - Trollesund

Kyrka och säteri i kuperat odlingslandskap med omväxlande åker och lövbevuxna f d hagmarker i sydsluttning mot Ludgosjön. På impediment i anslutning till nuvarande åkermarken ligger ett antal mindre gravfält från yngre järnålder och högre upp i sluttningen, i nuvarande skogsmark finns den äldre järnålders gravar, nu tillsammans med 1700- och 1800-talens torpkolonisation. Vid kyrkan står två runstenar.

Kyrkan är uppförd på kunglig mark vid en hednisk kultplats, som ska ses i sammanhang med den närbelägna Aspa tingsplats. Ludgo var således en centralpunkt och kyrkan byggdes därför större än vanligt troligen som härads-

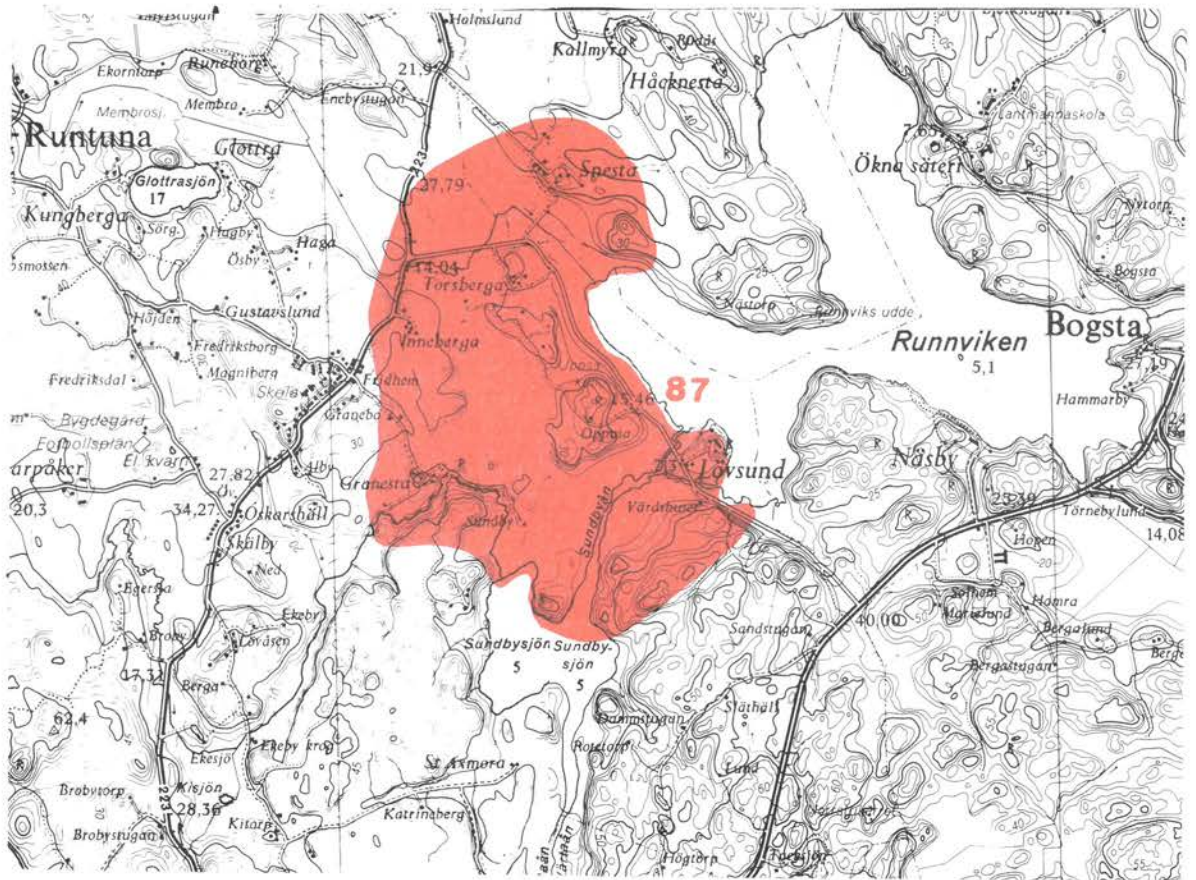
kyrka. Kyrkobyggnadens äldsta delar härrör från 1200-talet, men fynd av en s k Eskilstuna-kista tyder på att den kan ha haft en föregångare. Kyrkan idag är till det yttre och inre till stor del präglad av stormaktstiden och socknens två stora säterier, Ludgonäs (Trollesund) och Öster-Malma. Under 1600-talets andra hälft tillkom torn, sakristia, de två gravkoren och i det inre slogs bl a valv. Sammanhanget kyrka och sätesgård betonas av allén fram till Trollesund. När säteriet bildades i början av 1650-talet avhystes de tre gårdarna i Ludgo by och bebyggdes istället med ett stort stenhus. Denna byggnad är borta men nuvarande manbyggnad uppfördes 1918-19 i två våningar och fem fönsteraxlar som en kopia i mindre skala, gjord efter Erik Dahlbergs avbildning på 1600-talet. De två envåninga flyglarna kan ha ingått i den äldsta anläggningen, liksom en del av de närmast liggande bodarna för olika ändamål. Den traditionella ekonomidelen med fyra friliggande längor i en fyrkant är samtida med huvudbyggnaden. På ungefär samma plats som säteriet låg under medeltid en kungsgård.

Invid kyrkan ligger den f d Klockaregården, en gulpanelad timmerbyggnad från 1774 samt det f d kyrkostallet. Prästgården Davik, cirka två kilometer väster om kyrkan, är en samlad och delvis ålderdomlig gårdsanläggning med timrad manbyggnad, flera timrade bodar, bl a tiodelade och f d arrendatorbostad.

GRANESTA 87, RUNTUNA S:N

87. Lövsund - Snesta m fl

Uppodlad lerslätt vid Runnviken brutet av markanta delvis skogbevuxna bergklackar. På dessa ligger i olika höjdlägen de relativt talrika fornlämningarna från äldre och yngre järnålder. Den yngre järnålderns gravfält ligger ofta i hagmarker på sluttningarna i anslutning till nuvarande bebyggelselägen. Dominerande fornlämning i ett monumentalt krönläge nära Svartåns mynning i Runnviken är en s k kungshög, Uppsa kulle (55 meter i diameter och nio meter hög) troligen från 500-talet e Kr. Gravhögen ska sannolikt ses i sammanhang med Svärtaån som var en viktig vattenled från havet till inlandet, bl a till Aspa tingsplats och kultplatsen Ludgo på andra sidan sjön (se miljöerna 85 och 86).

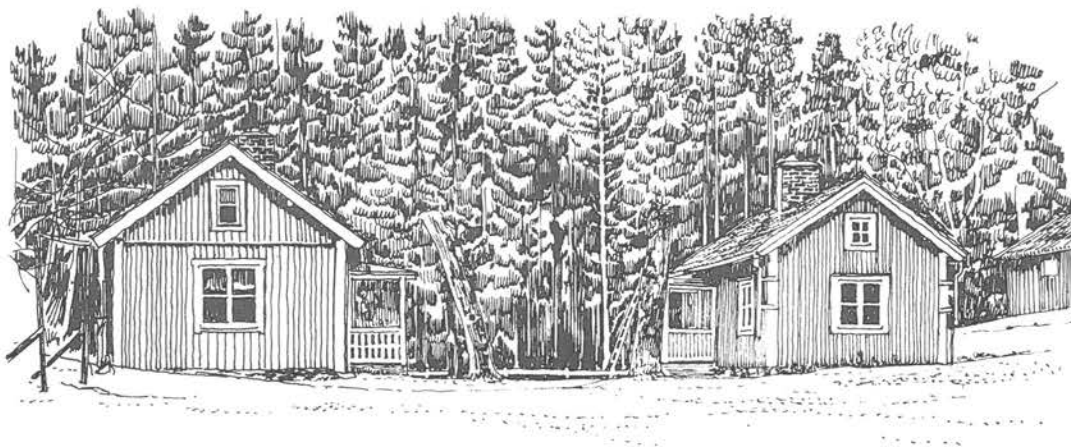
Kring sjön ligger flera säterier och inom området finns Lövsund och Snesta, båda bildade på 1600-talet. Lövsund uppfördes ursprungligen på en ö och omges nu av stora våtmarker. Fortfarande har gården en herrgårdskaraktär med en manbyggnad av ljus putsad sten i två våningar där den undre sannolikt tillhör 1600-talet medan den övre tillkom på 1800-talet. Två putsade flyglar, herrskapsstall och arbetarbostad (f d mejeri) flankerar. Bland arbetarbostäderna kan nämnas den f d befallningsmannens, en förvanskad och tidstypisk villa från 1900-talets början placerad i allén. Bland de i övrigt traditionella ekonomibyggnaderna framstår ett ålderdomligt magasin i vit puts. Snesta har prägel av större gård med en innehållsrik och ofta orörd bebyggelse från olika perioder. Äldsta byggnaden är troligen en karolinsk parstuga, vilken möjligen kan ha ingått i 1600-talets herrgårdsanläggning. Vidare kan nämnas en parstuga (moderniserad), svinhus och smedja. Nuvarande mangården består av en nybyggd villa, en 1700-talspastisch, flankerad av två större flyglar i sekelskiftesstil med varierad spontpanel. Arbetarbostäderna, varav flera ligger på rad i allén är uppförda omkring sekelskiftet 1900 och är panelade och faluröda.

Landskapet söder om vägen är varierat med åker och betesmarker och små bybildningar samt den ensamliggande gården Sundby. Som helhet är byggnadsbeståndet här av traditionell typ med flera äldre timrade hus, några moderniserade, men främst från årtiondena omkring 1900. Innberga är en samlad by med 1800-talsprägel omfattande två gårdar utmed en bygata, knuttimrade bodar, rumsbildande ladugårdar, planterade lövträd, hägnader m m. Det kuperade odlingslandskapet öster om Granesta har en ålderdomlig karaktär - små åkrar, enbevuxna hävdade hagmarker, skogsbeten och slingrande bruksväg m m. (Del av området riksintresse i den fysiska riksplaneringen, FRP).

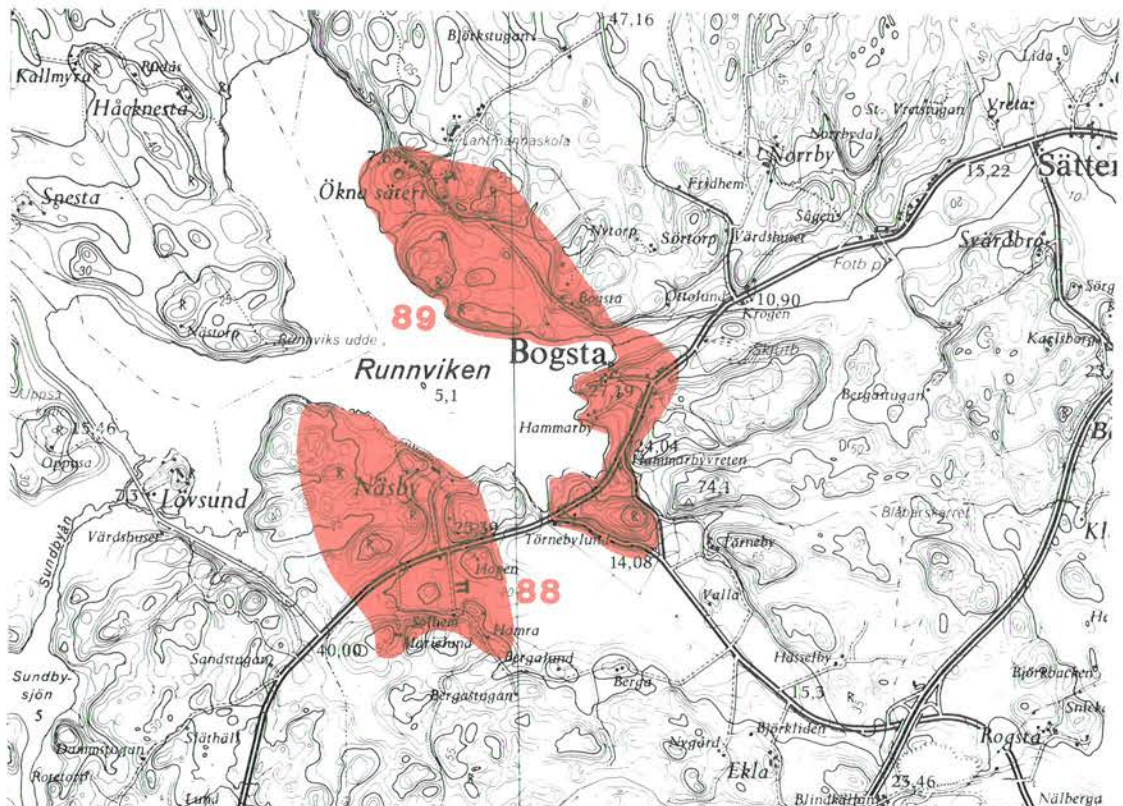
88. Näsby

Rikbronsåldersmiljö och kuperat odlingslandskap präglat av Näsby säteri, ett av flera kring sjön Runnviken. Bronsålderslämningar utgörs av rösen, det största cirka 30 m i diameter, boplatslämningar, runda stensättningar samt skålgropar. Rösenas läge på bergskrönen var troligen väl synliga från den viktiga vattenleden, som passerade. (Se även områdena 85, 86 och 87).

Säteriet bebyggdes på nuvarande plats vid 1600-talets mitt. Sitt utseende, som en pastisch på stormaktstidens välbebyggda säterier, fick byggnaden omkring år 1890 efter ritningar av Agi Lindegren (senare också verksam i sockenkyrkan). Den närmast monumentala ekonomibyggnaden med ladugård, lada, vagnslider m m sammanbyggd i U-form i rödmålat trä, ligger söder om gamla riksvägen. Ett vikingatida mindre gravfält här antyder att den vid säteribildningen avhysta byn låg i anslutning till nuvarande åkermark. Spridda i landskapet ligger ett tiotal olika bostadshus uppförda för anställda på gården. De utgörs av varierade hustyper från 1800-talets andra hälft och 1900-talets början med bevarad tidsprägel. Bl a kan nämnas trädgårdsmästarebostaden i schweizerstil och de två identiska och motstående enkelstugorna vid Marielund. Inspektorsbostaden Hamra uppfördes troligen vid 1800-talets början, men är tillbyggd senare.

MARIELUND, BOSTAD, S;N

89. Bogsta kyrkomiljö - Ökna

Kuperad odlingsbygd invid Runnviken med förhistoriska lämningar alltifrån bronsålder och framåt. I nyare tid har sockenkyrkan och Ökna säteri dominerat. Runnviken var under förhistorien en del av den viktiga vattenleden från Sjösafjärden via Svartaån till tingsplatsen vid Aspa. De två fornborgarna, Skansberget (55 x 55 meter) och Borgs skans (150 x 100 meter) är strategiskt belägna på höga bergsbranter mot vattenleden. Bland övriga forn lämningar kan nämnas "Gåsnäbben", ett gravfält med varierade lämningar från yngre och äldre järnålder (Jämför områdena 85 - 88).

Kyrkan ligger väl synlig på ett åschrön vid sjön. Till sin yttre omfattning med det låga västtornet och sakristian är den medeltida med de äldsta murpartierna från 1100-talets andra hälft. Senare har fönster förstorats, tornhuven tillkom på 1660-talet och bl a gjordes 1905 en omfattande reovering under arkitekt Agi Lindegrens ledning.

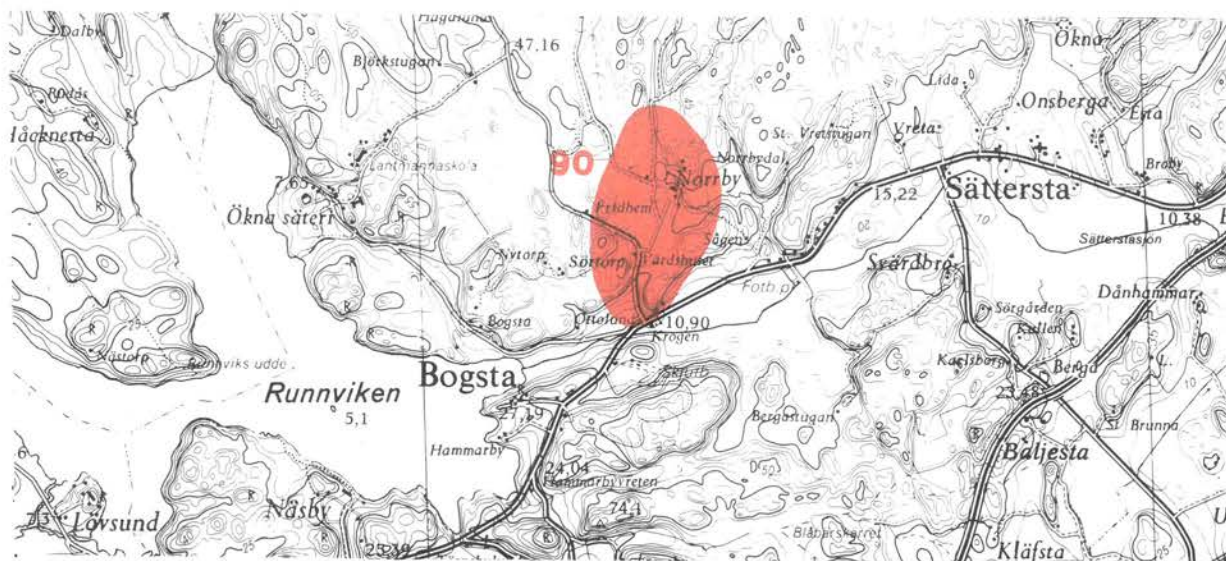
Vid kyrkan ligger en gulputsad skola från 1880-talet och närmare gamla Stockholmsvägen ett timrat kyrkstall och

det f d ålderdomshemmet från år 1913. Vid Bogsta, norr om kyrkan, finns en ålderdomlig timmerbebyggelse bl a parstuga och bodar på den f d komministergården. Ökna säteri med sin vitputsade herrgårdsbyggnad i två våningar, färdig 1917, är väl synlig från dalgången. Den omges av en terrasserad trädgårdsanläggning från samma tid. De stora ekonomilängorna uppförda 1920 av sten och trä är målade i ljusa färger och har en i stort bevarad tidsprägel. Gården fungerar idag som lantmannaskola och här finns ett flertal nyuppförda bostäder för elever och lärare.

Hammarby, på en udde söder om kyrkan, består av en 1800-tals salsbyggnad med ljus träpanel flankerad av två flyglar.

90. Norrby

Herrgårdspräglad miljö med allé, lövbevuxna hagmarker och omfattande öppna betesmarker. Norrby blev eget säteri på 1650-talet. Nuvarande huvudbyggnad härrör från omkring 1820. Den har putsade gula fasader i två våningar med sju fönsteraxlar under ett ganska flackt sadeltak och en dominant mittfronton. I stort bevarar byggnaden sin empirekaraktär från byggnadstiden. En putsad flygel flankerar och trädgård omger. Väl skild från mangården ligger tre stora ekonomilängor - stall, ladugård, lada - med tidstypiska detaljer från sekelskiftet 1900. De tre arbetarbostäderna har en orörd tidsprägel från 1910- och 20-talen. I områdets södra del finns några enstaka fornlämningar samt ett gravfält (20 lämningar) från yngre järnåldern. På gården har funnits en hälsokälla där folk från Nyköpingstrakten drack brunn på 1700- och 1800-talen.

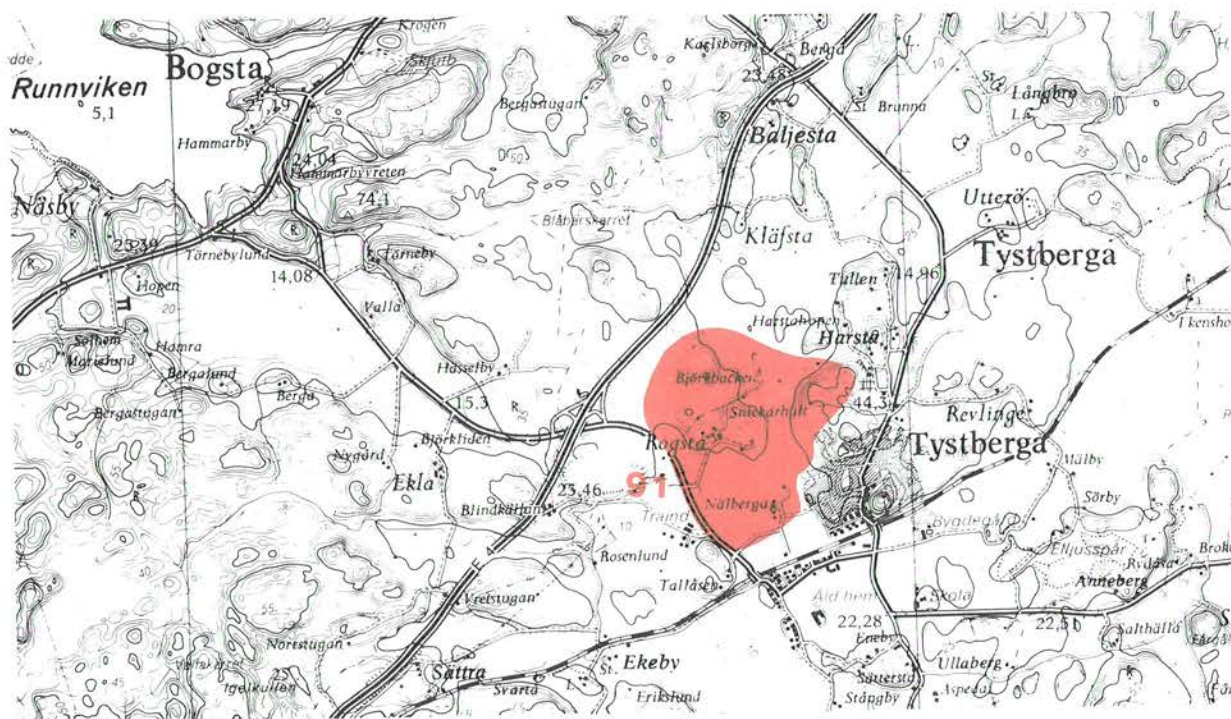
91. Rogsta m fl

Jordbruksbygd med inslag av moränbundna skogshöjder där byn Rogsta om fem gårdar dominerar i söderslutningen mot öppna odlingsmarker. I spridda lägen runtom ligger Nälberga med två tätt liggande gårdar samt Björkbacken och Snickarhult.

Området visar en kulturlandskapsutveckling från bronsåldern över järnålder till nutid. Gravfältet på skogshöjderna öster om Snickarhult innehåller rösen och runda stensättningar från bronsåldern respektive äldre järnåldern. Norr om Rogsta ligger områdets största gravfält med 25 högar, 54 runda stensättningar och en rest sten. Två gravfält från yngre järnåldern ligger i anslutning till byn i öster.

Rogsta by har ett par äldre parstugor samt bostadshus från 1900-talets första decennier och vidare ladugårdslängor längre ned i slutningen mot åkerjorden. Ett par bostadshus flankeras av mindre bodar, bl a en loftbod i friliggande timmer. Samtliga gårdsbyggnader förutom ett gult bostadshus har faluröd färg.

Nälberga by nära Tystberga samhälle har fyra manbyggnader belägna på rad varav den äldsta är en parstuga och övriga uppförda från sekelskiftet till 1920-talet. Samtliga byggnader har faluröd färg liksom två ekonomibyggnader intill vägen norrut.

derna oregelbundet placerade på en moränhöjd. Ekonomi-
byggnaderna omger tidstypiska välbevarade bostadshus
bl a ett dominerande större 1910-talshus, en knuttimrad
enrumstuga samt fler bostadshus från 1800-talets slut.

DENHAMMAR. SÄTERSTA S/N

Gården Estlöt, som under 1600-talet var ett frälsehemman
under Sörby säteri, ligger med byggnaderna på rad på en
moränrygg mellan sjön Svarvaren och E4. Manbyggnaden i
salsplan i 1 1/2 våning uppförd vid 1800-talets mitt
flankeras av två mindre flyglar. Byggnaderna har klassi-
cistisk prägel och klädda med gul locklistpanel. Vägen
norrut kantas av ekonomibyggnader varav längan med ladu-
gård, vagnslider, lada m m i liggtimmer dominerar. Norr
om gården ligger två traditionella arbetarbostäder i
faluröd färg och söder om gården ytterligare en.

92. Tystberga kyrkomiljö, Dånhammar m fl

Jordbruksbygd med åkerlera och ett större bälte uppodlad torrdy med spridda byar och gårdar på välexponerade bergknallar och skogbeväxta moränhöjder ofta med hagmarker i sluttningarna. Hagmarkspartier med enar finns dels mellan kyrkan och Långbro dels vid Kläfstå i anslutning till E4.

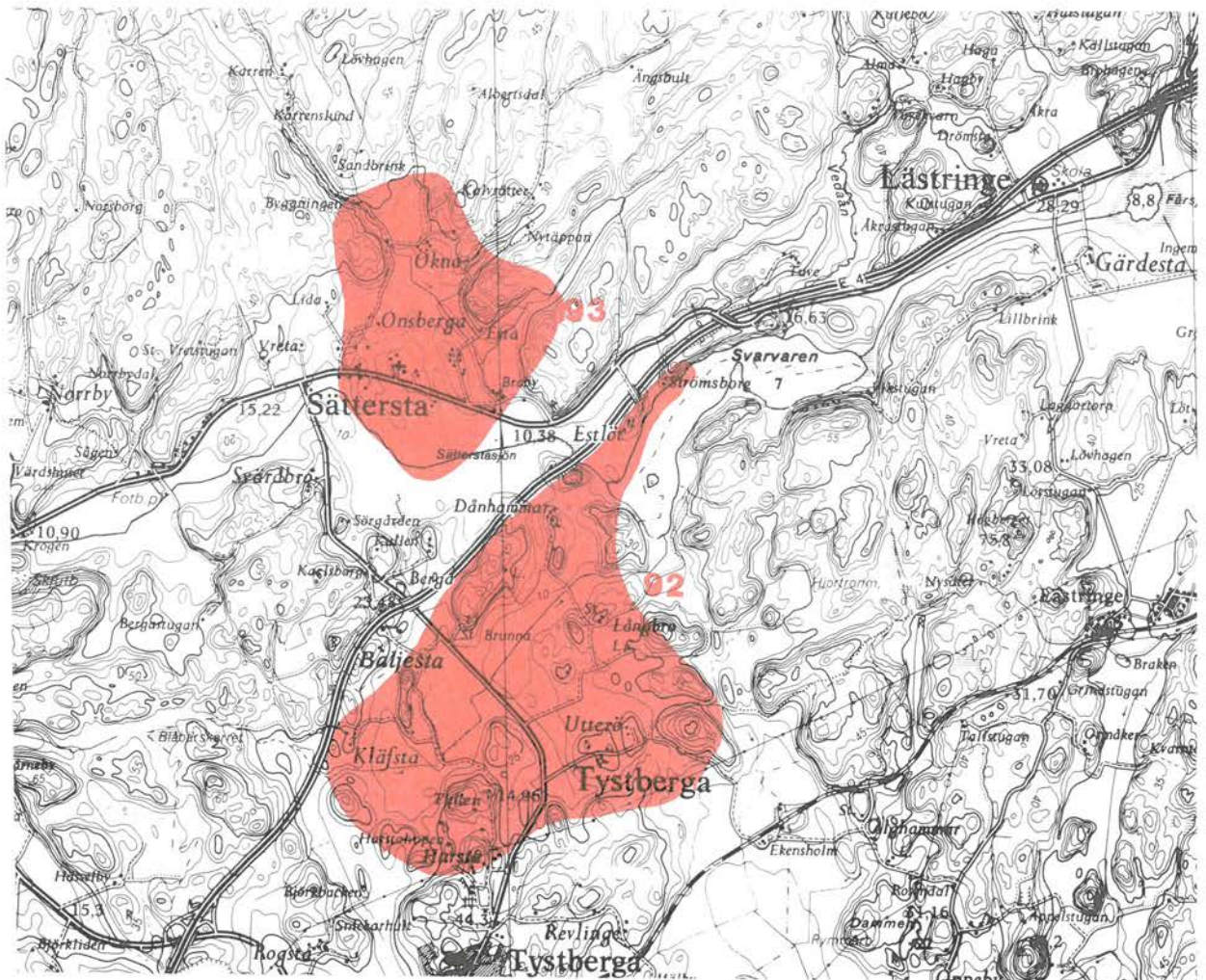
Området illustrerar ett långt skede i kulturlandskapsutvecklingen från bronsåldrarna över järnålder till nutid. Bronsåldersgravarna ligger tillsammans med lämningar från äldre järnåldern i ett stråk på höjderna öster om Dånhammar, Långbro och Utterö. Yngre järnålders gårds- och bygravfält ligger på lägre nivåer i anknytning till nutida bebyggelseenheter. Områdets största gravfält är beläget på moränhöjden norr om Harstahopen intill gården Tullen innehållande 40 runda högar, 2 kvadratiska högar, 45 runda stensättningar, en rektangulär stensättning och två resta stenar. Två runstenar står tillsammans med en rest sten vid vägkanten cirka 800 meter öster om kyrkan och en tredje ristning finns på runstensfragment uppställt mot vapenhusets västra innervägg. En fornborg på 60 x 35 meter ligger vid Svarvarens västra strand.

Kyrkan har höjdläge och syns vida omkring. Större delen av kyrkobyggnaden d v s långhuset och sakristian är uppfört under sent 1200-tal. På 1600-talet byggdes tornet till i väster och under följande århundraden har kyrkan förändrats genom om- och tillbyggnader med nuvarande utseende från en grundlig restaurering 1938.

Kyrkan omges av f d kyrkstall, f d klockarbostad nu ombyggt till församlingshem, samt kyrkvaktmästarbostad. Husen är envåninga med faluröd locklistpanelade fasader. I väster gränsar Tystberga gård med bevarad 1700-talsbyggd större parstuga flankerad av bostadshus från 1912 och ett uthus, samtliga byggnader i faluröd färg.

På 1678 års sockenkarta innehåller området främst ensamgårdar och tvågårdsbyar men även någon by på tre gårdar som Kläfstå. Miljön karaktäriseras fortfarande av många tvågårdsbyar som tillsammans med ensamgårdar, varav en del utflyttade i samband med laga skifte och någon större by, representerar en traditionell bondebygd.

Gårdarna har sin karaktär främst från 1800-talets slut och 1900-talets början men omfattar även ett flertal ålderdomliga byggnader bl a en parstuga i Kläfstå, en enkelstuga vid Tullen och en drängstuga sammanbyggd med bod i N Utterö. Dånhammar har en byprägel med byggnad-

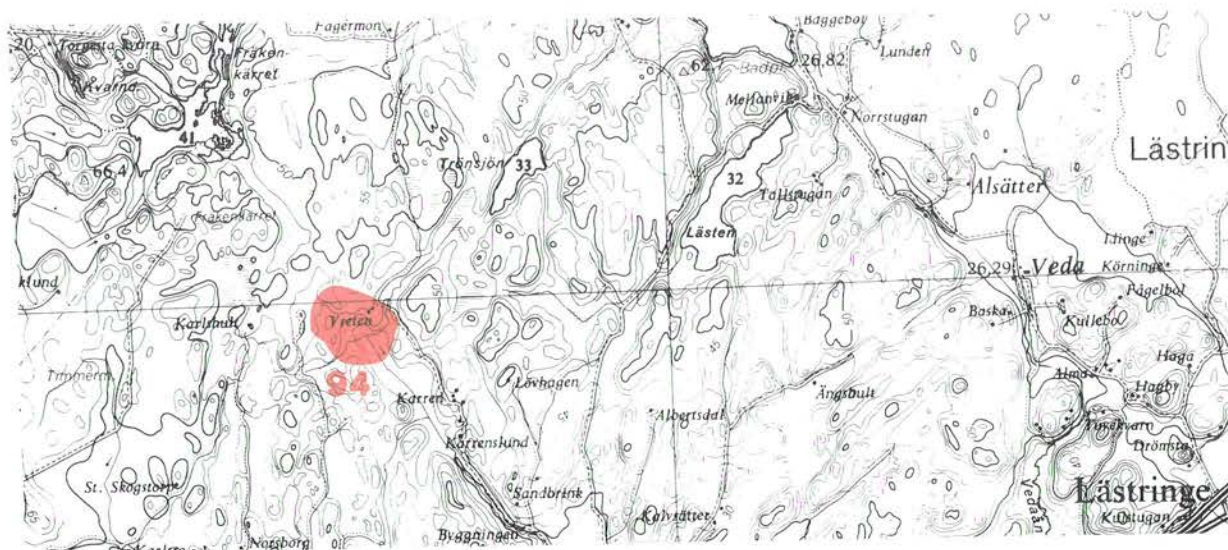
93. Sättersta kyrkomiljö - Esta

Uppodlad lerslätt vid mötet av flera dalgångar där Sättersta kyrka är centralt belägen. De flesta förhistoriska lämningarna (ca 60) inom området ligger samlade på ett yngre järnåldersgravfält om ca 50 lämningar på en moränbunden bergklack sydväst om Onsberga. Kyrkan, som ligger utmed gamla riksvägen, uppfördes under tidig medeltid men har flera gånger byggts om. Valv slogs på 1400-talet, på 1730-talet tillkom sakristian och 1888 upptogs nya och förstörades gamla fönster. Den fristående tjärade klockstapeln lär vara uppförd 1685. Vid kyrkan finns socknens administrativa centrum med klockaregård, f d skola (nuvarande församlingshem) och prästgård.

Utmed vägen ligger en 1900-talsbebyggelse med verkstad, affär och bostäder. Esta, öster om kyrkan, är en by med 1800-talsprägel, även om vissa moderniseringar av manbyggnaderna har skett. Här ligger fem bostadshus på båda sidor om vägen, enkel- och parstugutyper från 1800-talet, flera med bod- och bostadsflyglar som vänder gavlarna mot bygatan. Ökna norr om kyrkan är ett f d mindre säteri omgivet av hagmarker och med allé upp till gården. Manbyggnaden som utgörs av en panelad parstuga från 1800-talets början, men flera gånger ombyggd, bl a med dekorativa snickerier, bevarar en prägel av mindre högreståndsbyggnad. Den flankeras av två flyglar och till gården hör flera arbetarbostäder. Ekonomilängan är delvis uppförd i skiftesverksteknik och härrör från 1800-talets slut. Äldre allmogebebyggelse finns, bl a på torpet "Byggningen" och Norrgården i Sättersta by.

94. Vreten

Torp i småbrutet landskap med åker i sänkorna och betadeglest lövbevuxna hagmarker på moränkullarna. Bebyggelsen är enhetlig och har en för torp och smågårdar typisk oregelbunden placering. Boningshusen utgörs av en panelad enkelstuga sammanbyggd med ett magasin, troligen från 1800-talets mitt, samt en liten undantagsstuga med ett rum från århundradets slut. Småskaliga ekonomibyggnader som ladugård, loge, hönshus m m i traditionellt utförande. På gårdstomtem finns flera hamlingsmärkta lövträd. Torpet har varit löneboställe under den f d prästgården i Onsberga vid kyrkan.

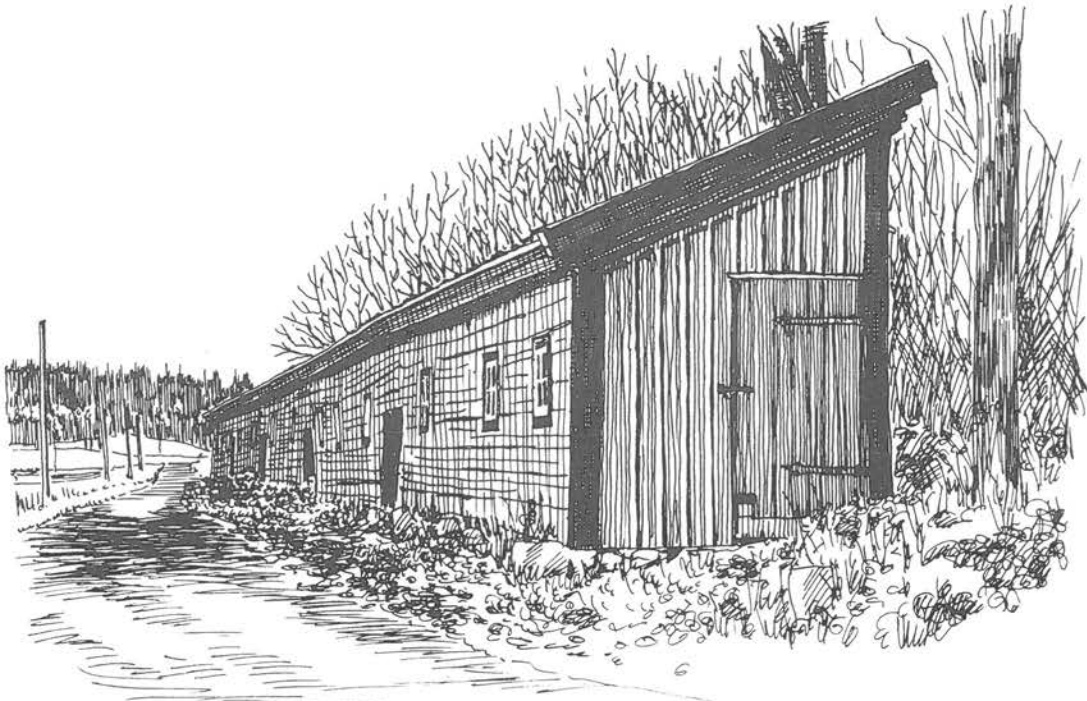
95. Veda - Baska

Vedas herrgårdslika anläggning belägen på rullstensås öster om Vedaån och Baska ålderdomliga gård på moränhöjd väster om ån.

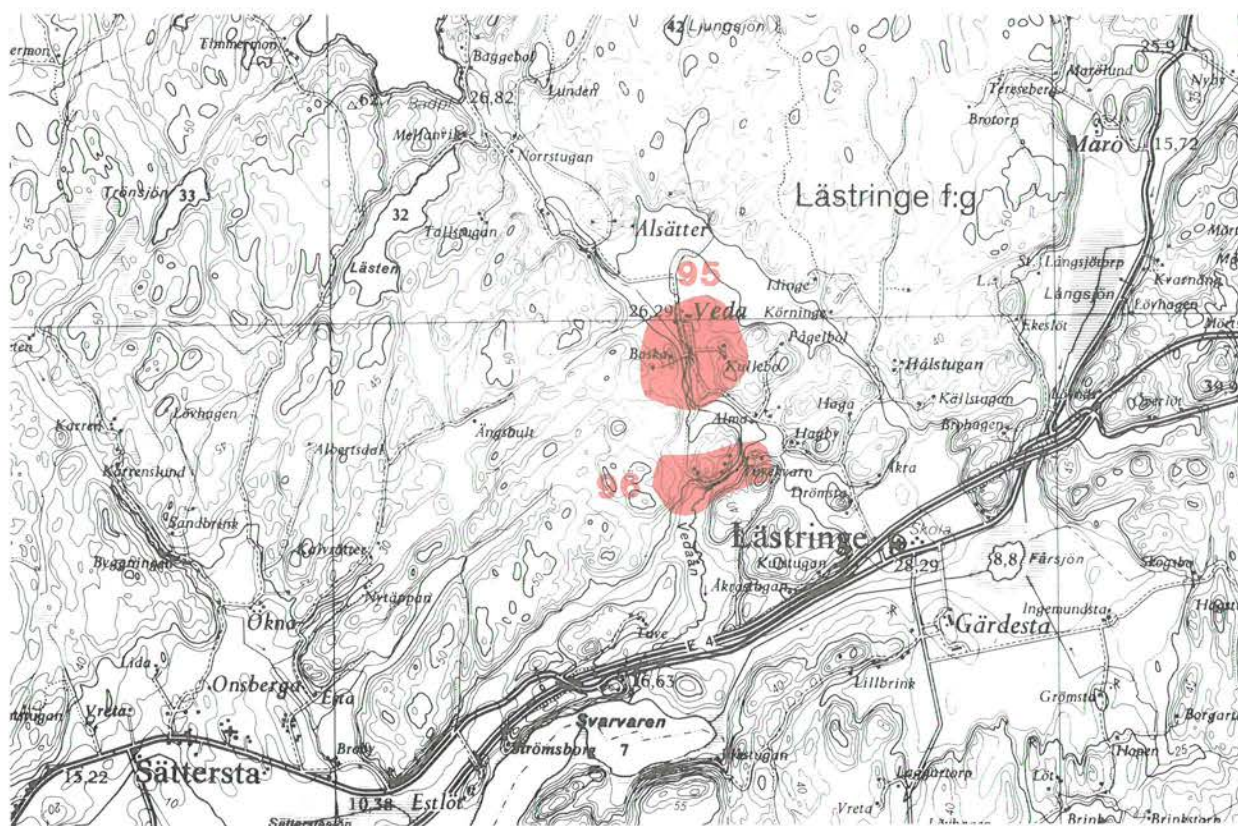
Fornlämningsbeståndet i miljön utgörs av enstaka stensättningar från äldre järnålder dels på betesmarken väster om gården Baska och dels på skogsmark söder om arbetarbostäderna i Kullebo.

Veda var fram till 1812 en by på två arrendegårdar som på 1820-talet revs i samband med att nuvarande anläggning byggdes upp. Manbyggnaden timrades i en våning med vindsvåning under brutet tak. Fasaden är klädd med ljusbrun locklistpanel och fönstren har luckor. Troligen från samma tid är arbetarbostaden i två våningar, magasinet och den märkliga bodlängan i bart timmer cirka 55 meter lång och 2,4 meter bred, samtliga belägna utmed vägen. Längan med pulpettak har fyra portlider och fem bodar med små kvadratiska fönster. På åsen går en alléväg med ekonomibyggnader på ömse sidor och på moränhöjd i öster ligger ett par arbetarbostäder. Ekonomibyggnaderna och arbetarbostäderna har faluröd färg.

Baska gård har gotisk form med en parstuga flankerad av drängstuga sammanbyggd med boddel och en bodlänga. En häck och en väg avskiljer mangården från fägården. Ekonomibyggnaderna är placerade i U-form. Gårdens byggnader har faluröd färg.

VEDA FORNBYGGNAD, JÄSTENGE S.N

96. Tuve kvarn

Kvarnbyggnad vid Vedaåns djupa sänka med gården Tuve-kvarn och arbetarbostäder på sluttningar intill skogsbeväxt bergshöjd.

Tuvekvarn är angiven på karta från 1634 men fanns redan på 1500-talet som tullkvarn. Under 1800-talets andra hälft fanns två kvarnar varav den södra, troligen från 1700-talet står bevarad i två våningar med delvis friliggande timmer. Byggnaden har faluröda fasader och rött plåttak. Intilliggande såg, uppförd på 1880-talet, är numera raserad.

Gården Tuvekvarn har två motstående större parstugor, troligen uppförda under 1800-talets förra hälft, med frontespiser och farstukvistar. Den ena stugan har tillbyggt trapphus på baksidan. Gårdsplanen omsluts mot skogssidan av två ålderdomliga knuttimrade magasin, det ena med naturstensmurad källare. Mangårdens byggnader är faluröda och omges av granhäck.

Vägen förbi kvarnen norrut kantas av tre tidstypiska mindre stugor med bodar från 1800-talets slut. En stuga är ljusputsad och två är faluröda.

Öster om ån på betad mark ligger ytterligare en stuga och bodar samt en torpstuga med ålderdomlig ladugårdsbyggnad, samtliga byggnader i faluröd färg.

97. Lästringe kyrkomljö - Gärdesta

En gammal floddal betingad av en förkastningsspricka fylld med uppodlad åkerlera i anslutning till den halvt igenväxta Fårsjön. Lästringe kyrka är belägen på moränbacke mellan E4 och gamla landsvägen. Gärdesta säterianläggning ligger centralt på en av många moränhöjder och bergknallar på slätten söderut.

Fornlämningsbeståndet är representerat med ett 10-tal gravfält och åtskilliga enstaka lämningar belägna i en krans kring lerslätten. Bronsålders- och äldre järnåldersgravar främst i form av runda stensättningar är belägna i gamla hag- och betesmarker och på moränhöjder öster och söder om odlingsmarken. Yngre järnåldersgravar på lägre nivåer har lägen främst i väster och söder.

Den gamla landsvägen liksom vägen rakt söderut från kyrkan har bevarad 1600-talssträckning.

Kyrkan är till större delen från 1100-talet med en förlängning av koret troligen på 1200-talet och tillbyggnad av sakristian 1703. Intill kyrkan står en klockstapel. På kyrktomtens sydvästra hörn ligger f d mejeriet numera kyrkvaktarbostad med en äldre ljus putsad del, senare påbyggd med en träpanelad del. Intill finns åttkantigt uthus och garage. Angränsande tomt i öster har tre skolbyggnader, en i två våningar från 1800-talets slut och en vinkelbyggd från 1920-talet i tidstypisk stil, båda i faluröd färg samt 1960-talsskolan i en våning och i gult tegel. Ålderdomshemmet, f d fattigstugan, är falurött och uppfört i en våning längre österut utmed gamla landsvägen.

Från kyrkan syns Gärdesta säterianläggning, ursprungligen en by på två mantal som på 1630-talet var en säteribildning och sedermera fideikommiss. Den höga manbyggnaden i två våningar under brutet tak uppfördes eller möjligen ombyggdes på 1790-talet. Flyglarna i en våning under brutna tak med avvalmade övre fall är lik-

som huvudbyggnaden uppförda i sten samt gulputsade med vita rusticerade hörn. Byggnaderna omges av trädgård där några äldre röda timmerbyggnader är belägna.

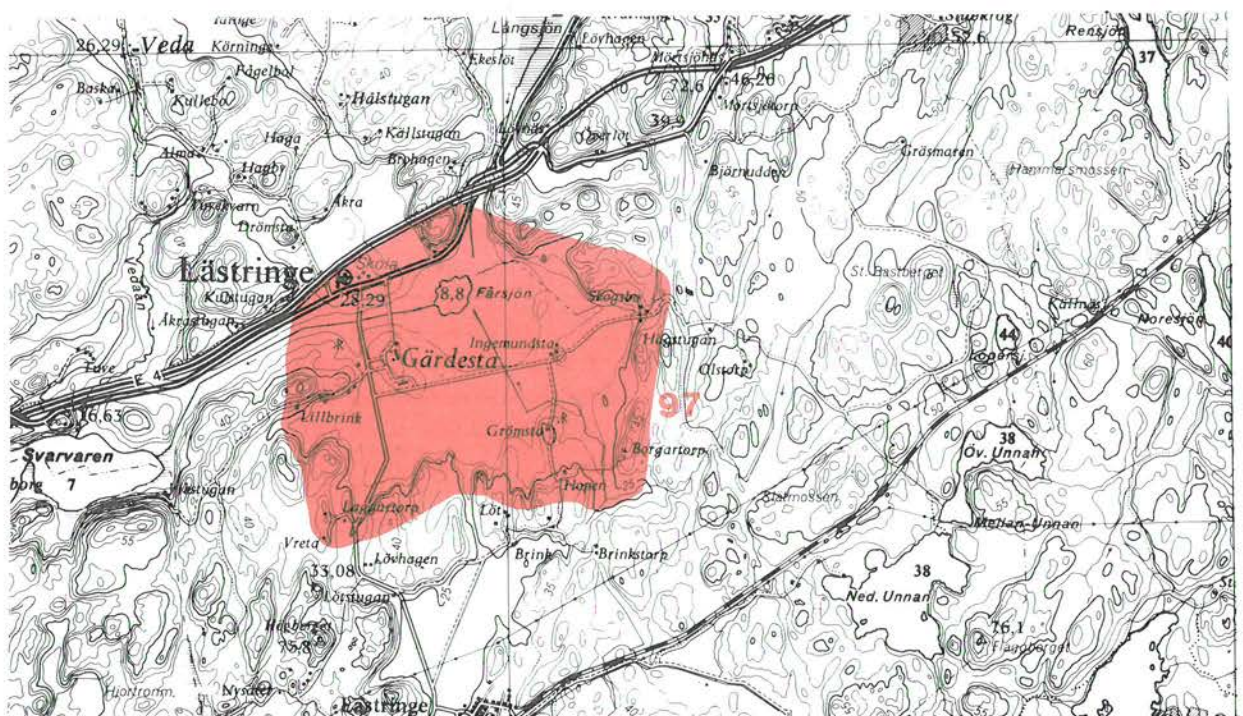
Ekonomidelen omfattar två längor varav en större under brutet tak och från 1860-talet ett flertal putsade mindre byggnader, tidigare smedja, svinhus, arbetarbostad och grindstuga.

En allé västerut kantas av arbetarbostäder från 1900-talets början och ett torp. Närmast mangården står en markant stor timrad arbetarbostad i två våningar under brutet tak från 1800-talets förra hälft. Samtliga arbetarbostäder har faluröd färg.

Öster om Gärdesta, på en bergknalle i det öppna landskapet är gården Ingemundsta belägen med parstuga från 1800-talets början omgiven av knuttimrade bodar, en enkelstuga och ett flertal ekonomibyggnader. Samtliga gårdsbyggnader har faluröd färg.

Grömsta, på en annan bergknalle, har timrad manbyggnad från 1880-talet flankerad av två bodar i friliggande timmer. En större ekonomibyggnad och ett flertal mindre är belägna runtom.

Mindre gårdar och torpställen är Skogsbo, Borgartorp, Hopen och Laggartorp, belägna i skogsbrynen runt den öppna åkermarken omfattande ett flertal oförvanskade enkelstugor och bodar, samtliga i faluröd färg.

98. Litselby - Nyckelby

Öppet och småkuperat kulturlandskap med spridda gårdar samt byarna Litselby och Nyckelby.

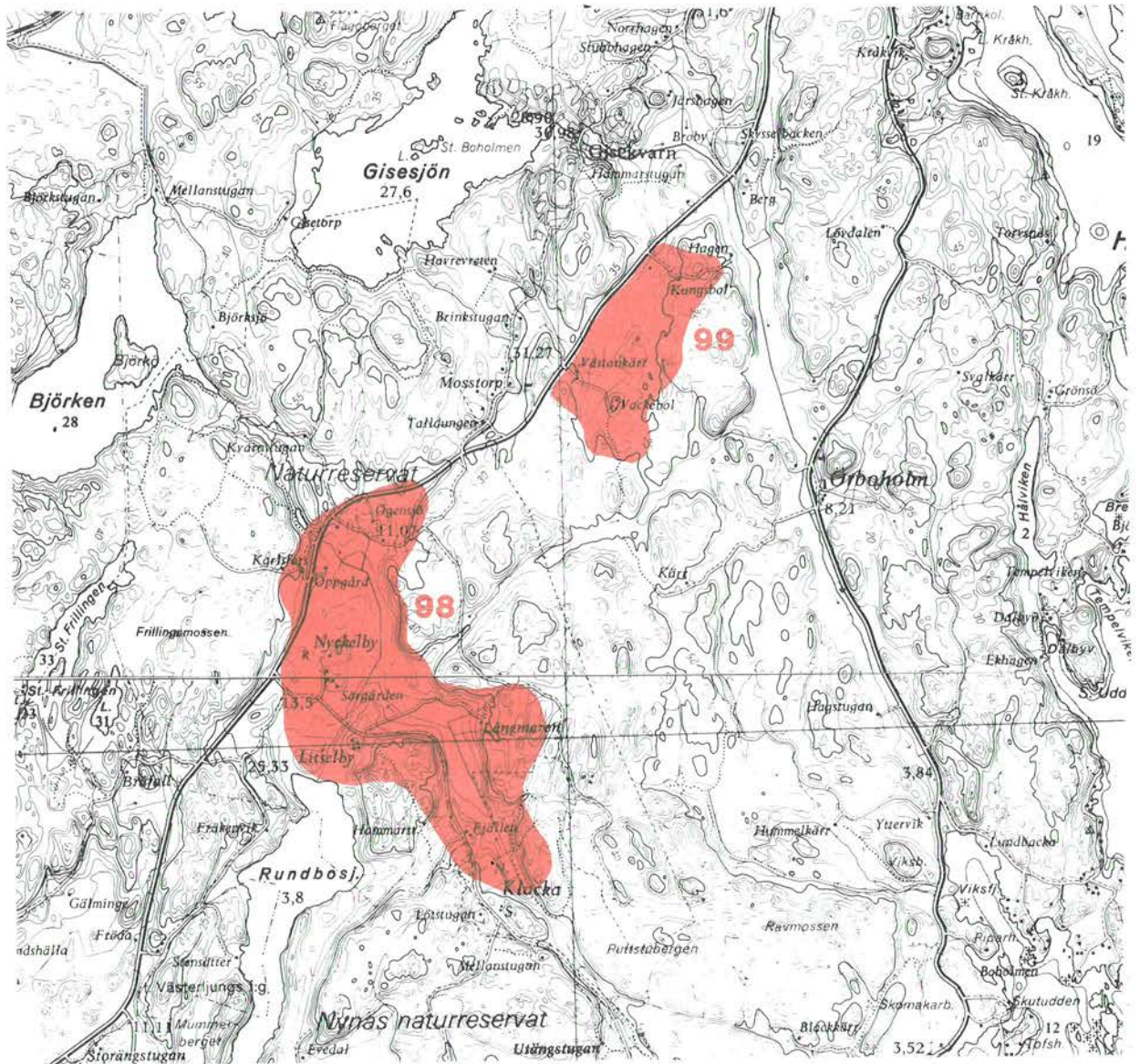
Miljön ingår i Nynäs naturreservat och karaktäriseras av jordbruksmark med moränbundna hagmarker glest beväxta med en, björk och tall. Vid gården Långmaren finns ett ålderdomligt präglat odlingslandskap, där björk dominerar på den betade marken.

Kulturlandskapet har fått sin prägel av kontinuerlig agrar bosättning från järnåldern till nutid. Fornlämningsbeståndet består av enstaka stensättningar och fem by- och gårdsgravfält, varav två större omfattar 6 högar och 92 stensättningar respektive 60 stensättningar.

På sockenkartan från år 1679 omfattar Nyckelby fyra gårdar och Litselby två gårdar. Vid laga skifte 1889 utflyttades en av Nyckelbys gårdar till ett läge längre norrut och kallades Uppgård. Övriga gårdar har kvar tidigare lägen. Byarna har tillhört Nynäs säteri liksom Ogensjö gård i norr samt Långmaren och Fjällen i söder. Gårdarna norr och söder om Klacka har tidigare tillhört Örboholms säteri.

Gårdarna uppvisar en traditionell småskalig bebyggelse och är uppförda främst under 1800-talet med bl a ett flertal parstugor, enkelstugor och timrade bodar. Till varje gård hör en större ekonomibyggnad. Gården Långmaren har ett komplett välbevarat byggnadsbestånd främst från 1880-talet men har även äldre byggnader som det timrade oxstallet sammanbyggt med ladugården. Mangården skiljs från ladugårdsbacken genom staket. Ladugård, loge och en timrad bod har vasstak. Trädgårdsgården omger fågata och omfattande hagmarker. Gårdarna i områdets norra del och söder om Klacka har tidstypiska manbyggnader från 20- respektive 30-talen. Samtliga byggnader har faluröd färg.

Vid skogskanten och vid en bäckravin intill väg 760 ligger Karlfors kvarn i vit puts och två våningar med delvis bevarad inredning. Byggnaden restaurerades 1981 med bl a nytt tak. Mot dammanläggningen står en hög kallmur.

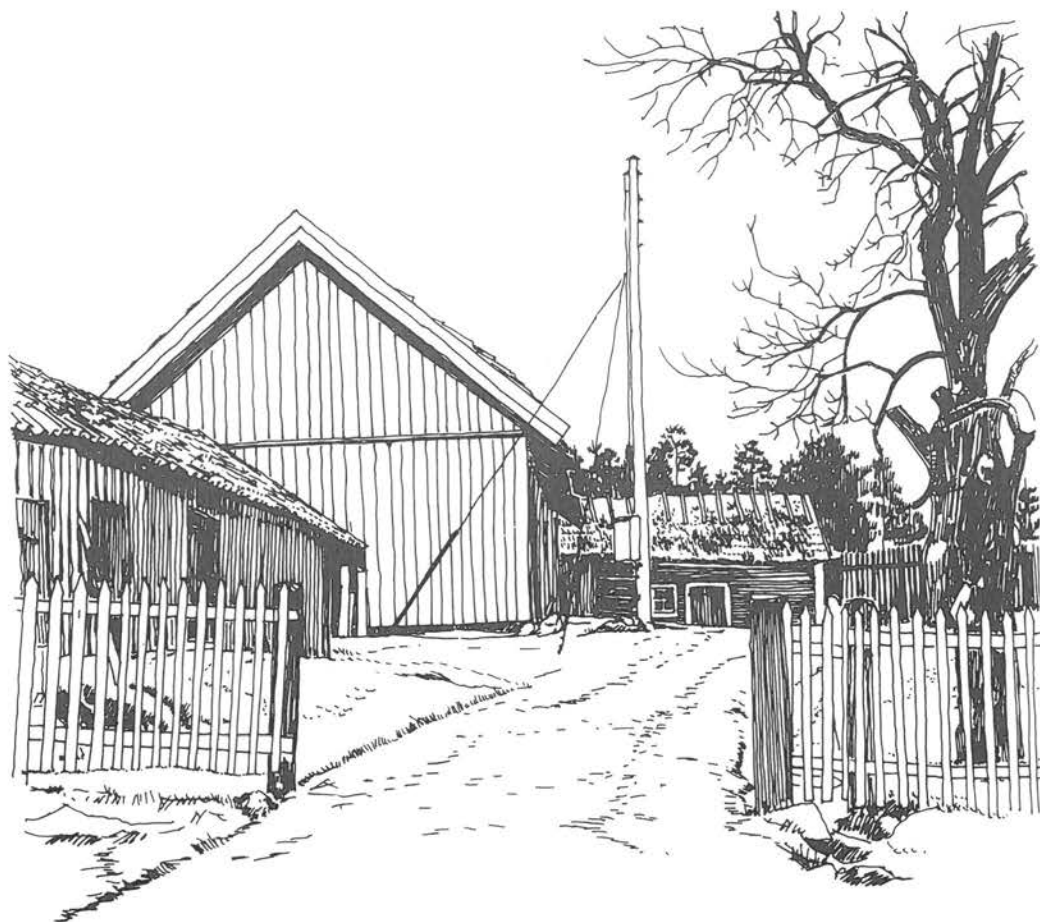

99. Västankärr m fl

Miljön avgränsar ett utpräglat skärgårdslandskap där tidigare sjöbotten utgörs av uppodlad torrdy. Bältet gränsar i öster och väster till skogsmark med väg 760 utmed västra skogskanten och uppstickande moränbundna hagmarkspartier parallellt med den östra sidan.

Områdets fornlämningsbestånd härrör från bronsålder och äldre järnålder med enstaka stensättningar på bergsryggar i skogs- och hagmark.

Västankärr, Vackebol och Kungsbol är tre traditionella ensamliggande gårdar med manbyggnader från 1900-talets första decennier.

LÅNGMAREN, VÄSTEDLJUNG

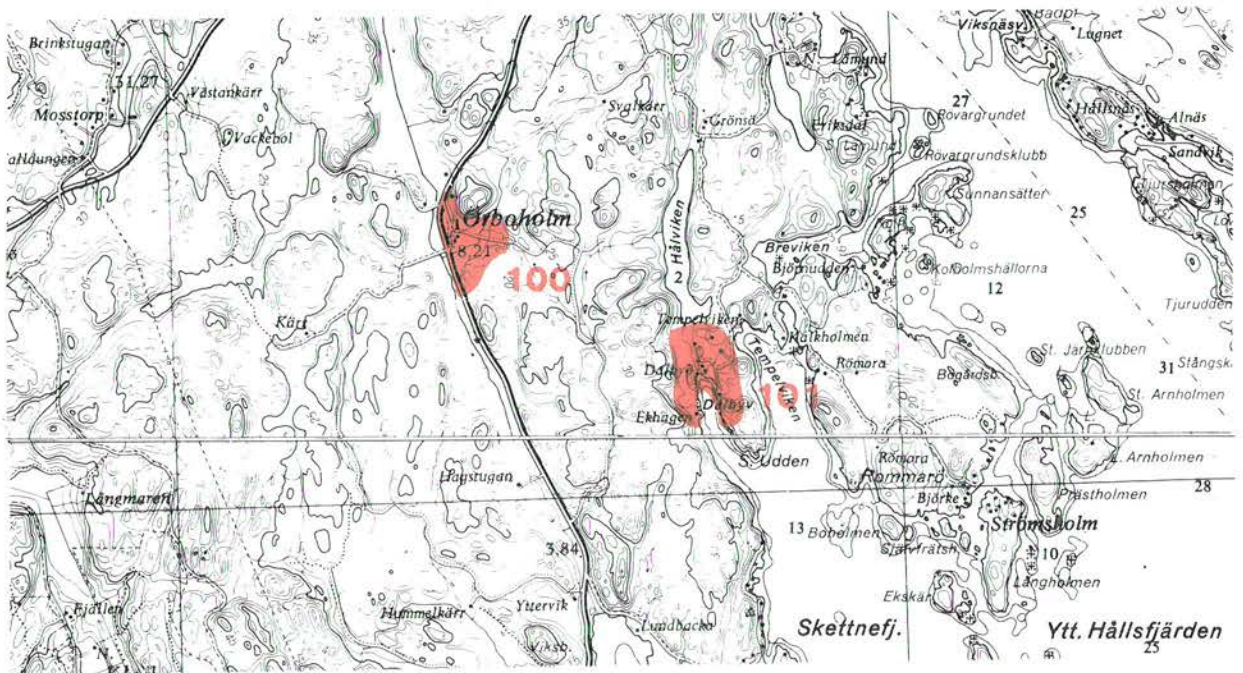
100. Örboholm

Gårdsanläggningen är belägen på en åsrygg i den smala sprickdalen i nordvästlig sydostlig riktning mellan Gise-sjön och Östersjön, omgiven av betes- och åkermark med hagmarkspartier i skogskanterna.

Säteriet bildades på 1400-talet och hade under 1500-talet avsevärda domäner med 32 underliggande hemman. På 1650-talet uppfördes en ny mangård cirka en mil norrut. Huset

brann efter tio år men grundrester vittnar om en betydande slottsbyggnad. Godset indrogs till kronan och tillhörde under en tid fram till 1915 Tureholms säteri.

Gården har götisk form med en 1700-tals manbyggnad omgiven av trädgård med planterade lövträd. Den timrade envåniga manbyggnaden med sexdelad plan har grå locklistpanel, inklädda knutar och sadeltak samt på framsidan fronton och öppen veranda. Huset flankeras av två mindre, röda, timrade byggnader, en bostad och en bod. Ladugårdsplanen kantas mot vägen av en mindre ekonomilänga, bodar bl a en källarbod och två äldre arbetarbostäder. Mot skogskanten ligger en större ekonomilänga. Vid infarten norrifrån ligger en röd arbetarbostad. Ekonomidelens byggnader har samtliga falu rödfärg.

101. Dalbyö

Ensamliggande gård i ett kuperat landskap med parkliknande lövträdsbeväxta hagmarker och betade strandängar i anslutning till två havsvikar.

Gården avsöndrades 1815 från Erikslunds gård och innehades under seklets två sista decennier av upptäcksresande A E Nordenskiöld.

Gården har ett varierat byggnadsbestånd. Den timrade manbyggnaden uppfördes 1802 i empirestil med övervåningen

markerad genom högre fönster. Trädgårdssidan har balkong uppburen av kolonner. Huset flankeras av två äldre timrade och ljusfärgade byggnader, bl a en parstuga. Ekonomidelen omfattar en knuttimrad bod, ladugård och mindre uthus. Intill ligger en röd arbetarbostad och i mer perifera lägen två vitputsade stugor från sekelskiftet och en gråputsad 40-talsvilla.

102. Södra Askö

Tre gårdar i nära lägen i åsänka på Öns södra del där f d åkermark hålls öppen genom betesdrift.

Södra Askö är ett gammalt kronohemman och en av de platser som Trosa stadsborgare hade som hemmahamn.

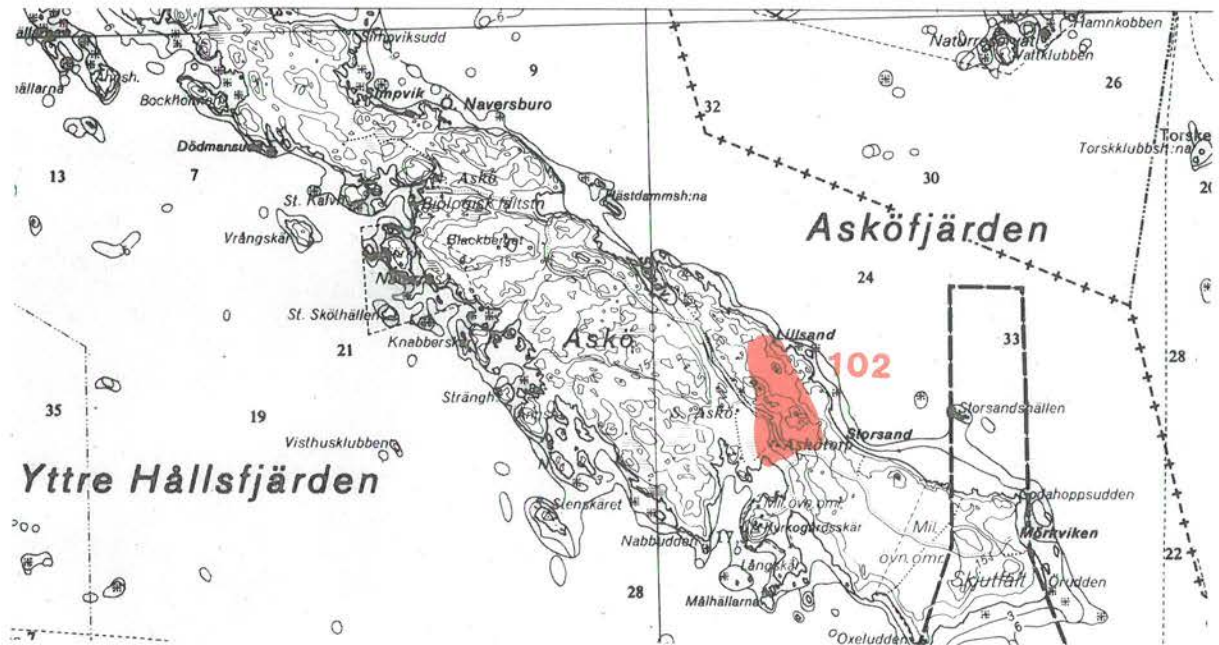
Askötorp omfattar nio byggnader placerade något oregelbundet på tomten. Två manbyggnader är parstugor varav den ena från sent 1700-tal är reveterad i ljus färg. Den andra är klädd med faluröd locklistpanel och förlängd i båda gavlarna samt två tillbyggnader på baksidan. Båda stugorna har ålderdomliga skorstenar. En timrad länga innehåller drängstuga och dubbelbod. Drängstugans farstukvist har dekorativ snickarglädje. En knuttimrad ekonomibyggnad är liksom ladugård/loge locklistpanelad.

Mellangården har typisk gotisk form med manbyggnad från 1865 flankerad av två bodlängor varav den ena inrymmer drängstuga. Husen är timrade med laxade knutar. Ladugård/loge/stall är från 1910-talet. Till gården hör en ålderdomlig ryggåsstuga.

Tredje gården, längst norrut, består av två mindre stugor, ladugårdslänga och mindre uthus.

Sjöbodarna är knuttimrade och opanelade, några med gavelsvale samt har taken täckta med rött tegel över äldre vasstäckning.

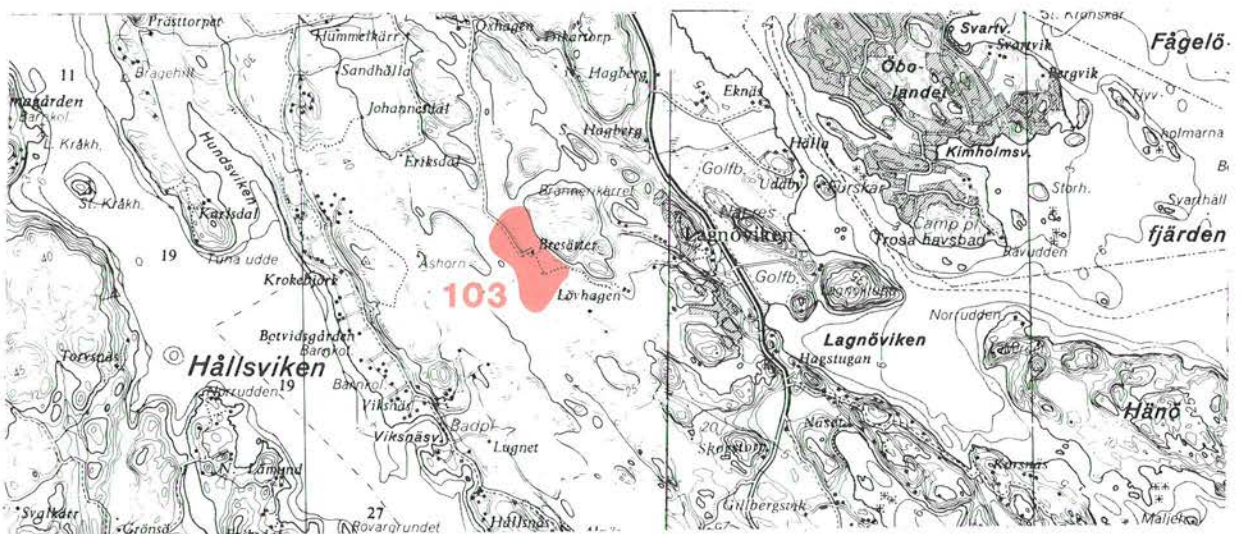
Gårdarna utgör tillsammans med sjöbodarna en traditionell skärgårdsmiljö med många, äldre, bevarade byggnader, varav ett flertal är av ålderdomligt slag.

103. Bresätter

Alderdomlig mindre gård i ensligt läge på en flack bergsrygg i ett smalt öppet bälte i nordväst-sydostlig riktning. De skarpa skogskanterna på ömse sidor övergår söderut i hagmarkspartier.

Gården var tidigare en arrendegård till Tureholms säteri. Manbyggnaden är en större enkelstugetyp från 1800-talets förra hälft med kvadratiska spröjsade fönster och locklistpanelade fasader. Stugan flankeras av drängstuga/bod i friliggande timmer. Ekonomidelen är bebyggd i U-form med vinkelbyggd ladugård/loge samt en fristående ekonomilänga, båda i liggtimmer.

104. Hänö

Hänö gård är belägen på den starkt kuperade Hänöns västra sida omgiven av ett välvårdat kulturlandskap med åkrar och betesmarker.

Gårdsbebyggelsen ligger väl samlad i höjdläge med tre bostadshus från olika tidsepoker kring en gårdsplan. Från 1800-talet står en knuttimrad parstuga med veranda, frontespis och brutet tak. Stugan flankeras av en undantagsstuga från 1900-talets början i liggtimmer försedd med veranda. Delar av en timrad enkelstuga tillhör troligen den äldre bebyggelsen på gården. Till gården hör en bod, ladugård/loge, uthus och vagnslider. Samtliga gårdsbyggnader har faluröd locklistpanel. Söder om gården står en knuttimrad och opanelad sjöbod med vasstak.

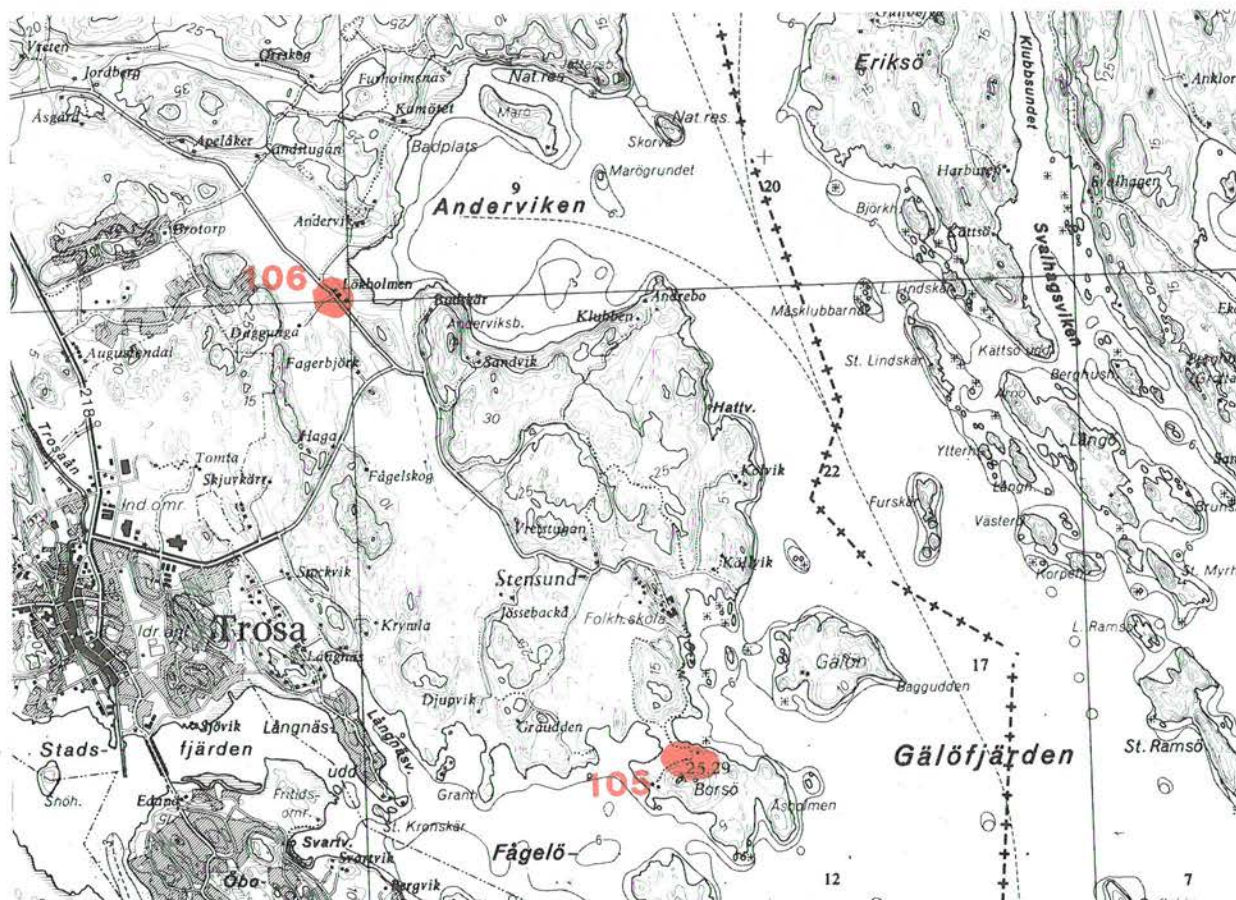

105. Borsön

Gårdsanläggning på norra delen av Borsön med landförbindelse via en spång över de sankta strandängarna i nordväst. Ön utgörs av några bergklackar med mellanliggande ängs- och hagmarker samt i övrigt barrskog. Gården omges närmast av f d åkermark.

Manbyggnaden är en knuttimrad parstuga med veranda i snickarglädjestil. Stugan flankeras av en undantags-

stuga av enkelstugetyp med intilliggande vedbod. Ekonomibyggnaden har ladugårdsdelen i liggande timmer och är i övrigt liksom samtliga gårdsbyggnader klädd med faluröd locklistpanel. Vid stranden ligger en knuttimrad opanelad sjöbod i faluröd färg.

106. Lökholmens skola

Skolmiljön omfattar två skolbyggnader och en lärarbostad placerade på rad utmed vägen.

Den äldsta skolan från 1800-talets mitt är en större korsbyggnad i en våning med farstukvist och sadeltak. Den yngre skolbyggnaden från 1910-talet är uppförd i 1 1/2 våning under brutet tak med avvalmade hörn. Den fristående lärarbostaden från 1800-talets slut har en våning och sadeltak. Samtliga byggnader har faluröd färg och vita snickerier.

107. Tureholm

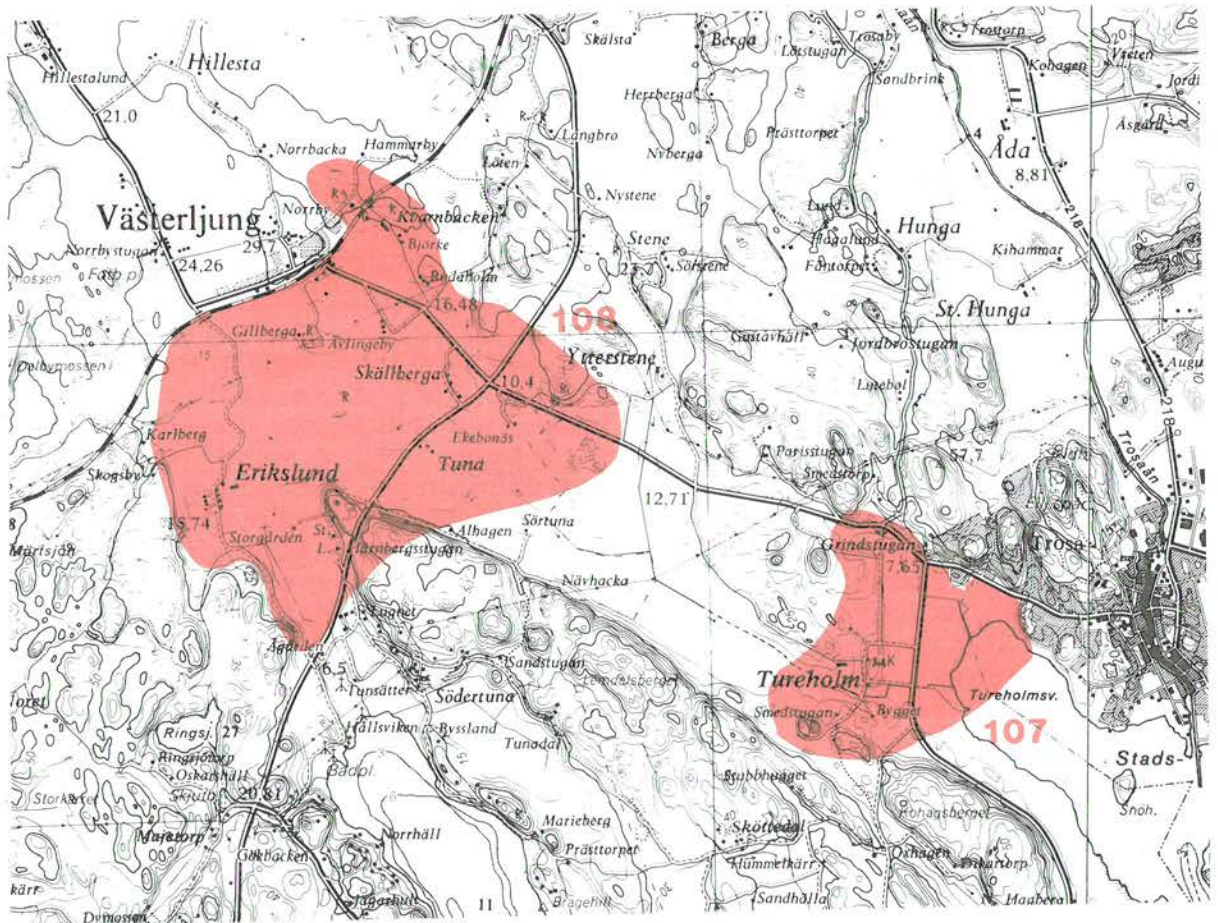
Slottsanläggning på kulle i sankt lerslättsområde vid Tureholmsviken och i väster finns f d hagmarkslandskap beväxt med blandskog dominerad av ek och björk.

En kilometerlång rak allé med hamlade ädla lövträd leder norrifrån till anläggningen och har vid infarten gallergrind flankerad av två kulputsade grindstugor med valmade tak.

Tureholm eller Gäddeholm, som slottet hette vid 1300-talets slut fram till 1761, har fått sina namn efter ägarerna och det medeltida sättet att förlägga en sätesgård på en holme. Huvudbyggnaden återuppfördes efter ryssbränningen 1719 på den gamla grunden och har stora likheter med den tidigare byggnaden från 1660-talet ritad av Erik Dahlberg. Byggnaden är uppförd enligt den karolinska traditionen vid 1730-talets början efter ritningar av Carl Hårleman strax före franska rokokons genombrott i den svenska herrgårdsarkitekturen. Den ålderdomliga interiören har dock en något friare rumsindelning än på karolinska herrgårdar. Slottsanläggningens byggnader är symmetriskt uppbyggda kring en kvadratisk stenlagd borggård med infart via en brant stenbro med fyra tunnvalv. Huvudbyggnaden har säteritak och är uppförd i tre våningar med nio fönsteraxlar varav fem omfattas av en frontespis. Flyglarna närmast huvudbyggnaden med säteritak och ytterflyglarna med tälttak ligger i anslutning till varandra och stallbyggnaden som sträcker sig under stenbron. Anläggningen flankeras av en ekonomilänga med pulpettak och en tvåvåningsbyggd arbetarbostad med sju fönsteraxlar och brutet tak. Samtliga byggnader är gulputsade med vita släta fönsteromfattningar och rusticerade hörn. Taket på huvudbyggnadens baksida och arbetarbostaden har under senare tid täckts med röd plåt. Söder om huvudbyggnaden breder en terrasserad, större fruktträdgård ut sig.

Ekonomidelen västerut omfattar två större ekonomi- och ladugårdslängor samt ett flertal mindre ekonomibyggnader bl a en timrad fatabur i två våningar och en röd tegelbyggnad i två våningar. En röd plåtbyggnad har uppförts under senare tid.

Övriga byggnader runt slottet är förvaltarbostaden uppförd i betongtegel på 1910-talet samt några ålderdomliga faluröda mindre bostadshus med tillhörande bodar.

108. Tuna - Erikslund m fl

Centrala delen av dalgången mellan Sillen och Tureholmsviken med anslutning till Västerljungs kyrka och samhälle intill järnvägen i norr.

Det öppna jordbrukslandskapet karaktäriseras av hagmarks-partier och bebyggelseenheter spridda på flacka mindre moränbundna partier.

Området representerar främst en järnåldersbygd med fornlämningar främst från den yngre järnåldern men saknar inte lämningar från bronsåldern och äldre järnåldern. Ett flertal bygravfält ligger i nära anslutning till bylägena. De två största gravfälten med tillsammans 170 fornlämningar varav 125 är runda stensättningar och 45 högar ligger intill varandra på bergryggen i skogsmarken sydväst om Tuna by. Nordost om Västerljung ligger på ömse sidor om järnvägen i hagmark fem gravfält varav

två större med 40 högar, 3 skeppssättningar, 47 runda stensättningar respektive 6 högar, 80 runda stensättningar, 2 triangulära stensättningar, 1 rest sten och 1 ristning i fast håll. Vid Gillberga gård står en runsten och spridda i området finns tre älvkvarnhällar. Bynamnet Tuna anger platsens betydelse som centrum för handel, kult och administration. Landets största guldfynd på 12,5 kg hittades i Tuna by år 1774. Fyndet beräknas härröra från yngre järnåldern. På 1650-talet uppfördes Örboholms nya slottsanläggning vid Ekebonäs. Slottet brann efter 10 år och grundrester vittnar om en anläggning på 100 x 95 meter.

På sockenkartan från år 1679 utgör Tuna områdets största by med fyra gårdar samt prästgård. Ävlinge, Skällberga och Gillberga markeras som tregårdsbyar. Av Tuna by återstår idag en gård samt f d prästgård med arrendatorsbostad. Prästgården är en större gul timrad byggnad med sexdelad plan uppförd 1807 och ombyggd under senare tid. Arrendatorbostaden är en traditionell gårdsanläggning med faluröda byggnader bl a manbyggnad från 1910-talet. Söder om Tuna vid bergfoten ligger f d prästgårdstorpet, från 1800-talets mitt, en timrad faluröd parstuga med utbyggd kammare.

Av tidigare tregårdsbyar återstår Skällberga med tre tätt liggande gårdar på rad. Miljön omfattar för övrigt spridda ensamgårdar med en bebyggelse främst från 1900-talets början och enstaka äldre parstugor och timrade bodar. På en åkerholme nära järnvägen ligger f d ålderdomshemmet uppfört 1927 i 1 1/2 våning och faluröd färg.

Erikslunds gård bildades på 1770-talet av ett flertal hemman i Västerljungs socken. Gården omfattar ett 20-tal byggnader i stort sett symmetriskt placerade med huvudbyggnaden och omgivande park väster om vägen. Manbyggnaden från 1935 har tidstypisk prägel med frontespisvåning under brutet tak och klädd med gul locklistpanel. Vägen kantas åt öster av fem större gulfärgade arbetarbostäder i trä uppförda under 1800-talets andra hälft. I anslutning ligger ladugården uppförd i natursten samt f d mejeri, stall och svinhus i sten. Mot norr löper en allé.

Vägnätet vid 1800-talets mitt var omfattande med bl a väg mellan kyrkan och Tuna by numera en stig. Väg 782 har delar av den äldre vägsträckan bevarad bl a vid Skällberga. Vid mitten av 1960-talet byggdes väg 760 mot Studsvik.

109. Trosa landsförsamlings kyrka -Åda

Miljön avgränsar en del av Trosaåns dalgång med forn-lämningar, landsortskyrka och Åda säterianläggning.

Området illustrerar en etappvis kolonisering utmed Trosaån med storhögar från vendel och vikingatiden på tio meter över havet till medeltidens stadsbildning strax ovanför femmeterskurvan. Trosaån förenar Sillen och andra stora sjöar som tidigare ingick i en betydelsefull kommunikationsled till Mälaren och det inre av Södermanland.

Vid Husby mellan Trosa gamla kyrka och Vagnhärads kyrka ligger Södermanlands största koncentration av storhögar med åtta friliggande, numera utplanade högar på 20-30 m i diameter. Under yngre järnåldern etablerades bebyggelseenheter söderut med gravar placerade på åkerholmar och bergshöjder nära odlingsmarken. Vid Trostorp ligger ett av områdets två bygravfält med sex högar och 24 runda stensättningar. Intill finns tre runristningar varav en på rest sten och två på berghällar.

På den strategiska platsen vid kyrkan till vilken Trosaån var segelbar växte Trosa medeltida stad fram på 1300-talet. På grund av landhöjningen dog staden ut och uppstod igen vid sitt nuvarande läge vid kusten. Trosa återfick stadsprivilegier år 1610. Kyrkan från 1200-talet kompletterades på 1300-talet och 1400-talet med sakristia respektive västtorn. Från kyrkan går den gamla vägsträckan på ryggsåsen genom Trosaby vidare söderut över den öppna dalgången mot Trosa stad. Öster om Trosaån är den delvis allékantade vägen ner till Åda en gammal sträcka. Den stora byn Åda med bebyggelseenheter Österåda på en gård, Överåda och Ytteråda med tre gårdar vardera, samtliga belägna öster om ån sammanlades under 1600-talet och bildade Åda säteri.

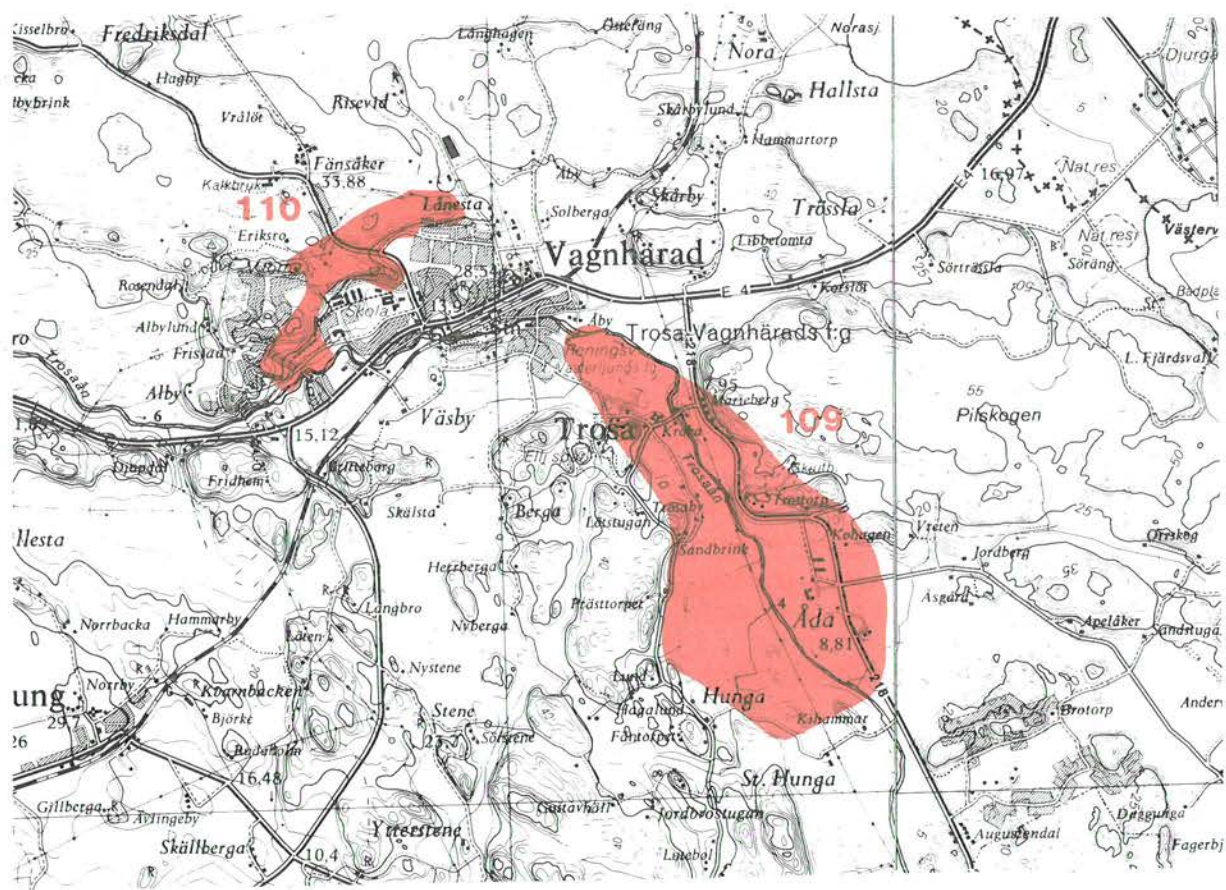
Kyrkomiljön omfattar kyrkstall, källarbod f d prästgård, klockarbol och kyrkskola. Prästgården belägen mellan kyrkan och ån är en ljusfärgad salsbyggnad från 1800-talets slut med tillhörande faluröda bodar. F d klockarbostaden, moderniserad med bl a röda tegelfasader har liksom skolan lägen väster om kyrkan. En stenvalvbro leder över ån till en traditionell mindre gårdsanläggning med manbyggnad från 1920-talet. Trosavägen kantas av ett flertal villor med olika tidsprägel bl a en 1910-talsvilla med snickarglädjedetaljer.

Av Trosabys fyra gårdar, enligt sockenkarta från 1678, återstår två med respektive byggnader placerade i nära kontakt med den gamla vägen. Söder om byn ligger gården Sandbrink i sluttning. Gårdarna bevarar tidspräglade byggnader från 1800-talet, bl a två parstugor och flera ekonomibyggnader.

Vid Trostorp ligger numera hembygdsgården med bl a en ditflyttad parstuga från Åbro i Vagnhärad.

Åda säteri ligger med ett 20-tal byggnader väl exponerad mellan vägen och Trosaån. Manbyggnaden uppfördes under 1800-talets första decennium, ritad av empirearkitekten C C Gjørwell. Den är timrad i två våningar med frontespis, markerade våningsband och balkong uppuren av kolonner på framsidans indragna mittparti. De 1700-talsbyggda timrade flyglarna i en våning har liksom huvudbyggnaden gula träfasader och vita snickerier. Från 1880-talet finns ett flertal ljusputsade byggnader i enhetlig stil bl a en tvättinrättning, ladugård och två arbetarbostäder varav en har sitt läge på en skogssluttning i norr. Till ekonomidelen hör även ett stall i betongtegel, en större faluröd ekonomilänga i skiftesverk samt ett flertal mindre ekonomibyggnader. Trädgårdsrörelsen omfattar tre växthus och trädgårdsmästarebostad. Öster om vägen märks flera faluröda arbetarbostäder från 1910-talet.

110. Fristad - Lånesta

Ett fornlämningsstråk mellan Fristad och Lånesta utgör en ovanligt stor koncentration lämningar av främst bronsålderskaraktär.

Området innehåller bl a 16 skärvstenshögar, vilket indikerar bronsåldersboplatser. Högarna, de flesta vid Fagerhult, är runda mellan 4-16 m i diameter. Ett flertal gravfält har varierat fornlämningsbestånd främst runda stensättningar men även högar, någon treudd och en skeppssättning.

Miljön utgör det äldsta bosättningsområdet kring Trosaån med lämningarna på 20 m ö h.

111. Sille - Vappersta

Landskapet kring Trosaån vid Sillens södra del karaktäriseras av odlingslandskap med ekbevuxna åkerholmar och fuktig ängsmark kring ån.

E4 skär genom landskapet i sydväst-nordostlig riktning med en ny sträckning över Trosaån i nord-sydlig riktning.

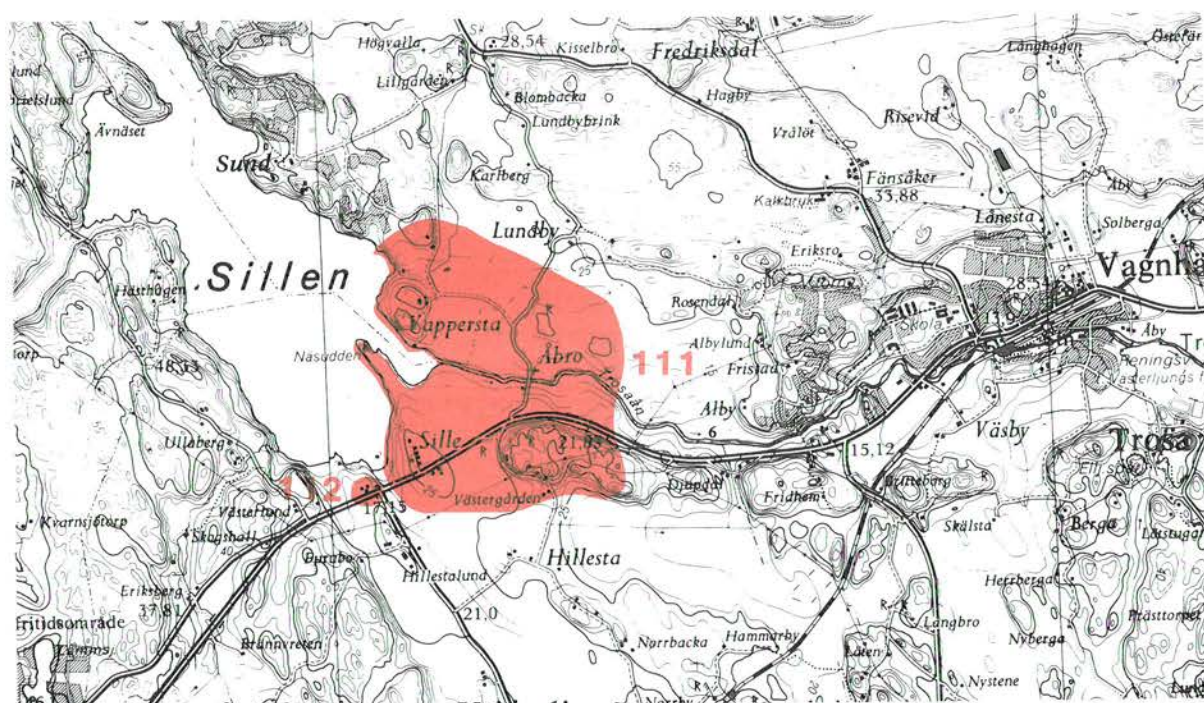
Området är södra avslutningen av den förhistoriska så betydelsefulla kommunikationsleden Strängnäs-fjärden - Åker - Klämmingen - Sillen med utlopp genom Trosaån (se även områdena 109 och 110).

Miljön illustrerar ett långt skede i kulturlandskapsutvecklingen från bronsåldern över järnåldern med betoning på yngre järnåldern, över medeltiden till nutid. En rösebotten från bronsåldern ligger på skogshöjden söder om E4. By- och gårdsgravfälten ligger i nära anslutning till nuvarande bylägen och vid Sille och Västergården finns gravfält om 20 lämningar vardera. Öster om Sille i björkhagen intill E4 ligger ett gravfält på 40 lämningar och norr om Åbro har områdets största gravfält på 115 lämningar sitt läge i hagmark. Längst ut på Näsudden ligger en borganläggning i karaktäristiskt läge. Borgen, som är odaterad, mäter 220 x 110 meter och ligger på åsrygg kantad av jord- och stenvall. På krönet innanför vallarna i anläggningens nordvästra del finns en husgrund på 9 x 9 meter.

Byarna och gårdarna har spridda lägen i landskapet. Sille by på fyra gårdar har en utpräglad radbykaraktär med manbyggnaderna utmed bygatan. Byggnadsbeståndet omfattar bl a två äldre röda parstugor, två gula salsbyggnader från 1880-talet, sekelskifteshus, timrade bodar och undantagsstugor samt traditionella ekonomibyggnader samlade kring ladugårdsplaner. Sille by anges på 1679 års sockenkarta med endast en gård och har genom hemmansklyvningar fått sin nuvarande omfattning under 1700- och 1800-talen.

Åbro gård ligger välexponerad vid Trosaån med byggnader främst från 1900-talets första decennier. En parstuga har flyttats till hembygdsgården Trostorp.

Vappersta gård har en herrgårdsprägel och var under en längre tid på 1700-talet ett länsmansboställe. Gården ligger i kanten av ett skogsområde med höga bergskanter mot Sillen. I anslutning till gården finns en engelsk park och en trädgårdsanläggning med växthus och trädgårdsmästarebostad. Den tvåvåninga manbyggnaden byggdes på 1920-talet ihop med en köksflygel och gavs en klassicerande karaktär medan två låga timrade flyglar bär oförvanskad 1700-talsprägel. Byggnaderna är träpanelade och ljusfärgade. På öppen mark norrut ligger ekonomibyggnaderna i U-form och i skogskanten en vitputsad arrendatorbostad från 1903 samt en äldre mangård med timrade byggnader i faluröd färg.

112. Televerkets kopplingsstation

Stationen omfattar stationsbyggnad och två lägre bostadsflyglar, alla uppförda i 1920-talsklassicistisk stil med spritputsade ljusbruna fasader och släta omfattningar. Taken är valmade och klädda med rött tegel. Bostadshusen har utbyggda mittpartier på framsidans mitt med verandor vid entréerna.

113. Harlinge - Kvegerö

Kulturlandskap med glest en- och lövskogsbevuxna hagmarker på berg- och moränpartier omgivna av odlad mark.

Området utgör en del av en sprickdal i nord-sydlig riktning fylld av åkerlera och torrdy kring uppskjutande bergspartier. Förkastningsbergen utmed väg 833 bryts västerut mot Harlinge av en tvärdal.

Miljön har en bebyggelsekontinuitet från yngre järnålder med gravfälten nära nuvarande bebyggelseenheter.

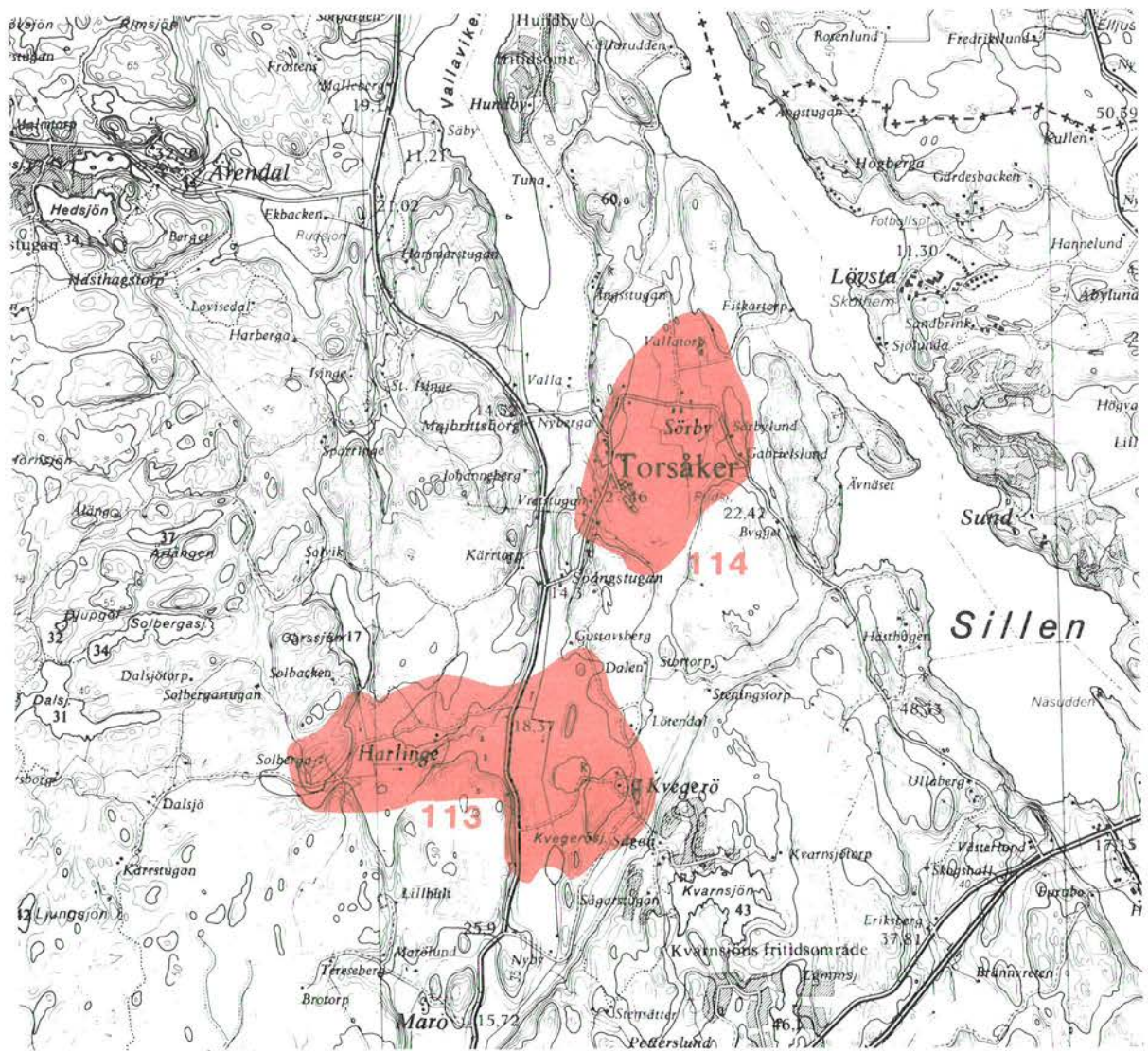
F d prästgården, Marö, består av två timrade och locklistpanelade manbyggnader. Den äldsta och byggnadshistoriskt mycket intressanta manbyggnaden uppfördes på 1600-talet i karolinsk stil. Byggnaden har en våning med kvadratiska spröjsade fönster, knutlådor och högt valmat tak. Byggnadstypen är ovanlig i Södermanlands län och är den enda prästgårdsbyggnaden i sitt slag. Den yngre manbyggnaden med sexdelad plan är uppförd 1808 i en våning med mansardtak. Under senare tid har fönster och dörrar bytts ut samt takkupor tagits upp. Till gården hör ladugård, loge, garage, tvättstuga samt ett magasin och svinhus i liggande timmer. Samtliga i faluröd färg. In- till ladugården har på senare tid uppförts en maskinhall i röd och grön plåt.

Mot skogsbrynet söderut ligger den timrade faluröda arbetarbostaden Hagalund från 1800-talets senare del.

Längre västerut i dalgången ligger gården Solberga på en bergshöjd med sluttande hagmarker mot dalbotten. Gården har en traditionell struktur med tidstypisk manbyggnad från 1920-talet flankerad av en äldre undantagsstuga och en ekonomibygnad.

Kvegerö är en traditionell gård med byggnader från 1800-talets senare del och 1900-talets början. Gården omges av ett par torpställen bl a ett f d båtsmanstorp.

114. Torsåker kyrkomiljö - Sörby

Centralt i en sprickdal och i socknens jordbruksbygd är Torsåkers kyrka belägen på en moränhöjd omgiven av kyrkstall och f d sockenstuga med parstugans plan. I nära kontakt med kyrkan ligger Sörby säteri i nordost och administrativa byggnader som skolor i norr och f d klockarbol i sydväst.

Miljön illustrerar en kontinuerlig bosättning och utveckling från järnåldern över senmedeltidens säteribildning till nutid. Fornlämningsbeståndet är varierat och i ett stråk på förkastningsberget i väster ligger gravfält och enskilda stensättningar tätt från både den äldre och yngre järnåldern. Ett vårdat gravfält innehåller 10 högar och 40 runda stensättningar. På bergets krön finns en fornborg på 140 x 100 meter sannolikt inneslutande en vårdkasbotten.

Kyrkan uppfördes på 1100-talet med torn som troligen under 1700-talets förra hälft fick gravvalv och förseddes med prydnadsgavel i gul putsrustik. Långhuset har förlängts i etapper, sista gången på 1770-talet då även det delvis gulputsade åttkantiga korhuset och sakristia kom till. Kyrkan är för övrigt vitputsad och har plåttak.

Skolmiljön omfattar äldre timrad skolbyggnad med tillhörande lärarbostad och bod, samtliga klädda med röd locklistpanel samt en yngre sekelskiftesbyggd skola i rött tegel.

Vretstugan, f d klockarbol, har en locklistpanelad enkelstuga i 1 1/2 våning samt en ekonomilänga, båda byggnaderna rödfärgade.

På 1500-talet hade Sörby säteri vuxit fram ur järnålderns bebyggelseenheter och omfattade på 1600-talet inte mindre än 30 landbohemman. En allé rakt över åkermarken leder till säteribyggnaderna. Vid alléns början intill förkastningsberget ligger grindstugan med snickarglädjedetaljer och på motsatta sidan vägen en smedja. Säteriets huvudbyggnad är riven och kvar står två lika flyglar i vitputsad sten. Byggnaderna från 1700-talet har klassicistisk prägel med gavelfrontoner på framsidorna och frontespiser på baksidorna. Mansardtaken är valmade.

Gårdsplanen har gräsrundel och söderut breder en större fruktträdgård ut sig. Vägen norrut kantas av ladugårds- och ekonomilängor från 1800-talets slut samt en arbetarbostad, samtliga byggnader i faluröd färg. Till godset hör ytterligare sju arbetarbostäder varav en större vitmålad byggnad i 1 1/2 plan ligger nära ena flygeln. I mer perifera lägen finns bl a en 1920-talsvilla i Vallatorp i norr och en äldre parstuga i Barielslund i öster.

Väg 835 från Sörby säteri österut har samma sträckning som på 1600-talets kartor.

115. Mälby - Hårby

Herrgårdsanläggningar utmed Sillens västra sida med huvudbyggnaderna närmast sjön och ekonomibygnader nära vägen mot skogsmarken.

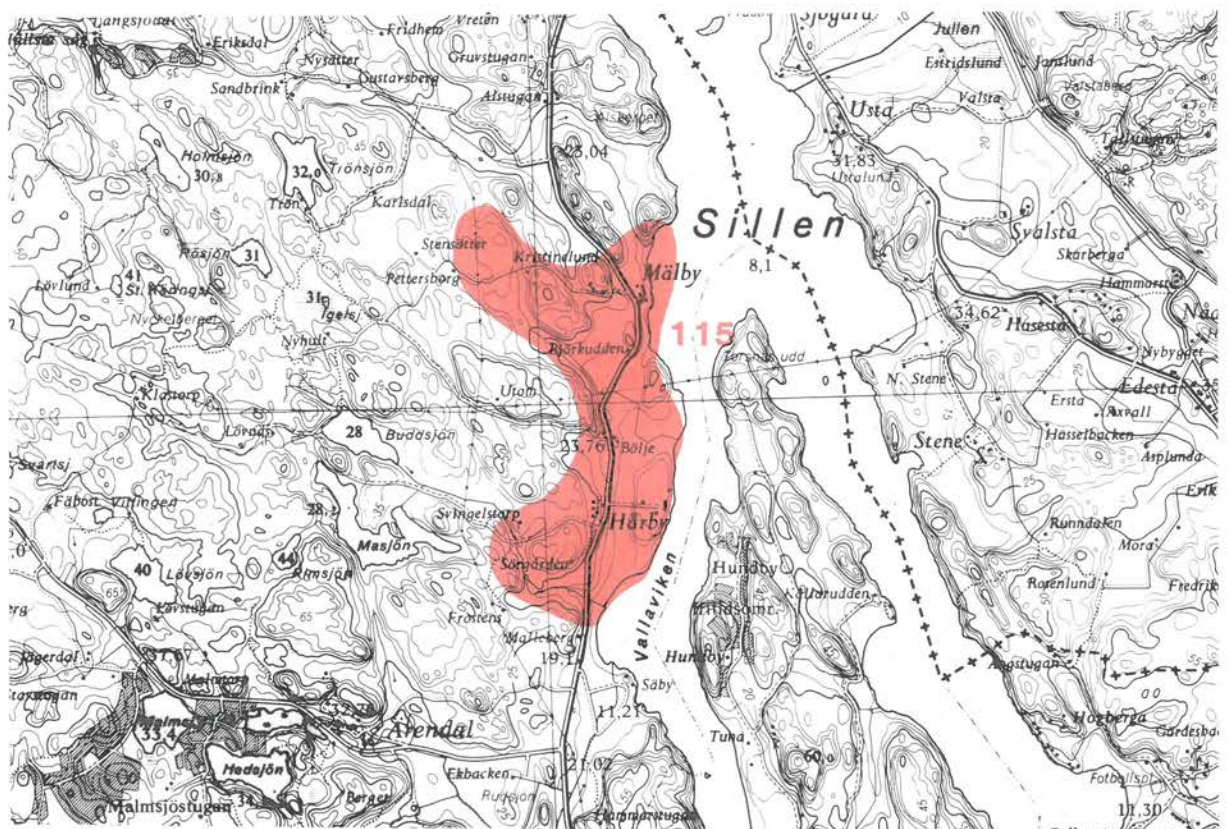
Strandremsan är till största delen uppodlad med inslag av mindre skogspartier och hagmarker på moränbunden mark. Väster om Hårby sträcker sig en rullstensås i nord-sydlig riktning. Väg 833 bevarar en sträckning från 1600-talet och kantas av milstenar.

Strandremsan var attraktiv under bronsålder och äldre järnåldern och har bronsåldersgravarna i karaktäristiska lägen på de högsta bergspartierna nära stranden. Gravarna från äldre järnålder bl a ett gravfält strax söder om Hårbys ekonomibygnader är belägna på lägre nivåer.

Mälby bildade säteri på 1640-talet men reducerades till kronan under seklets sista decennium. Vid 1700-talets slut ägdes Mälby av presidenten i Vasa hovrätt J G von Carlsson, som anlade en imponerande gustaviansk anläggning med ett litet corps de logi i italiensk villastil samt en engelsk park. Manbyggnaden byggdes om och till vid ett par tillfällen och har sin nuvarande prägel främst från 1870-talet. Byggnaden har två våningar med en tillbyggd envåningsflygel på södra gaveln. Framsidan har veranda och fronton över tre fönsteraxlar. Taket är ett flackt valmtak. Flyglarna i två våningar har sin karaktär från 1800-talets mitt. Södra flygeln återuppfördes efter brand 1943. En avtagsväg ner mot sjön kantas av två timrade faluröda statarlängor. Söderut mellan vägen och sjön breder en större fruktträdgård ut sig

med några bodar intill. Vid stranden ligger ett kvadratisk badhus i gul färg med torn. Ekonomidelen ligger på andra sidan vägen med ett flertal 1700-talsbyggnader. Mot vägen dominerar det timrade magasinet i fyra våningar på höga stenplintar. Bakom ligger det timrade stallet och vagnslidret samt ladugårdskomplexet och logen. Vidare finns smedja, hönshus och sågverk. Utmed vägen västerut ligger ett par traditionella arbetarbostäder från 1900-talets början. Samtliga byggnader har faluröd färg.

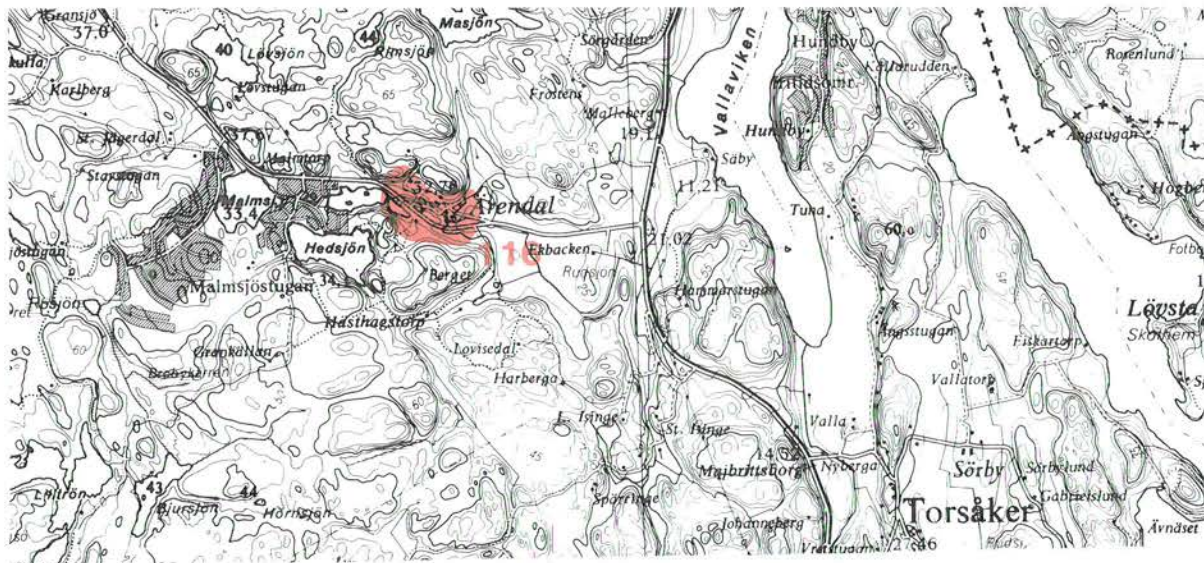
Samtidigt med Mälby bildades Hårby säteri som även det drabbades av reduktionen vid 1600-talets slut. En rak allé leder fram till huvudbyggnaden, uppförd i trä vid 1800-talets mitt. Huset restaurerades på 1920-talet i klassicistisk stil och har 1 1/2 våning med frontespis, framspringande hörnflyglar och ljus stående träpanel. Manbyggnaden flankeras av en f d mejeribygnad. Norrut breder en fruktträdgård ut sig och söderut betade hagar med allékantade vägslingor. Intill trädgården ligger inspektorsbostaden och stallbyggnaden från 1800-talets senare del, båda med faluröd träpanel och vita snickerier. Ekonomidelen ligger på andra sidan vägen med bl a ett större ladugårdskomplex delvis i skiftesverk och ett timrat magasin. Intill finns ett flertal arbetarbostäder i traditionell stil från 1800-talets slut samt en äldre parstuga. Samtliga byggnader är faluröda och har träpanel. Parstugan är liksom ytterligare en äldre parstuga söderut på åsen rester från två äldre gårdar i Hårby.

116. Ärendal

Bruksmiljö med ett 20-tal byggnader och ett flertal dammanläggningar i en åsänka.

Bruket byggdes upp åren 1690-91 på hemmanet Sågartorp av Jesper Eliasson, sedermera adlad Ehrencreutz. Han hade tidigare anlagt bruket Lundholm vid Likstammen. Ur fraktsynpunkt var denna plats olämplig och bruket flyttades till Ärendal vid sjön Sillen. Här uppfördes bl a maskugn och borrtorn för kanontillverkning. Kanontillverkningen upphörde på 1830-talet medan övrig tillverkning av bl a jordbruksmaskiner åtminstone fanns år 1898. Under 1900-talets förra hälft bedrevs pensionatsrörelse vid Ärendal. Av bruksbyggnaderna finns endast lämningar. Kvar står bostadshus och ekonomibyggnader placerade nära dammar, vägar och ån.

Huvudbyggnaden, det s k slottet, är en envåning stenhuslänga med nio fönsteraxlar. Huset har souterrängvåning med kryssvalv och vindsvåning under brutet tak, försedd med takkupor och frontespis. På västra gaveln står årtal 1679 d v s Lundholms bruks första privilegieår samt bruksägarens initialer J E. Östra gaveln har burspråk. Vid gårdsplanens motstående sida står en karolinsk timrad envåningsbyggnad, restaurerad med bl a ny panel och nya fönster. Huvudbyggnadens östra flygel i ljusputsad sten är placerad över ån intill bruksdammen och har källarvåning i kallmurad natursten välvd över

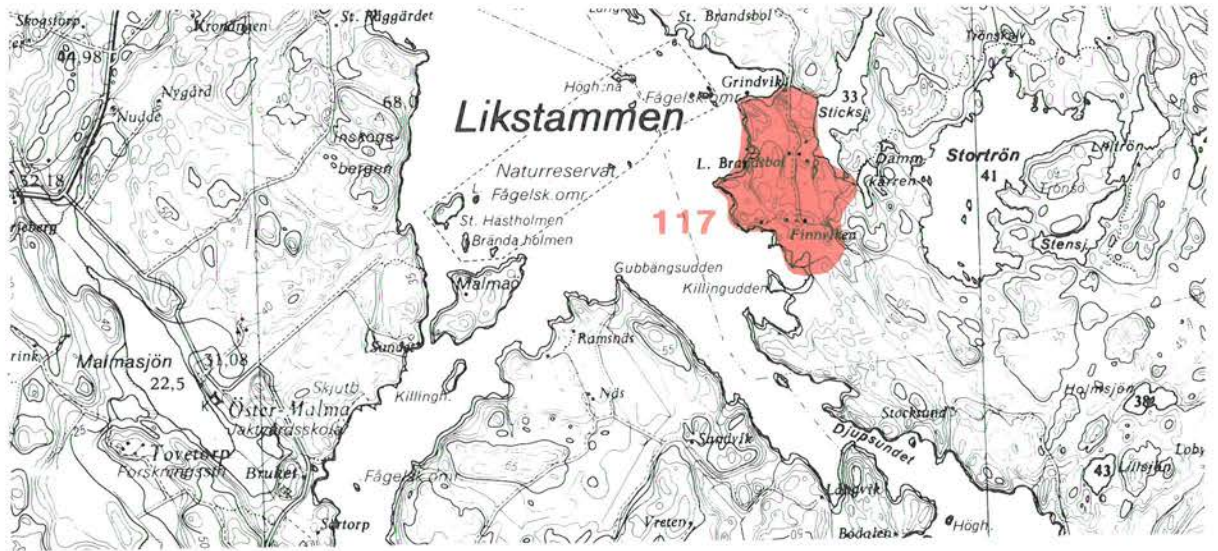
vattentillflödet. Miljön omfattar ytterligare fyra bostadshus i trä och modern villa i vitt tegel.

Stallbyggnad och ladugård troligen uppförda under 1800-talets förra hälft är större gulputsade längor med ankarslut, dekorativa ventilationshål och bågformade fönster och dörrar. Ett timrat rödfärgat magasin i två våningar är sammanbyggt i vinkel med logen. Norrut mot skogsbrynet breder en fruktträdgård ut sig kantad av lusthus och arrendatorbostad.

117. Finnvik - L Brandsbol

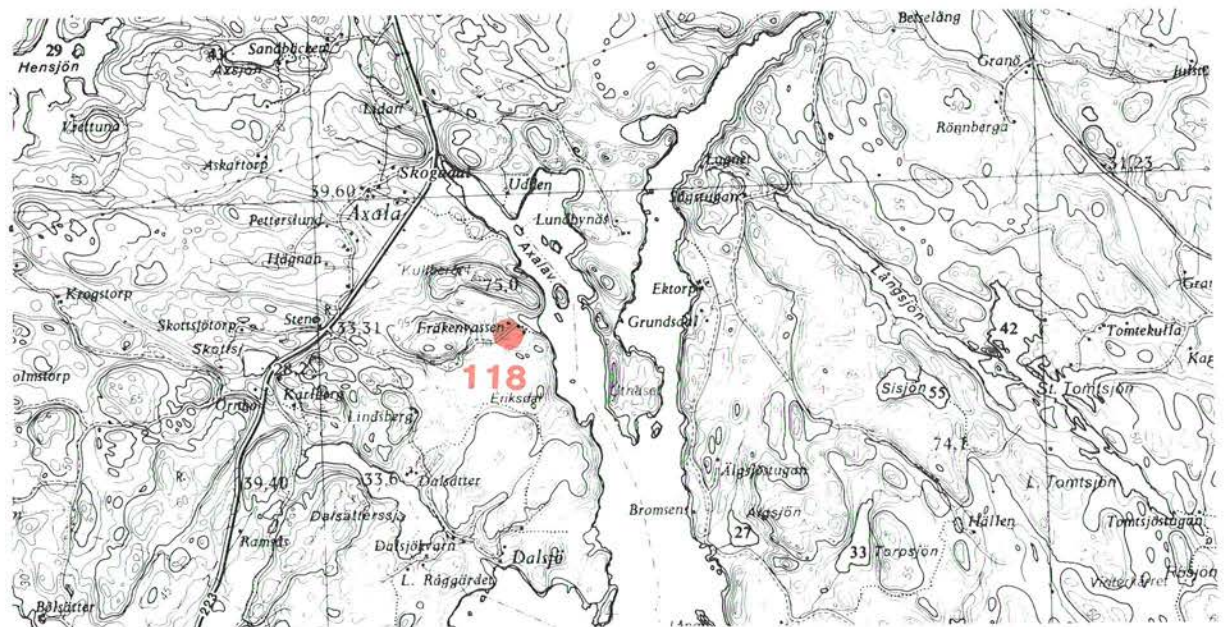
Tämligen kuperat landskap vid sjön Likstammen med åker i de lerfyllda sänkorna och hävdade hagmarker på lövbevuxna kullar. På flera håll märks rester av ängsbruk, vilket enligt uppgift helt upphörde först på 1950-talet. Finnvik ligger på krönet av en moränkulle med en yngre och delar av en äldre gårdsanläggning. Den yngre utgörs av en tidstypisk salsbyggnad från 1881 i två våningar med ljus träpanel under sadeltak och frontespis. Senare tillbyggnader har gjorts. Ungefär samtidigt uppfördes den timrade ekonomilängan med ladugård, loge m m. Den äldre delen består av en parstuga i en våning flankerad av två stenkällare, en enrumsstuga och närmare sjön en smedja från ca 1800. Också på L Brandsbol finns ålderdomlig timmerbebyggelse i form av en loftbod med två rum, liggande som flygel till en 1800-tals parstuga. Här ligger också några yngre bostadshus med faluröda paneler i traditionell stil. Vid Brandsbol låg ett stångjärnsbruk, Lundholms bruk, under åren 1679-1817.

Tillsammans med bl a såg och kvarn fanns här totalt 20-tal byggnader av vilka nu endast grunder m m återstår. Som en efterföljare till nämnda kvarn uppfördes på 1870-talet en ny vattenkvarn vid Grindsvik, två våningar hög i liggande timmer och med hjul av överfallstyp. Intill ligger mjölnarbostaden från samma tid. Efter en restauration 1980-81 är kvarnen i brukbart skick.

118. Fräkenvassen

Rödfärgad timmerbyggd bastu med rött taktegel belägen ca 200 m väster om gården Fräkenvassen. Byggnaden har en typisk bastuplan d v s enrummigt ugnshus med gavelsvale samt inrymmer ugn och lave.

119. Torpesta kvarn

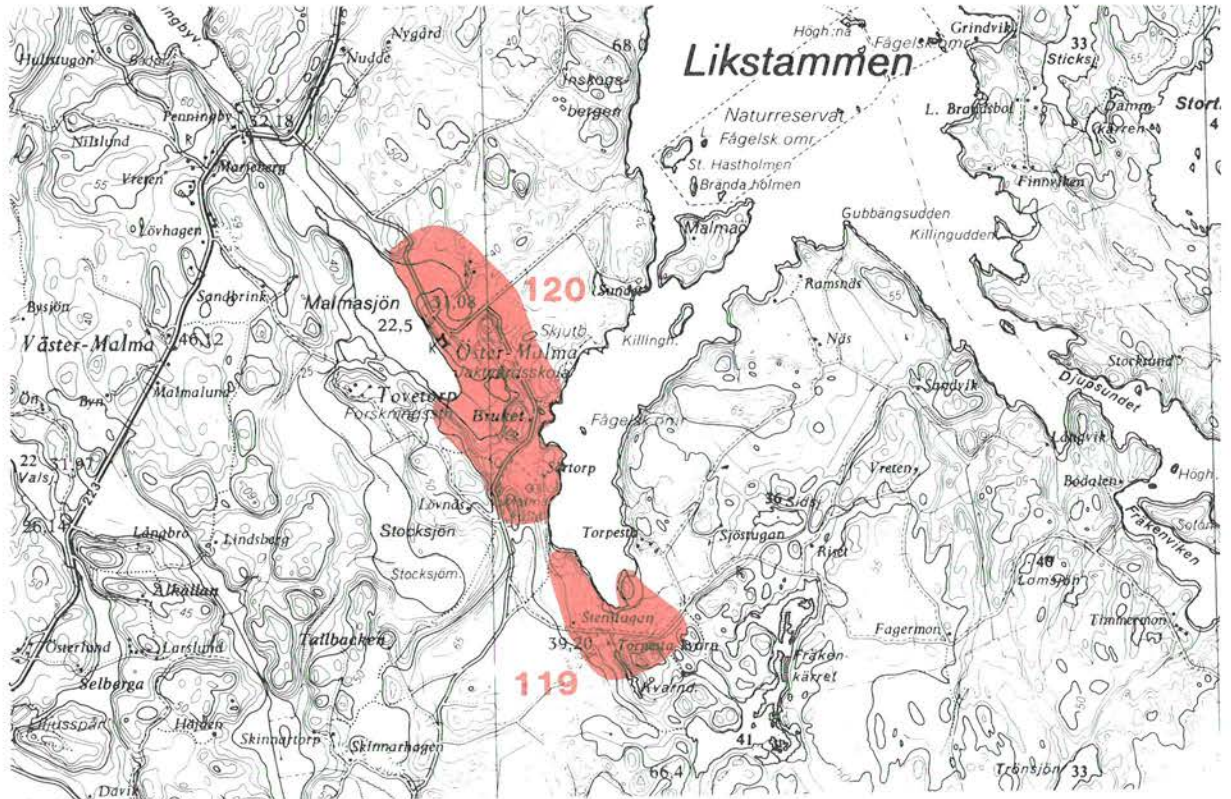
Ålderdomlig kvarnanläggning vid ett fall i sjön Likstammens tillflöde.

Kvarnhuset, ett av de få uppförda helt i sten, är en hög vitputsad byggnad under tegelklätt sadeltak. Kvarnen är i det närmaste intakt med murad fördämningsanläggning, vattenränna, kvarnhjul av överfallstyp och bevarad inredning.

Mjölnarbostaden högre upp i sluttningen består av en knuttimrad enkelstuga med vinkelställd bod.

Vid Stenstugan finns en parstuga och söder härom ett mindre gravfält från yngre järnålder.

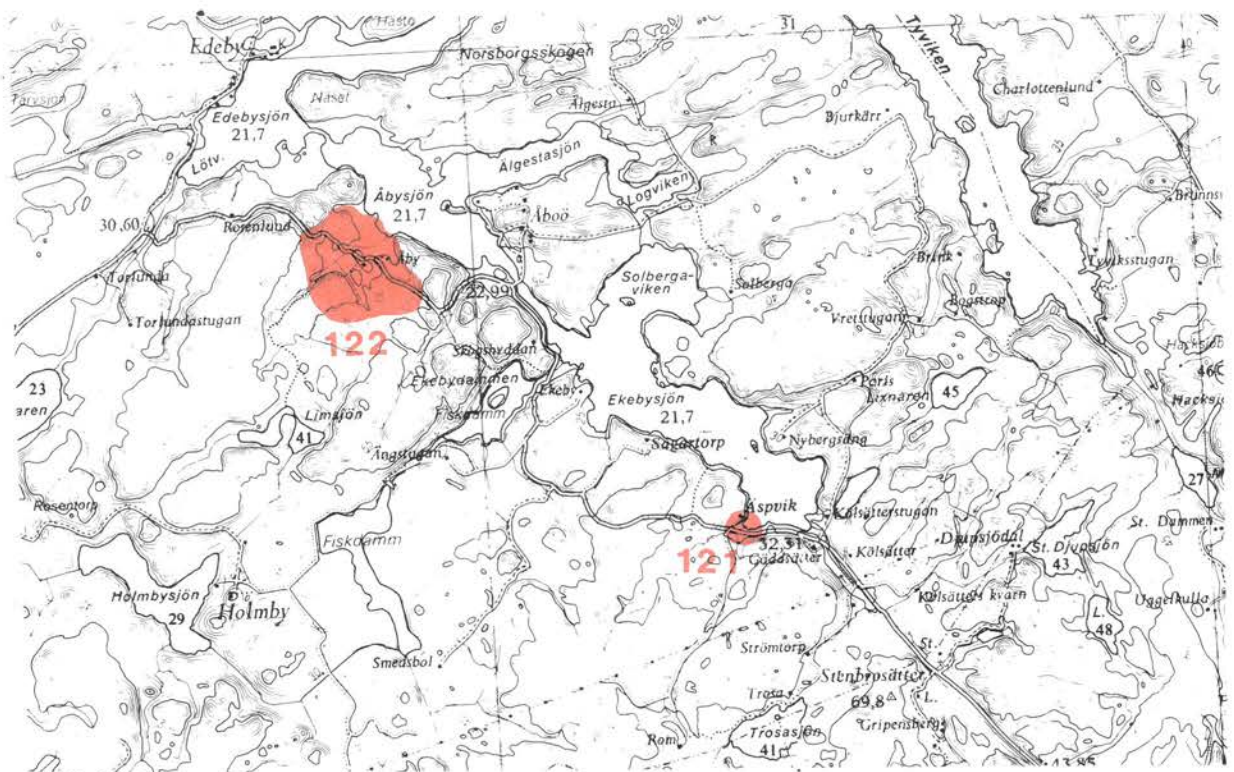
120. Öster - Malma

Herrgårdspräglat landskap med omväxlande åker och hagmarker i lerslutning mot Malmassjön. Säteriet bildades på 1650-talet efter att de två gårdarna i Öster-Malma by (=byn öster om åsen) avhysts. Slottsbyggnaden, ett stenhus i tre våningar under säteritak, liksom de två flyglarna mot sjön uppfördes på 1660-talet efter ritningar av den kände slottsarkitekten Jean de la Vallé. På utsidan har endast små förändringar skett sedan byggnadstiden och interiört märks främst ovanvåningen som är i det närmaste orörd. Den omgivande parken har förenklats. Under 1700-talets första hälft tillkom de två halvrunda flyglarna, stall och vagnbod mot gårdssidan. Bland övrig äldre bebyggelse kan nämnas ladugården i vitkalkad sten från 1800-talets början, en vitputsad arbetarbostad från 1600-talet (f d bränneri) samt "Bruket" en karolinsk, träpanelad och faluröd parstuga. Öster-Malma är byggnadsminnesmärke. Öster om slottet ligger i en sluttning ett yngre järnåldersgravfält, som kan ha tillhört den avhysta byn. På den skogbeväxta åsen i söder märks i krönläge enstaka äldre fornlämningstyper från äldre järnålder och bronsålder samt två fornborgar.

121. Äspvik

Ensamliggande mindre gård i skogsbygd väl exponerad från den slingrande skogsvägen.

Gården ligger i öppen åsänka nära Ekebysjön förbunden med Båven. Manbyggnaden är en enkelstuga med farstuvikstuga flankerad av undantagsstuga med tillbyggd bod. På ömse sidor om tillfartsvägen ligger två ekonomilängor, den ena i delvis bart timmer. Samtliga byggnader har falu rödfärg, vita snickerier och sadeltak täckta med rött tegel.

122. Åby

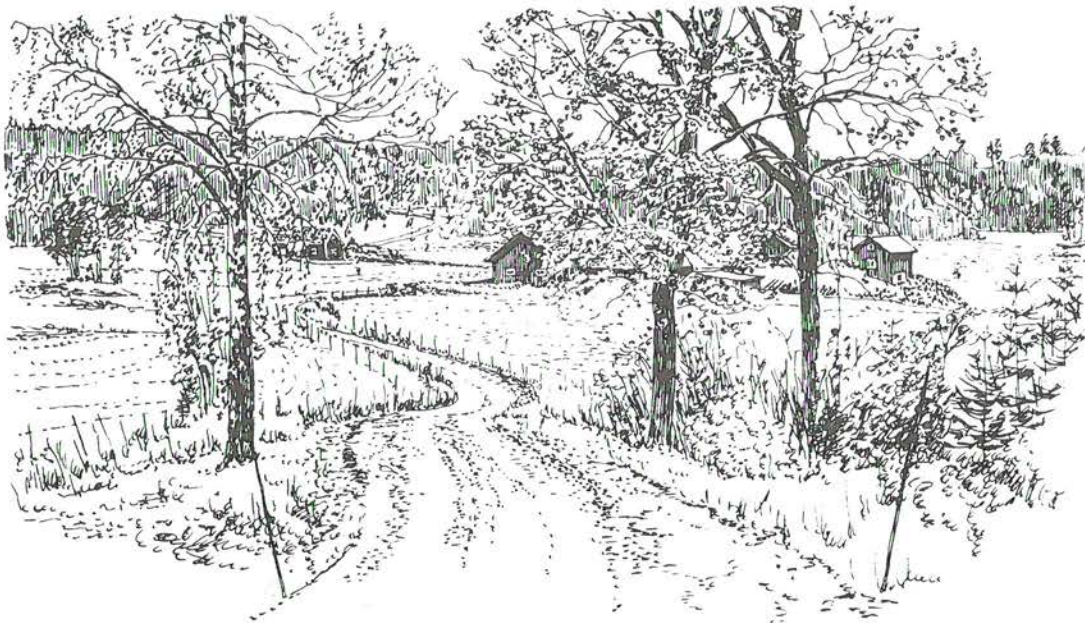
By om två små gårdar belägna i ett mindre jordbruksområde i skogsbygd.

Åkermarken gränsar till Åbysjön med betade våtängar vid strandkanten. I sydväst finns en del öppna hagmarker

glest beväxta med björk och i nordväst brynvegetation med bl a ek. Odlingsmarken har lövskogsbevuxna holmar och berg i dagen.

Området är gammal utmarksbygd med en bosättningskontinuitet från yngre järnåldern. På en bergshöjd i väster har ett bronsåldersröse typiskt vattennära läge. På åkerholmar ligger två bygravfält med åtta runda stensättningar respektive sex runda stensättningar och tre högar. Gårdarna ligger under Edeby säteri och finns angivna på 1600-talskarta.

Gårdarna ligger på var sida och i nära kontakt med den slingrande vägen över den öppna odlingsmarken. Manbyggnaderna har parstugans plan, den ena uppförd vid 1800-talets början och den andra vid seklets slut. Stugorna flankeras av bod respektive undantagsstuga. Till gårdarna hör traditionella ladugårds- och ekonomilängor samt mindre uthus. Bebyggelsen har en enhetlig prägel med locklistpanelade bostadshus och samtliga byggnader i faluröd färg.

123. Ripsa kyrkomiljö

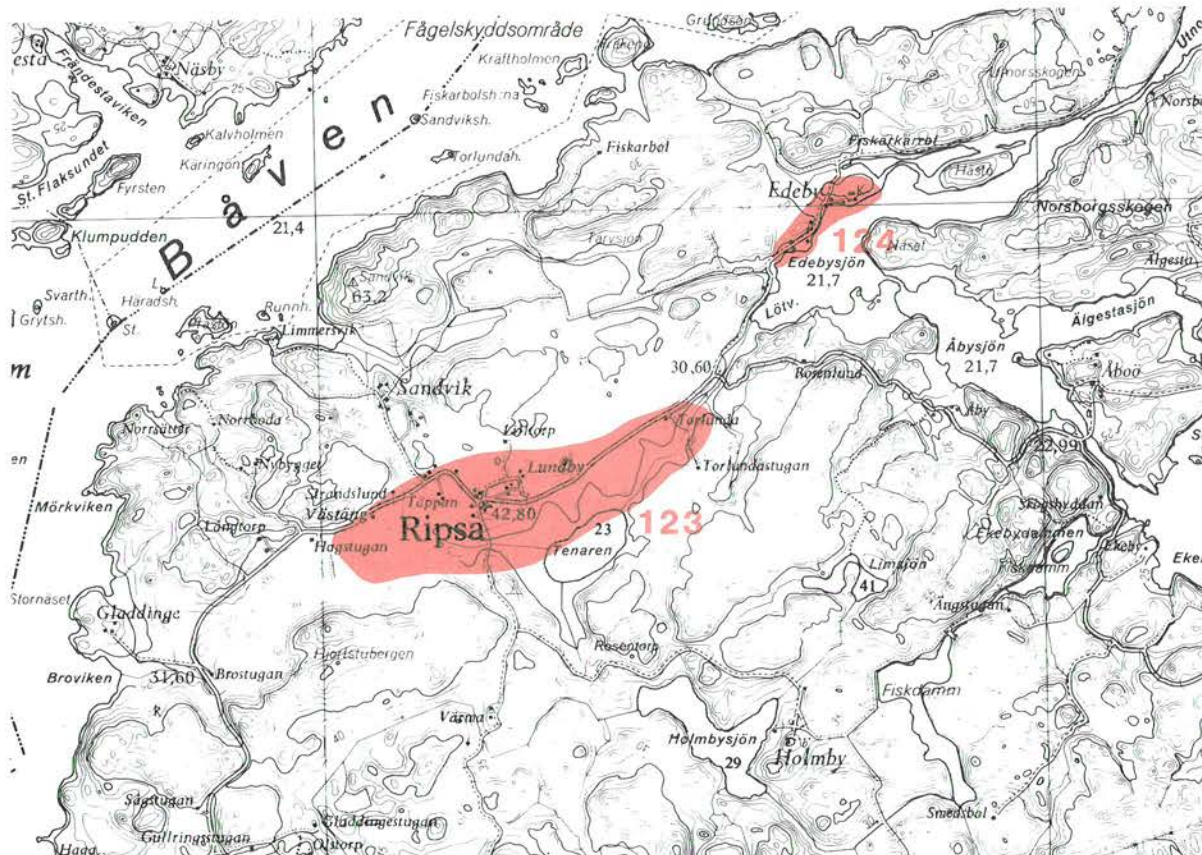
Kyrkomiljö på moränhöjd i lerfylld sprickdal i sydväst-nordostlig riktning med moränbundna en- och ekbevuxna hagmarker utmed vägen och mot sjön Tenaren. Norr och nordväst om sjön breder till stor del betade fuktängar ut sig.

Området är gammal utmarksbygd med ett fornlämningsbestånd från äldre järnåldern omfattande ett gravfält och enstaka lämningar i form av stensättningar samtliga belägna nordost om Lundby.

Kyrkomiljöns byggnader ligger samlade kring en vägkorsning. Kyrkan uppfördes vid 1100-talets slut men fick sitt nuvarande utseende på 1600-talet då torn, gravkor och högkor kom till. Kyrkan står ljusputsad med tak och tre tornspiror klädda med spån. Skolan uppfördes på 1920-talet i klassicistisk stil med tympanongavel upp-buren på höga kolonner på var sida om entrén. Skolan flankeras av en mindre lärarbostad. Alderdomshemmet är en större träbyggnad i två våningar från 1900-talets början. Väster om kyrkan ligger ett ljusreveterat bostadshus i två våningar från 1800-talets slut. Till miljön hör en f d slöjdskola och kyrkvaktmästarbostad från 1930-talet med bodar intill. Samtliga träpanelade hus kring kyrkan har röd färg.

F d prästgården i Lundby omfattar inklusive prästgårdstorpet i norr ett 20-tal byggnader. Manbyggnaden från 1700-talet omges av församlingshem, brygghus, tiondelada, bodar och ekonomilänga i nära lägen. Omkring ligger ut-hus, f d smedja, tvättstuga, ladugård/loge, f d arrendatorsbostad samt en ljusputsad arbetarbostad. Flertalet hus är timrade och alla träpanelade byggnader faluröda. F d prästgårdstorpet omfattar en enkelstuga, bod och fähus/bod, samtliga timrade och faluröda.

Vägen kantas i öster av gården Torlunda och i väster bl a av en tvåvåningsaffär, en större röd tegelbyggnad med änkebostäder samt senare byggda villor. Ett stycke västerut ligger ett par torpställen. På öppen mark väster om kyrkan är värdshuset Tjappan beläget med rödfärgad manbyggnad och flygel från 1800-talets andra hälft.

124. Edeby

Säterianläggning med ett 20-tal byggnader belägen i skogsbygd nära standen intill Edebysjön förbunden med Båven.

Redan på 1400-talet fanns en sätesgård och vid 1600-talets slut en ståndsmässig bebyggelse och omfattande egendomar. År 1687 brann gården och årtalet 1751 på manbyggnadens vindflöjel är sannolikt året då huset stod återuppbyggt. Mittpartiet är sammanbyggt med två kvadratiska sidopaviljonger och bildar tillsammans en lång envåning länga. Mittpartiets sadeltak är försett med takkupor och barocktorn. Hörnpaviljongerna har tälttak. Framsidan har veranda och frontespis på tre fönsteraxlar och baksidan en utbyggd sal. Byggnaden är rödmålad med svarta snickerier, möjligen en färgsättning återupptagen från 1700-talet.

Flyglarna är timrade korsbyggnader i en våning med mansardtak och samma fasadmateriel och färg som huvud-

byggnaden. Östra flygeln har takmålningar, troligen från 1600-talets slut.

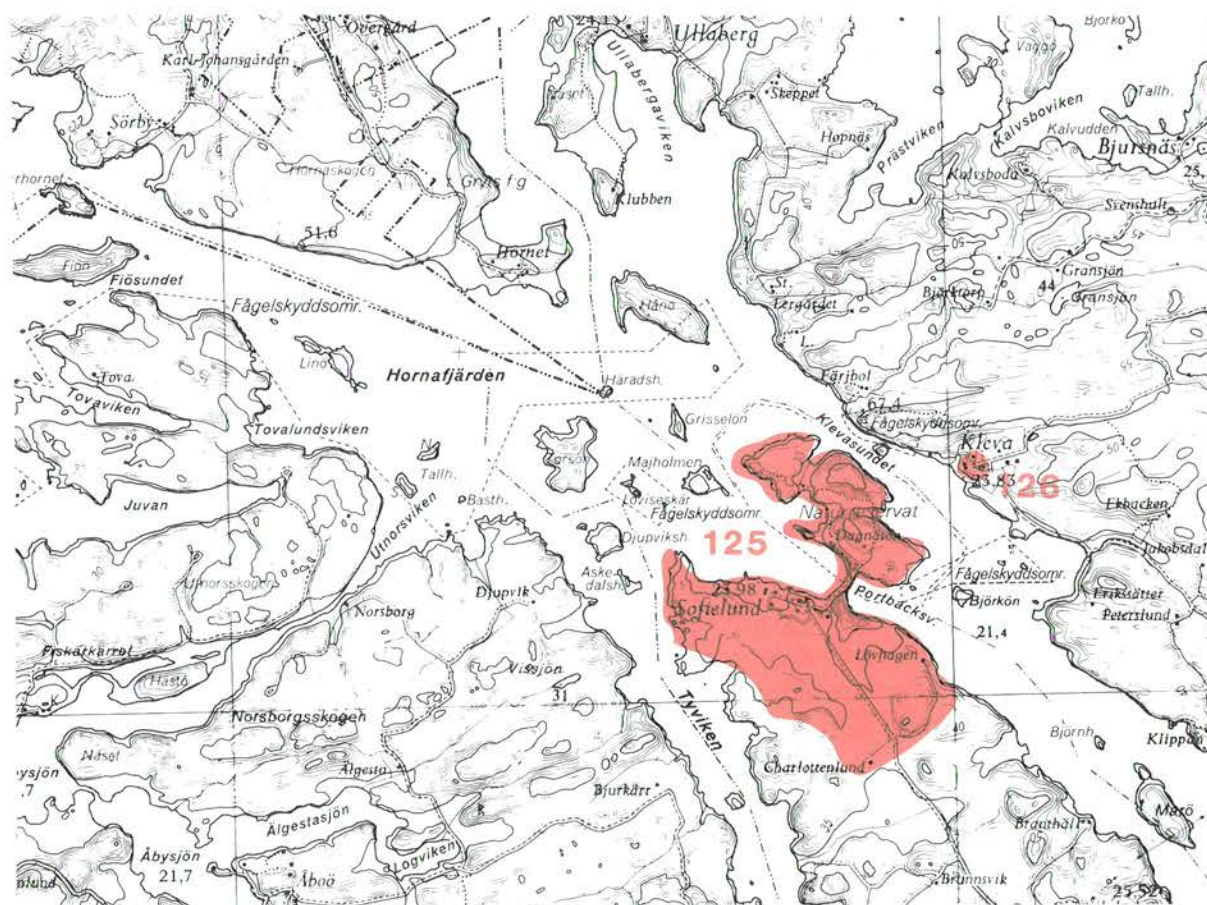
Till gården hör ett flertal ekonomibyggnader i faluröd färg främst belägna intill trädgårdsanläggningen och kring ladugårdsplanen. Vägen västerut kantas av arbetarbostäder i tegel och trä med tillhörande bodar och mindre trädgårdar.

125. Sofielund

Säteri på udde i sjön Båven. Fram till gården löper en cirka 2,5 kilometer lång allé genom öppen åkermark begränsad av lövhagmarker på moränkullar. På Dagnäsön som idag har landförbindelse, finns ett sammanhängande odlingslandskap präglat av äldre hävd som ängar, hagmarker och små åkrar på lerfyllda lägre partier (vårdas som naturreservat).

Säteriet Sofielund bildades på 1600-talets slut genom avhysning av de två hemmanen Buddebol och Mallinge. Det utgör idag en väl samlad bebyggelsemiljö i lätt kuperad terräng. Karaktärsbyggnaden har sin prägel från 1800-talet med klassicerande stildrag. Det är en lång, brädfodrad salsbyggnad i en våning under sadeltak med frontespiser åt båda håll. Två glest liggande flyglar flankerar, den ena i tegel och den andra, inspektorsbostaden, en putsad tidstypisk 1910-talsvilla med orörd exteriör. De fyra f d statarbostäderna för flera familjer ligger samlade utmed vägens ena sida. Det är panelade och rödfärgade hustyper från 1800-talet och 1900-talets början. De äldsta ekonomibyggnaderna är från 1880-talet bl a märks en smedja och en länga i skiftesverk. Ett par moderna ekonomibyggnader finns anpassade i färg och skala.

Dagnäsöns gård är traditionellt bebyggd och på ön finns också en friliggande, undanskymd 1920-talsvilla i tidstypisk utförande.

126. Kleva

Mangård med ålderdomlig bebyggelse högt belägen vid Båvens strand. Gården fick 1571 säteriprivilegier och har fortfarande karaktär av mindre herrgård. Nuvarande huvudbyggnaden stod klar 1926 och ersatte då en tidigare uppförd 1916 som var nedbrunnen. Det är en typisk 1920-talsvilla i en våning med putsade fasader under ett högt brutet och avvalmat tak med framträdande frontespiser. På platsen stod tidigare den karolinska byggnad som nu ligger alldeles söder om gårdsplanen. Huset är knuttimrat i en våning under ett valmat tak och kan vara uppfört på 1690-talet, då man vet att en ny manbyggnad uppfördes efter en brand. Nuvarande fasadbeklädnad är ljusgråmålad träpanel som ersatt en tidigare putsfasad. Till sammans med de två bevarade flyglarna, två knuttimrade ekonomibyggnader (visthus, magasin m m) bildades en symmetrisk uppbyggd karolinsk herrgårdsanläggning.

127. Bjursnäs

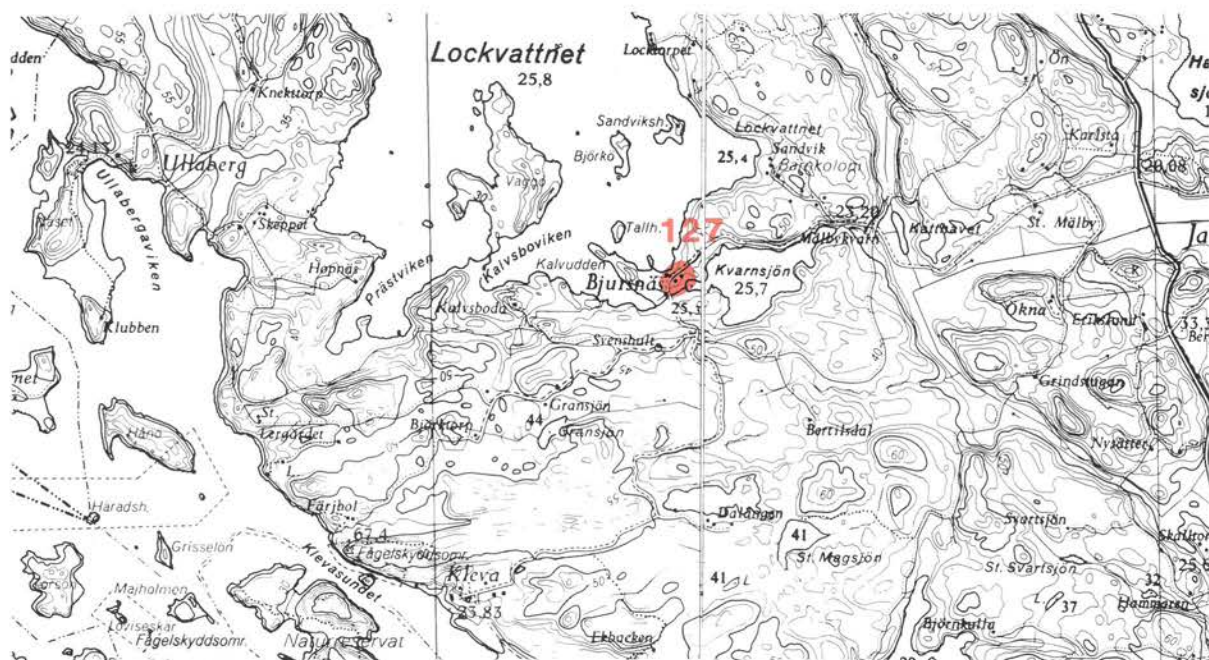
F d säterianläggning med bl a ålderdomlig fatbur.

Gården ligger på lövskogsbeväxt ängsmark mellan sjöarna Lockvattnet och Kvarnsjön.

Bjursnäs blev på 1580-talet den första säteribildningen i Björnlunda socken. I början av 1800-talet köptes gården upp av Älghammar och är numera fritidsboställe.

Kvarvarande byggnader på gården är bostadshus och en ålderdomlig fatbur. Den äldsta manbyggnaden, troligen uppförd under 1800-talets förra hälft, är timrad med sexdelad plan i 1 1/2 våning. Huset har röd locklistpanel och vita omfattningar kring spröjsade fönster. Den vita dubbeldörren har runda fönstergluggar. Huset flankeras av två, tidspräglade 1910-talshus med liggande faluröd fasspontad panel och brutna tak. Utmed vägkanten ligger en enkelstuga klädd med faluröd locklistpanel.

Av stort kulturhistoriskt intresse är en knuttimrad fatbur med dubbla bodar och ingångar, troligen uppförd på 1600-talet. Byggnaden har ett, med tanke på brandrisken, karaktäristiskt läge på en bergshöjd närmare sjön, ett stycke från mangården. Fatburen har kvadratisk form, tegelklätt valmat tak, knutlådor och är klädd med ålderdomlig röd träpanel. De båda dörrarna har ålderdomliga lås samt pilformigt lagda tjärade bräder.

128. Älghammar

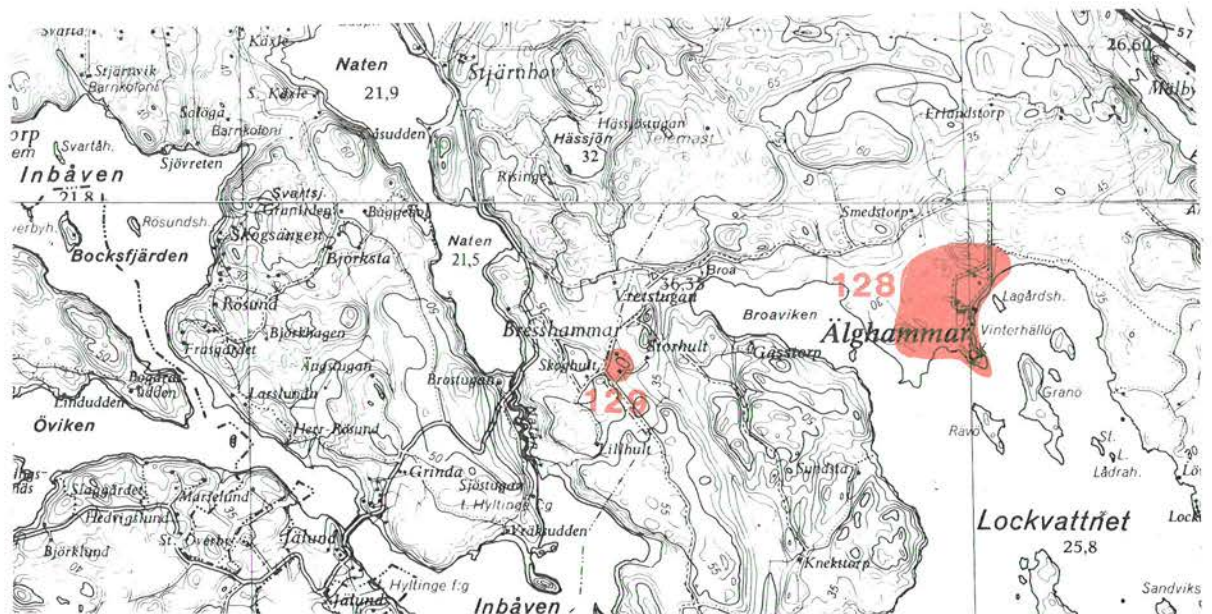
På en udde i sjön Lockvattnet ligger Älghammars imposanta empirebyggnad omgiven av parkanläggning. Norrifrån leder en ekallé förbi ekonomidelen. Landskapet karaktäriseras av lövskogsbårder mot vattnet och dungar på åkerholmar i betes- och åkermark.

Området har sedan yngre järnåldern haft en agrar bostättning med bygravfält på 28 högar och 2 runda stensättningar beläget på åkerholmen väster om ekonomidelen. På 1500-talet omfattade Älghammar fyra landbohemman som år 1606 sammanslogs till ett frälsehemman.

Huvudbyggnaden uppfördes i tegel i början av 1800-talet efter ritningar av italienaren och den av ryska kejsaren ofta anlitate empirearkitekten Giacomo Quarenghi. Huvudfasaden domineras av den nyklassicistiska tympanongaveln med fris uppuren av sex joniska kolonner. Frisen bär byggherrens valspråk: MORE PARENTUM (Efter fädrens sed). Till tempelgavelns entré för en monumental trappa med ett bronslejon på var sida. De båda flyglarna, av vilka den ena tidigare var manbyggnad bildar tillsammans med huvudbyggnaden ett sammanhängande komplex. Fasaderna är ljus putsade och taken har empirens flacka fall.

Ladugård, stall, vagnslider, ridhus och statarbostad uppfördes under 1800-talet i tegel och står ljusputsade. Statarbostaden har två våningar. Samtidigt uppfördes magasin, loge och vagnslider i trä. Senare har fler ekonomibyggnader tillkommit bl a en såg. Utmed allén ligger låga arbetarbostäder, närmast huvudbyggnaden äldre envåninga byggnader i ljus puts.

Älghammar är byggnadsminne.

129. Skoghult, jaktstuga

På Älghammars skogsmarker ligger en märklig jaktstuga med fasaden i brun fjällpanel och skiffertak. Snickerierna har en ovanlig utformning bestående av kluvna gulmålade trädstammar. Detaljer på dörrar, verandaräcket och vid takfoten är utförda av avbarkade trädgrenar.

130. Ullaberg

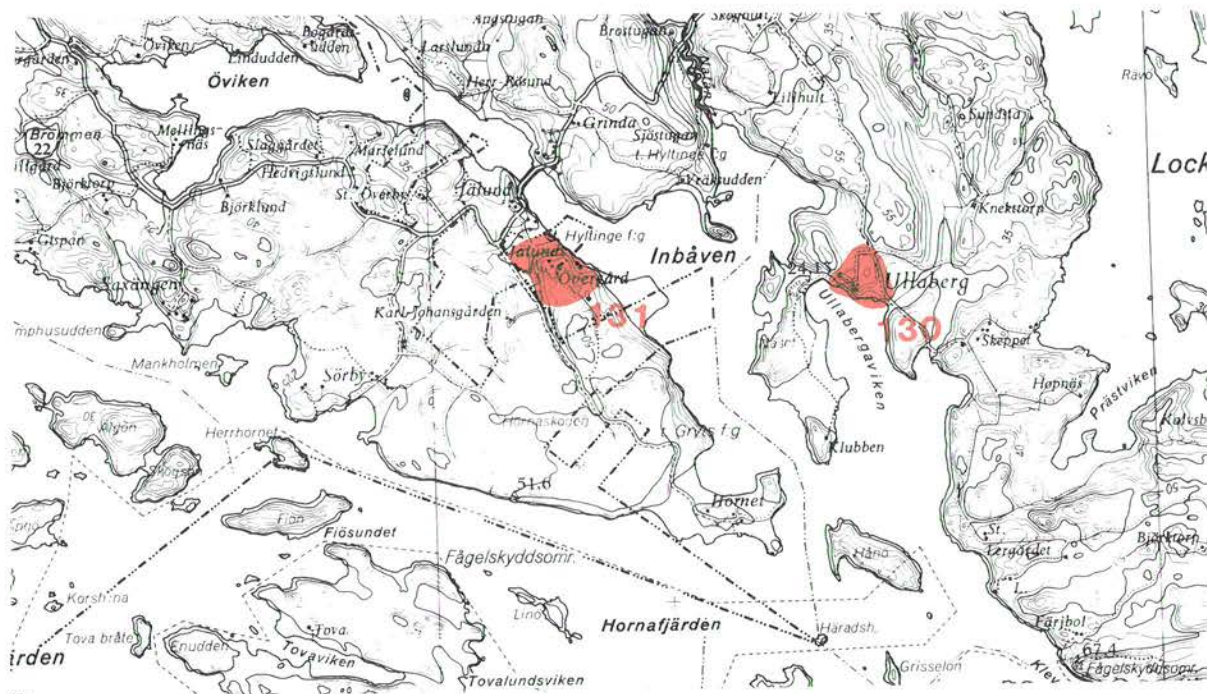
Manbyggnad i gustaviansk stil med flyglar.

Ullabergs gård ligger vid en av Båvens många vikar på en höjd nära stranden. En rak allé med åldriga ädelträd kantas av öppen mark på ömse sidor. Strandslänten är beväxt med ädellövträd.

Ullaberg tidigare med namnet Böle har under olika perioder varit en sätesgård. År 1816 köptes gården upp av Älghammars säteri.

Manbyggnaden är en salsbyggnad uppförd omkring år 1800 i den rådande gustavianska stilen i 1 1/2 våning med sadeltak. Fasaden är klädd med ljus gulfärgad slät panel med gröna knutlådor, pilastrar och fönsteromfattningar. Fönstren är spröjsade och har rektangulär form, stående på nedre planet och liggande mindre på övre 1/2-våningsplanet. Östra gaveln har en senare låg tillbyggnad. Flyglarna uppfördes omkring år 1850 och är av parstugutyp med dubbel plan i 1 1/2 våning klädda med röd locklistpanel. De gröna dubbeldörrarna har runda överljusfönster. Intill den västra flygeln ligger en röd bodlänga. Övriga ekonomibyggnader är rivna.

I skogskanten nordväst om huvudbyggnaden är en röd tidstypisk arbetarbostad från 1906 belägen.

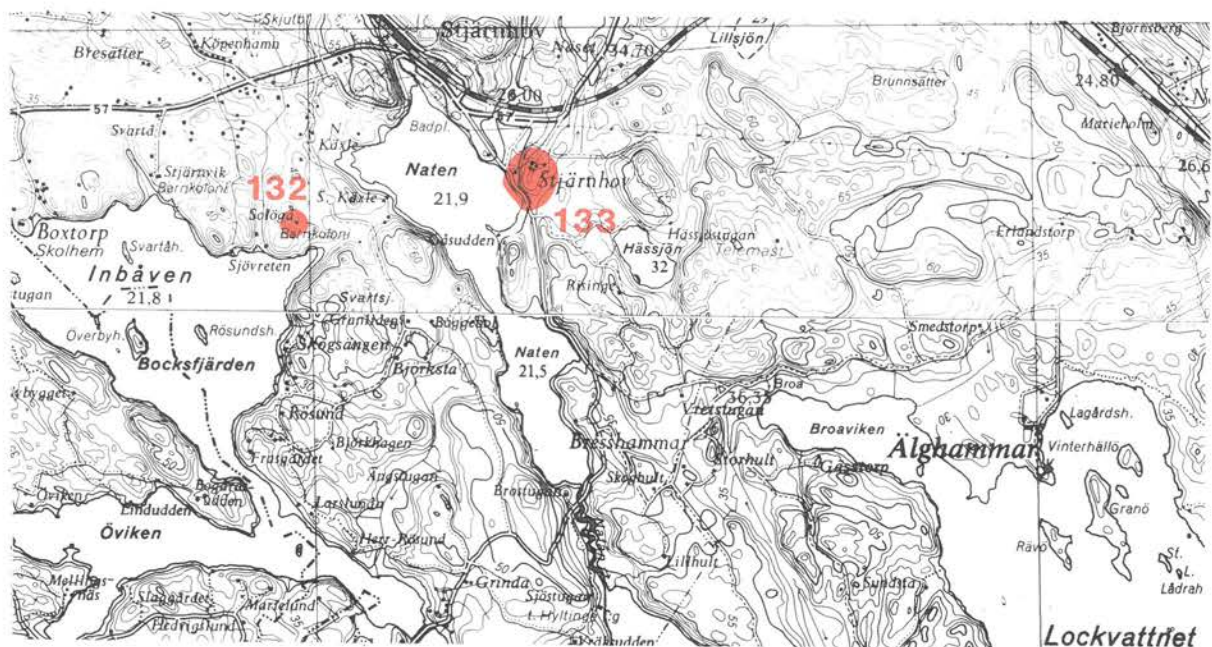
131. Jälunds Övergård

Två gårdar på rad belägna på grusås vid sjön Inbåven.

Gårdarna har samma gårdsform med manbyggnaderna flankerade av undantagsstugor och bodar. Utmed bygatan ligger större ekonomilängor. Manbyggnaderna har parstugans plan. Den äldre är ombyggd, försedd med farstukvist, takkupa och klädd med gul locklistpanel. Den yngre från 1910-talet har farstukvist, frontespis samt röda locklistpanelade fasader. Jälund var säteri under 1600- och 1700-talen.

132. Solöga barnkoloni

Barnkolonin i skogslandskap vid Inbåvens norra strand är en 1920-talsvilla uppförd i ett plan med takvåning och frontespis. Fasaden är klädd med faluröd locklistpanel. Huset med sina balkonger och spröjsade fönster har en oförvanskad prägel.

133. Stjärnhov

Herrgårdsanläggning vid sjön Naten belägen på moränhöjd sydost om Stjärnhovs samhälle.

Stjärnhovs säteri omfattade vid 1600-talets början två hemman i dåvarande byn Nässelsta.

Huvudbyggnaden och flyglarna är troligen uppförda under tidigt 1700-tal. Under empireperioden vid 1800-talets början byggdes byggnaderna om och fick sin nuvarande prägel i klassicistisk stil. Huvudbyggnaden är en ljusputsad envåning trälänga med fasaderna brutna av frontespiser och pilastrar. De något lägre flyglarna är uppförda i tegel och har liksom huvudbyggnaden valmade mansardtak och ljusputsade fasader. Byggnaderna omges av trädgård och park.

De faluröda ekonomibyggnaderna utgörs bl a av en timrad magasinsbyggnad med vitfärgad tympanongavel, ett större vinkelbyggt komplex, en nyuppförd silo samt maskinhall i grön plåt.

134. Gryt

Bygden kring sjöarna Kyrksjön, Malsnaren och Misteln med Gryts kyrka centralt belägen och många herrgårdsmiljöer nära sjöarna.

Landskapet präglas av kuperad terräng med skogsmarken sönderbruten av odlad mark, som framförallt öppnar sig väster om kyrkan. En förkastningsbrant följer sjöarna Kyrksjöns och norra Mistelns västra stränder. Många hagmarkspartier ger landskapet en ålderdomlig karaktär bl a utmed den slingriga vägsträckan 862 från Graneberg via Gryts kyrka vidare västerut.

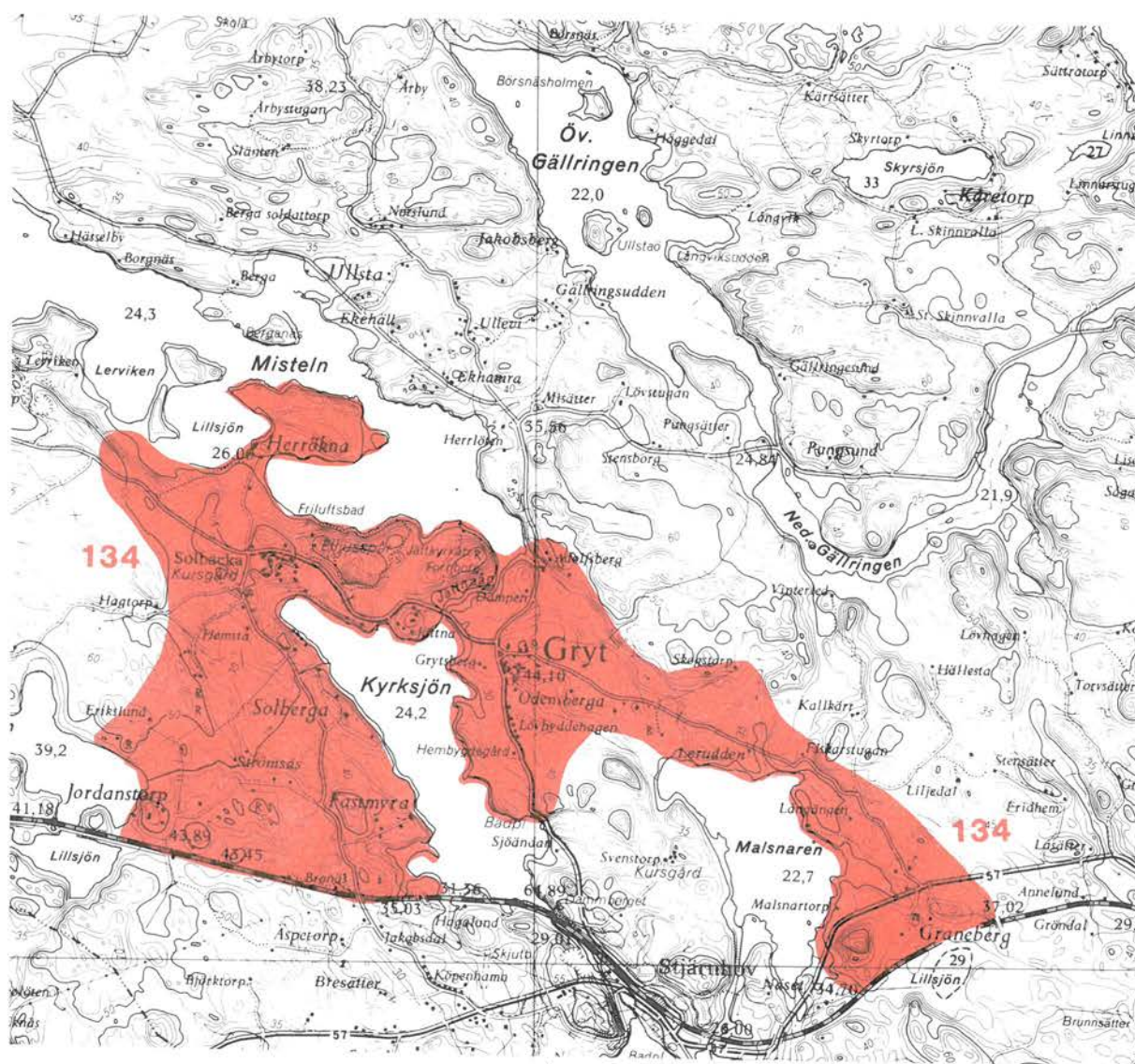
Fornlämningsbeståndet härrör främst från bronsåldern och äldre järnåldern med gravarna spridda på högre höjder och gravfälten från yngre järnåldern främst i lägen kring kyrkan. Socknen har inte mindre än 9 fornborgar strategiskt placerade utmed vattenlederna. Två borgar finns inom den avgränsade miljön, dels Jättekyrkan med stenvallar på 390 meter vid Misteln, dels Malsnaborgen på 110 x 100 meter vid Malsnaren. Vid kyrkan står en runsten.

Kyrkomiljön har en omfattande traditionell administrativ bebyggelse, som ligger väl samlad på en grusås med utsikt över Kyrksjön. Kyrkan i vit puts med torn uppfördes på 1100-talet, förlängdes på 1200-talet och fick en korsarm på 1770-talet. På kyrkogården står ett gravkapell och strax utanför kyrkstallar, båda byggnaderna är timrade. Väster om kyrkan ligger prästgården med en vit salsbyggnad från 1905 samt två motställda trälängor. Den ena är f d arrendatorsbostad och pastorsexpedition och den andra f d kyrkovaktmästarbostad sammanbyggd med tiondebod. Flera f d skolbyggnader finns, bl a ett par timrade enkelstugor. Yngst är Wellerska skolan från 1910. Vidare märks ålderdomshem i två våningar och ett par bostadshus, bl a en timrad enkelstuga.

I nära anslutning till kyrkan ligger gården Grytsberg, f d säteri, numera arrendegård under Ånhammar med bl a en parstuga från 1700-talet. Gården Onsberga söder om kyrkan är löneboställe med en tidstypisk manbyggnad från 1930-talet.

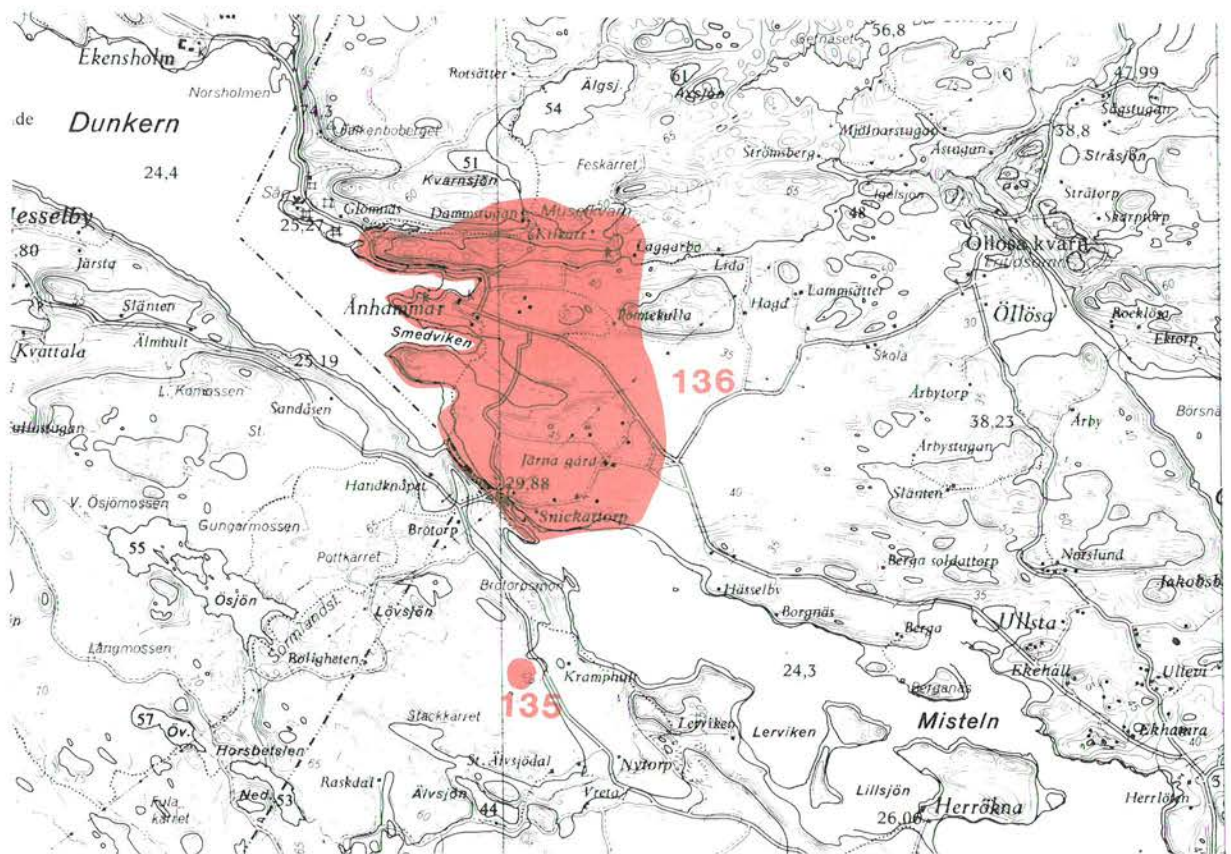
Under 1500- och 1600-talen bildades kring sjöarna ett flertal säterier som Herrökna, Jättna, Solberga, Jordanstorp, Graneberg och Fastmyra. Gårdarna har herrgårdslignande prägel med ofta ljusputsade manbyggnader från 1800-talets andra hälft och 1900-talets början. Från 1700-talets mitt ligger Granebergs manbyggnad med flyglar omgivna av ekhagsmarker. Monumentalt på en åsrygg vid Solberga ligger en ålderdomlig gårdsanläggning med bl a en hög och smal timrad manbyggnad från 1600-1700-talet.

Vid Kyrksjöns norra ände har Solbacka f d internatläroverk, numera landstingets kursgård, sitt läge med en anläggning på ett 15-tal byggnader uppförda vid 1900-talets början och senare.

135. Kramphult

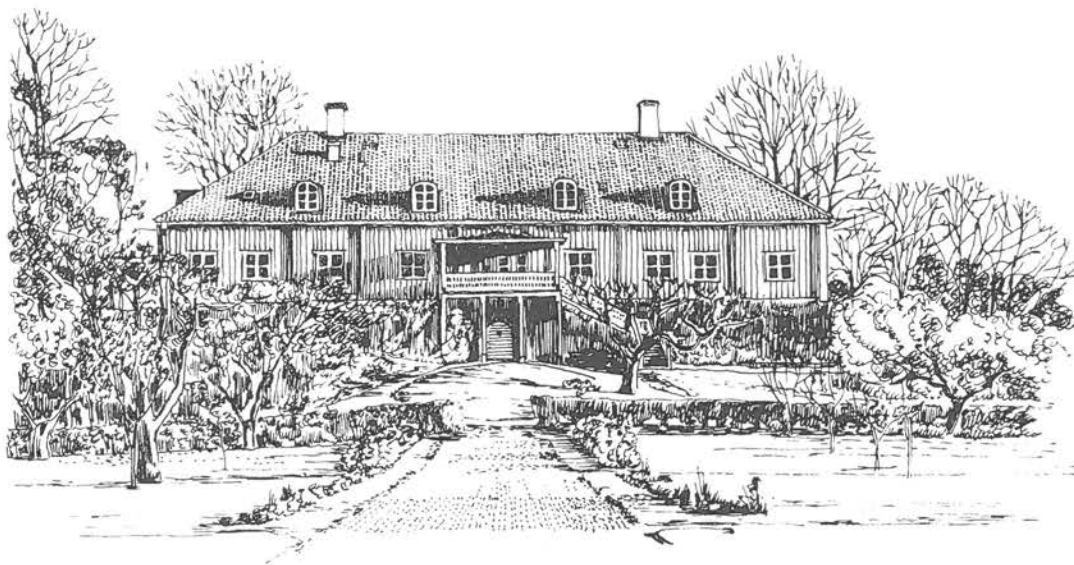
Bastu med ofärgat knutat timmer under sadeltak med rött tegel, belägen i skogsmark cirka 200 meter väster om gården Kramphult. Det är ett enrummigt ugnshus med gavelsvale och till stor del bevarad inredning med ugn och lave. Bastun användes för lintorkning och tillhörde förr gårdarnas traditionella byggnadsbestånd. På grund av brandrisken lades den avsides. Kramphults pörte är numera byggnadsminne.

136. Anhammar

Säterianläggning vid sjön Dunkerns södra strand omgiven av utpräglad herrgårdslandskap. Centrala delen är närmast parkartad med betade hagmarker beväxta med bl a ek och hassel.

Området har en kulturlandskapsutveckling från brons-åldern över järnåldern till säteribildningen på 1600-talet. Ett varierat bestånd av enstaka fornlämningar från den äldre delen av forntiden har spridda lägen på skogklädda höjder. Mindre by- och gårdsgravfält från yngre järnåldern ligger på ängs- och hagmark, bl a två på udden söder om Smedsviken. I parken bakom mangården står en runsten, flyttad från Järna gård.

ÅNHAMMAR, GÖTTSCHE

Ånhammar fick säteriprivilegier 1638 och genast påbörjades uppförandet av en säteribygnad, som sannolikt till större delen exteriört är densamma som dagens. Det är i princip en förlängd parstuga, knuttimrad under valmat sadeltak med en mittfronton. Fasaden har en gul brädpanel och på baksidan en senare tillbyggd veranda. Huvudbyggnaden flankeras av två knuttimrade flyglar från 1700-talets slut, vilka på samma plats ersatt ett långt portluder som ledde in till mangården.

Till de äldsta byggnaderna på gården hör den s k "likboden", en knuttimrad fatbur från 1600-talet. Den ersattes 1836 av det knuttimrade magasinet med förhöjt mittparti, vilken tillsammans med det motstående stallet är symmetriskt inordnade som ett par flyglar i herrgårdsanläggningen. Huvudbyggnaden omges närmast av en trädgårdsanläggning med orangeri och f d trädgårdsmästarebostad. Skild från själva herrgården ligger ekonomidelen i traditionell stil från 1800-talet samt några arbetarbostäder från samma sekel. Den timrade smedjan har en bevarad inredning.

Under Anhammar ligger sedan gammalt Järna gård, som omfattar f d statar- och arbetarbostäder, tillsammans ett tiotal hus från olika tider samt ekonomibyggnader.

Kvarn- och mjölnarbostället Dammstugan har ett ensligt skogsläge i norr. Kvarnbyggnaden är knuttimrad i två våningar, försedd med vattenhjul och rännen till fördämningen. Bostadshuset är av enkelstugutyp från 1800-talets slut, båda byggnaderna är i faluröd färg.

De två landsvägarnas nuvarande sträckningar, som möts vid Anhammar, kan beläggas till 1600-talskartor.

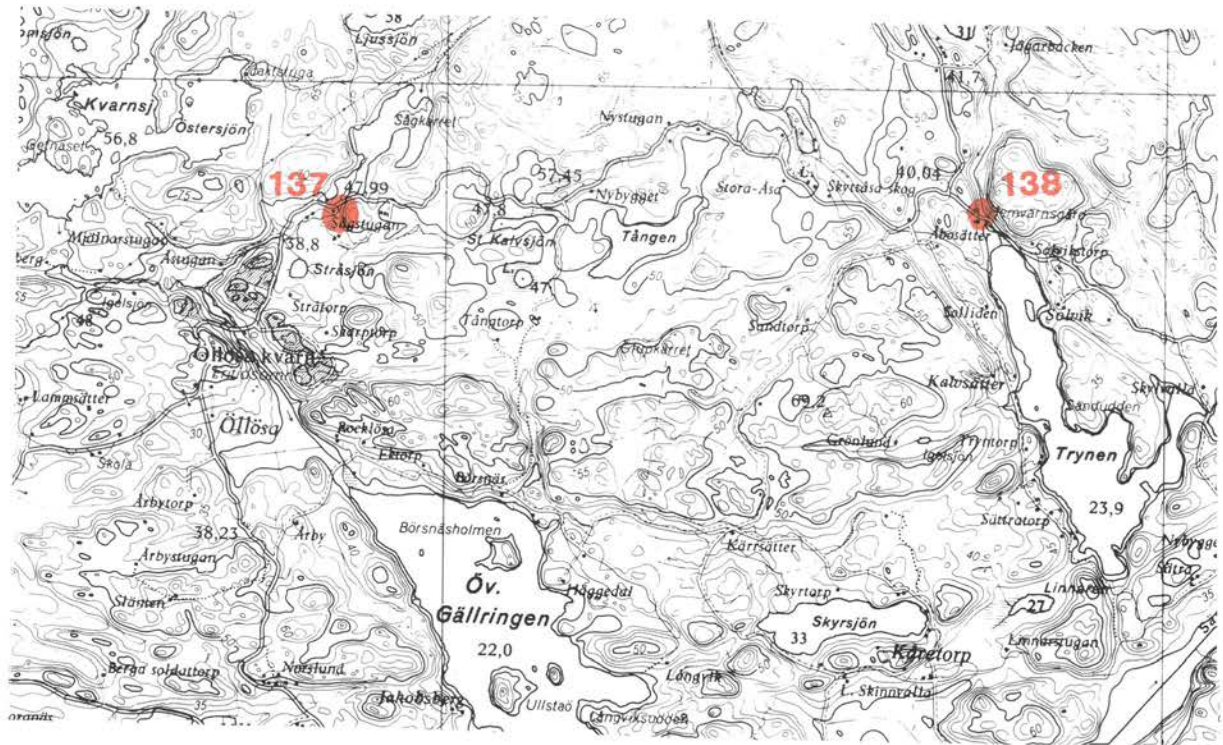
137. Sågstugan

Vid Sågstugan låg tidigare Öllösa såg. Kvarvarande byggnader är två bostadshus och en ekonomilänga belägna vid den slingriga skogsvägen. Stugorna är timrade och panelade enkelstugor med spröjsade, kvadratiska fönster. Den knuttimrade ladugården är sammanbyggd med loge och bod. Byggnaderna har faluröd färg.

138. Solviks skola

Solviks skola uppfördes 1887 norr om sjön Trynen intill den slingrande skogsvägen. Skolan är en gulputsad rek-

tangulär, envåning byggnad med vita släta fönster- och dörromfattningar. Fönstren är spröjsade och sadeltaket är tegelklätt. På byggnadens ena gavel står textat: FOLKSKOLA. På andra sidan vägen ligger en röd lärarbo-stad i 1 1/2 våning från 1900-talets förra hälft.

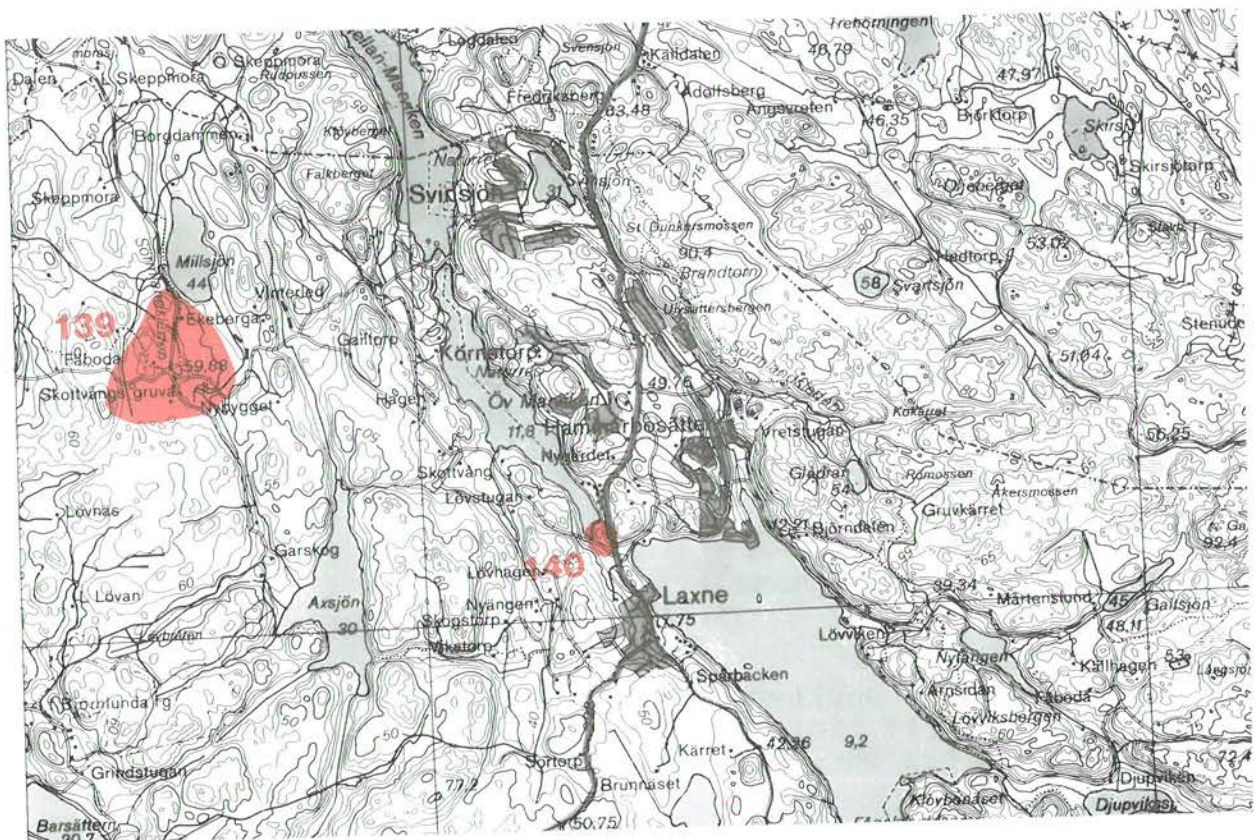
139. Skottvångs gruvor

Gruvmiljö i socknens skogiga bergsområde i norr, omfattande ett tiotal byggnader, rekonstruerad lave samt gruvhål och varphögar.

Den äldsta brytningen lär ha skett i Porthålet vid 1500-talets slut. Dåtidens sprängningsmetod, den s k "tillmakningen" kunde inte nå större djup utan man fick ta upp många mindre gruvhål. Sammanlagt nio gruvhål tillhör Skottvång med namn som Lerklackagruvan, Hästhålet, Kärrgruvan, Dankvardtsgruvan, Tyskhålet, Fårhålet, Ormgruvan och Nybyggargruvan. Gruvdriften lades inte ned förrän 1921.

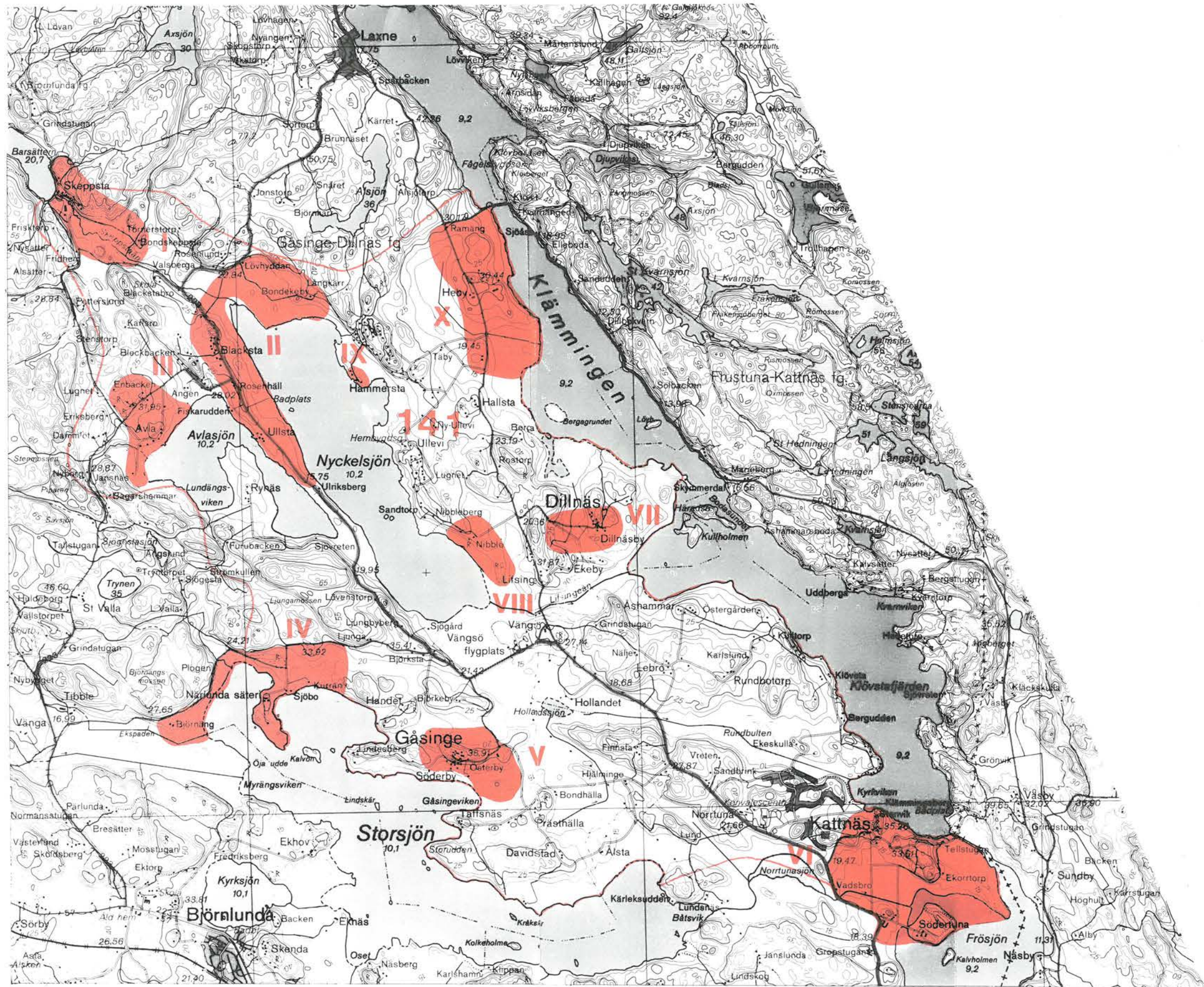
Miljön omfattar en vitputsad gruvfogdebostad i gjutteknik, timrade bostadshus, maskinhus, materialbod, knuttimrade bodar bl a en bastu, stenkällare, rekonstruerad lave och under skyddstak den gamla borren för tillverkning av pumpstockar. Norr om gruvbyn ligger ett kruthus i natursten. Karaktäristiska inslag är de stora, nästan sterila, varphögarna. Gruvmiljön har genom privat initiativ iordningställts med bl a gruvmuseum.

Några hundra meter norrut ligger två vitputsade bostadslängor för gruvarbetare samt en faluröd mindre stuga.

140. Övre Marviken, röse

På en moränkulle med blandskog vid Övre Marvikens södra ände ligger ett 40-45 meter i diameter och 6 meter hög bronsåldersröse. Det är uppbyggt i sten och har urplockat mittparti. Röset ligger vid den förhistoriska farled som löpte i förkastningslinjen åt sydost och som förband Södermanlands inland med kusten.

141. Gåsinge - Dillnäs

Miljön avgränsar kulturbygden och insjölandskapet kring de tre medeltida kyrkorna Gåsinge, Dillnäs och Kattnäs. Landskapet karaktäriseras av stora åkermarker och skog-beväxta partier med inslag av strandängar och hagmarker. Tilltalande landskapspartier är bl a udden i Storsjön mellan Gåsinge kyrka och Norrtuna med enbeväxta backar och små skogklädda holmar samt strandremsan nordost om kyrkan med f d betad ekblandskog.

Området visar en lång kontinuerlig kulturlandskapsutveckling med ett rikt och varierat fornlämningsbestånd. Bronsålderskoncentrationer med bl a skärvstenshögar som indikerar boplatser har höjdlägen vid Davidstad och i området norr om Avla samt i mer spridda krönlägen på näset mellan Nyckelsjön och Klemmingen. En stor förekomst älvkvarnar och skeppsristningar finns på hållar norr om Norrtunasjön. En lokal vid Lifsinge har skålgropar och två skeppsristningar.

Centrala delen utgör områdets järnåldersbygd med gravfälten ofta i nära anslutning till gamla bylägen. Större gravfält kan nämnas vid Närlunda, Blacksta, Avla och Gåsinge kyrkby. Domarringar finns norr om Avla och vid Rundbotorp. Väster om Avla vid Nyborg ligger områdets enda fornborg. Runstenar står dels i nära lägen vid Nibble och Lifsinge gårdar, dels vid kyrkorna Gåsinge och Kattnäs. Det är också i järnåldersbygden kyrkorna har sina lägen.

Av områdets vägnät har väg 223 och största delen av väg 867 fram till Vängsö samt därefter väg 873 fram till Laxne bevarade 1600-talssträckningar. Milstenar finns utmed vägarna 223 och 867. Vid Blacksta fanns gästgiveri. År 1939 stod Vängsö flygplats klar söder om Nyckelsjön intill byn Vängsö.

Hemmansklyvningar under 1700- och 1800-talen gjorde att exempelvis Avla by blev en radby på inte mindre än 13 gårdar. Det blev också Avla by som drabbades mest av laga skiftet vid 1800-talets mitt med sju utflyttade gårdar medan andra byar exempelvis Åshammar skiftade ut endast en gård, Östergården och Blacksta bytomt lämnades orörd.

Säteribildningar har funnits vid Norrtuna, Bond-Ekeby, Heby, Närlunda, Dillnäs by och Södertuna. I samband med säteriprivilegier avhystes många byar. Av nuvarande säteribebyggelse utmärks Heby välexponerade och välbevarade gustavianska anläggning från 1770-talet samt Södertuna manbyggning restaurerad i nyklassicistisk stil 1892. Norrtuna huvudbyggnad från 1930-talet är numera konvalecenthem. Större gårdar utan tidigare säteriprivilegier är Taffnäs och Rynäs belägna på uddar i Stor- respektive Avlasjön.

Området har som helhet ett för Södermanland rikt och representativt byggnadsbestånd som tillsammans med fornlämningar och omgivande odlingsbygd utgör ett karaktärslandskap med en lång kontinuerlig kulturlandskapsutveckling. I det följande beskrivs särskilt värdefulla miljöer (I - X) i det större området.

Karta se sid 161

141:I. Skeppsta bruk

Bruksmiljö med ett femtontal byggnader tätt belägna kring Skeppstaåns utlopp från sjön Barsättern och bruksgatan parallellt på höjdsträckan i norr.

Området utgör en del av en sprickdal i nordvästlig - sydostlig riktning med sväm- och åkerlera i botten och skogklädda förkastningsberg på ömse sidor.

Skeppstaåns dalgång har en bosättningskontinuitet från yngre järnålder med bygravfältet på 8 högar och 17 runda stensättningar beläget på moränrygg i åker vid Bond-skeppsta sydost om bruksmiljön.

År 1610 ägde Carl IX bruket som antas ha blivit anlagt tidigare av en man vid namn Paul Rännare. Samme man arrenderade tio år senare både Skeppsta och Åkers bruk. Skeppsta bruk omfattade vid den här tiden masugn, hammare, tulkvarn samt fyra torp. Kvarnrörelsen vid Skeppsta är sannolikt äldre än bruksrörelsen och ett kvarnhemman finns upptaget i 1562 års frälselängd. Gåsinge socken hade under 1600-talets förra hälft inte mindre än fyra järnbruk. Skeppsta blev det dominerande bruket och överglänste tidvis Åkers bruk.

Miljön bevarar bruksbyggnader från olika tidsperioder varav tre från 1600-talet vid nedre bron. Den s k järn-

boden i natursten är troligen uppförd som smedja och stenhuset på motstående sida av bron som kvarn. Järnbrickor på gavlarna anger årtalen 1785 respektive 1792 vilket förmodas vara ombyggnadsår i samband med den ökade smidestillverkningen. Cirka 50 meter nedströms ligger den vitputsade Nedre kvarnen. Parallellt med stenhuset väster om bron ligger numera en sågverksbyggnad på grunden av ett stenhus uppbbyggt för valsverket år 1846. Uppströms mot övre bron och fördämningen finns grundrester efter industribyggnader.

Från 1700-talet ligger utmed bruksgatan tre ljusputsade timrade arbetarbostäder, smedernas ladugård, ombyggt ridhus, orangeri och ett större timrat magasin.

Huvudbyggnaden i ljusputsad sten och trä är sannolikt en om- och tillbyggnad av ett 1700-talshus som efter en omfattande restaurering år 1908 fick sin nuvarande barockprägel. Huset har två våningar med högt valmat mansardtak och låga tillbyggnader på gavlarna.

Framsidas framskjutande mittparti har tornförsett tak och baksidan en rund tornliknande tillbyggnad. Av de två envåninga fristående timrade och ljusreveterade flyglarna har den södra bevarad 1700-talsprägel medan den norra och betydligt större flygeln troligen uppförts senare. Samtidigt med restaureringen av huvudbyggnaden tillkom växthus, stallar, vagnshus, garage och arbetarbostäder placerade utmed bruksgatan på höjdsträckningen i norr.

På 1910-talet byggdes också en skola intill stallbyggnaden. Till jordbruket hör ett par ekonomilängor varav det större ekonomikomplexet uppfördes 1905.

141:II. Blacksta - Ullsta

Radbyarna Blacksta och Ullsta samt ängs- och åkermarken kring Nyckelsjöns övre del med gården Bond-Ekeby.

Området utgör en del av ett större fornlämningsstråk vid Nyckelsjöns norra del. På krönet av den blandskogbeväxta åsen norr om Blacksta ligger två järnåldersgravfält med en hög och 59 runda stensättningar respektive fyra högar och sex runda stensättningar. Bond-Ekebys bygravfält omfattar en kvadratisk och nio runda stensättningar.

Blacksta, beläget på en rullstensås, är en av Södermanlands bäst bevarade radbyar med nio gårdar omfattande ett femtiotal byggnader. Vid 1700-talets början bestod byn av sju gårdar varav fem skattehemman, ett kronohemman och ett frälsehemman. 1852 års laga skifte berörde inte bystrukturen utan gårdarna ligger kvar på tomter intill varandra med byggnaderna tätt placerade. Flera av gårdarna har götisk form med ladugårds- och ekonomibyggnader ofta placerade med ena gaveln mot vägen. Längre in på tomten ligger manbyggnaderna flankerade av knuttimrade bodar och undantagsstugor. Manbyggnaderna är uppförda från 1700-talets slut till 1900-talets början. En parstuga i 1 1/2 våning har varit gästgivargård. En dubbelgård i byns norra del har två sammanbyggda enkelstugor i två våningar. Bebyggelsen ger ett enhetligt intryck med väl bevarade byggnader med faluröda fasader och vita snickerier. På östra sidan om vägen ligger f d lanthandeln, en större tvåvåningsbyggnad i grön färg från 1900-talets början.

BLACKSTA BY GRÄNNE-DIUNÄS S.N.

Söderut vid Rosenhäll kantas vägen av ett plåtpanelat missionshus, uppfört 1881, samt ett par 1900-talsvillor.

Ullsta by, på näset mellan sjöarna, omfattar ett flertal bostadshus samt två större ladugårds- och ekonomikomplex belägna mellan vägen och den glest skogbeväxta strandremsan. Manbyggnaderna har varierande ålder och utföranden. Den dominerande manbyggnaden är ett större gulfärgat tvåvåningshus med oregelbunden plan från seklets början. En manbyggnad i 1 1/2 våning har bostadsdel i ena halvan och ett flertal bodar i den andra halvan. Övriga bostadshus är uppförda under 1900-talets första hälft.

Bond-Ekeby var vid 1600-talets mitt ett säteri. År 1674 drogs gården in till kronan och blev sedermera ett skattehemman. Nuvarande manbyggnad uppfördes på 1890-talet i 1 1/2 våning. Gården omges söderut av ekmarker.

141:III. Avla

Radby vid Avlasjöns västra sida omgiven av öppet odlingslandskap som väster om väg 223 bryts av moränbundna skogbeväxta höjdparter. Miljön omfattar förutom byn utflyttade gårdar och vid vägen en varierad bebyggelse på avstyckade tomter.

Området illustrerar ett långt skede i kulturlandskapsutvecklingen och ingår i en större fornlämningskoncentration norr om Avlasjön. Det varierade fornlämningsbeståndet omfattande tre gavfält och enstaka lämningar ligger väster om vägen och utgörs främst av runda stensättningar men även en domarring, tre resta stenar, högar samt en tveksam skärvstenshög. Den milstenskantade väg 223 har sin sträckning belagd till 1600-talskartor. Under 1700-talets förra hälft bestod byn av fem kronohemman och ett frälsehemman. Gårdarna friköptes sedermera och genom delningar kom byn att omfatta 13 gårdar på rad. Vid laga skifte 1857 flyttade inte mindre än sju gårdar ur byn, en förändring väl avläsbar i landskapet. Vid 1900-talets början utglesades byn ytterligare då en brand ödelade en stor del av västra delen.

Kvarvarande fem gårdar i bykärnan har manbyggnader från olika tidsepoker bl a äldre parstugor och någon 1930-

talsvilla flankerade av undantagsstugor och bodar. Övriga ekonomibyggnader kantar byvägen. Bortsett från en eternitklädd manbyggnad är byggnaderna träpanelade och rödfärgade. Två tomter i byn är obebyggda.

I nära kontakt med byn ligger flera utflyttade gårdar och vid väg 223 har under 1900-talet uppförts villor och brandstation intill äldre byggnader som smedja numera verkstadslokal och en gård, samtliga byggnader i faluröd färg.

141:IV. Närlunda

Säterianläggning på udde i Storsjöns norra del med arbetarbostäder och utgården Björnäng.

Området karaktäriseras av omväxlande uppodlad mark och moränbundna bergknallar med bl a ekbestånd.

Ett större främst lövskogsbeväxt gravfält norr om herrgården omfattar sex högar, 93 runda stensättningar och en skärvtenshöj. Namnet Närlunda lär betyda Njärds offerlund.

Manbyggnaden är timrad med sexdelad plan i en våning, troligen uppförd på 1600-talet. Huset flankeras av två envåninga parstugor med brutna tak. Byggnaderna har under senare tid genomgått vissa förändringar, bl a försetts med varsin frontespis. Fasaderna är klädda med gul locklistpanel och snickerierna är vitmålade. Söderut på udden sträcker sig en trädgårdsanläggning med orangeribyggnad intill. Norrut ligger ekonomidelen med traditionella byggnader.

Utgården Björnäng har en äldre manbyggnad flankerad av bod och undantagsstuga, alla byggnader är rödfärgade. På en moränhöjd söder om gården finns en ängslada och intill ett odlingsröse.

141:V. Gåsinge kyrkomiljö

Kyrka i monumentalt läge på bergsrygg med byn i sluttning mot Storsjön i söder. Runt Gåsingeviken är kuperat odlingslandskap med moränbundna åkerholmar och våtängar närmast stranden.

Ett stråk med järnåldersgravar främst i form av runda stensättningar omger kyrkan på moränhöjderna i ost-västlig riktning. Gravfältet i öster omfattar 40 runda stensättningar. På en enbevuxen moränhöjd i åker sydost om kyrkan finns två högar, möjligen skärvtenshögar. Vid kyrkan finns en runsten och runstensfragment.

Kyrkan uppfördes vid 1100-talets slut med torn. På 1780-talet försågs kyrkan med sakristia och långhuset förlängdes betydligt i öster samt avslutades med ett tresidigt kor. Kyrkan står vitputsad med plåttak.

Kyrkomiljön har en omfattande äldre traditionell administrativ bebyggelse med f d kyrkskola, fattigstuga, klockarbostad, lärarbostad och även tingshus då tingsstället i Daga härad låg i Gåsinge från 1500-talet och fram till 1908. F d tingshuset, uppfört vid 1800-talets mitt och f d fattigstugan, ombyggd till kyrkvaktmästarbostad på 1920-talet, är röda träbyggnader. Den f d lärarbostaden från 1940-talet och den f d kyrkskolan sammanbyggd med klockarbostaden är gula trähus. Till miljön hör ladugård, kyrkstallar, vedbodar och tvättstuga.

Byarna Söderby och Österby med tätliggande gårdar bevarar en ålderdomlig karaktär. Manbyggnaderna har höjdlägen vid kyrkan och ekonomibyggnaderna bl a ladugårdar och bodar ligger i sydslutningen. Byggnadsbeståndet omfattar både oförvanskade äldre hus som två parstugor en drängstuga, timrade bodar och senare förändrade byggnader som plåtpanelad manbyggnad med flyglar och bodar omgjorda till fritidshus.

Utanför kyrkomiljön ligger i öster den nya prästgården en större gul trävilla uppförd 1936 i tidstypisk stil.

141:VI. Kattnäs kyrkomiljö - Södertuna

Kattnäs kyrka i höjdläge intill Klemmingens strand med vy över slättbygden söderut mot Södertuna herrgårdsanläggning, delvis belägen på en ö i Frösjön. På näset i öster ett skogbeväxt höjddparti och mot ån mellan sjöarna sumpig björkskog.

Fornlämningsbeståndet omfattar yngre järnåldersgravar belägna på bergspartier väster om kyrkan. Vid kyrkogårdsmurens norra sida står en runsten.

Kyrkan har sina äldsta delar från 1100-talets senare hälft och byggdes kort efter uppförandet till med torn och en förlängning av koret. Sakristian kom till vid medeltidens slut. Kyrkan står vitputsad med tegeltak.

Kyrkan omges närmast av likbod och klockarbostad, en ombyggd parstuga från 1800-talets början. I närmiljön ligger f d fattigstuga, f d skola i sekelskiftesstil och en bevarad parstuga med tillhörande bodar från tidigare Kattnäs kyrkby. Samtliga byggnader har faluröd färg.

Södertuna, som före 1700 benämndes Vad är en medeltida sätesgård. Huvudbyggnaden är belägen på en kuperad och ädelskogbeväxt ö uppförd i sten och har en källare troligen från en senmedeltida byggnad. Huset byggdes till och om på 1700-talet respektive 1800-talet och har sitt nuvarande klassicistiska utseende från restaureringen 1892. Den långa ljusputsade tvåvåningsbyggnaden har lägre rusticerad bottenvåning och förhöjt mittparti försett med rustikpilastrar och festoner krönt av balustrad. Mansardtaket är valmat och har takkupor och lanternin. På 1920-talet revs två flygelbyggnader av trä och ersattes av envåninga ljusputsade stenhus med samma fasadmateriäl och takfall som huvudbyggnaden. Vid sjöstranden ligger trädgårdsmästarbostaden i nationalromantisk stil i gul puts och brun fjällpanel, stallbyggnad och bodlänga.

Till ekonomibyggnaderna och arbetarbostäderna, som på större herrgårdar har lägen avskilda från huvudbyggnaden leder en rak väg över bron och sankmarken. Vid tillfartsvägens början ligger arbetarbostäderna främst i ljus puts, flera bodar samt de stora faluröda ekonomilängorna i U-form.

Intill skogsbrynet på näset mellan sjöarna ligger Tellstugan, ett f d soldattorp och Ekorrtorp med en äldre knuttimrad enkelstuga och en arbetarbostad i nationalromantisk stil.

141:VII. Dillnäs kyrkomiljö

Dillnäs kyrka och by belägna på södra delen av en barrskogbeväxt bergshöjd mellan Klemmingen och Nyckelsjön. Från kyrkan är utsikten vida över det öppna odlingslandskapet och byn Ekeby i söder. Kyrkvägen västerifrån har samma sträckning som på 1670-talets sockenkarta.

Kyrkan omges närmast av f d fattigstuga och f d klockarbol belägna på var sida om tillfartsvägen. På sluttningen söderut ligger kyrkbyns tre gårdar.

Kyrkan uppfördes på 1100-talet och förlängdes västerut troligen under slutet av medeltiden. Under 1870-talet revs koret och kyrkan förlängdes avsevärt och fick en halvrund avslutning som inrymmer sakristia. Kyrkan är ljusputsad och på taket står ett litet torn av trä.

F d klockarbostaden och f d fattigstugan är envåniga timrade byggnader klädda med faluröd locklistpanel och troligen uppförda under 1700-talet. Byns tre gårdar ligger på tomter intill varandra och har traditionell struktur med manbyggnaderna utmed bygatan och ekonomidelen dominerad av två större ladugårds- och ekonomilängor vid sluttningens fot i söder. Ekonomibyggnaderna på norra gården "Tomta" är rivna. "Sjökvistgården" och "Nämndemansgården" har gulfärgade bostadshus med manbyggnader från 1920-talet respektive 1820-talet. Gården Tomta har en äldre röd locklistpanelad parstuga flankerad av undantagsstuga och bod, samtliga i faluröd färg.

141:VIII. Nibble

Strandremsa vid Nyckelsjöns östra sida med runsten och ålderdomlig parstuga på Nibble gård och ytterligare en runsten 500 meter sydost om gården på impediment i åkermark. På den betade strandremsan märks avsatser efter sjösänkningen.

Parstugan har inklädda knutar, nävertak under enkupigt rött taktegel och är klädd med faluröd locklistpanel. Stugan flankeras av en timrad tvåvåning dubbelbod. Gården har för övrigt manbyggnad och arbetarbostad från 1910-talet samt traditionella ekonomibygnader, samtliga byggnader faluröda.

141:IX. Hammersta

Hammersta by vid Nyckelsjöns östra strand består av tre gårdar med relativt tätt och oregelbundet placerade byggnader. Av kulturhistoriskt intresse är gården längst i söder med ålderdomliga byggnader.

Gården omfattar fyra knuttimrade byggnader och en ekonomilänga. Manbyggnaden är en parstuga med knutlådor, locklistpanel, kvadratiska spröjsade fönster och två skorstenar i rött tegel. Källarboden intill i delvis bart timmer står på hög sockel i natursten. Parstugan flankeras av en mindre ryggåsstuga i friliggande timmer med tillbyggd boddell, två ingångar, små kvadratiska fönster, torvtak och ålderdomlig vitputsad skorsten.

Ladugårdsplanen och den inhägnade djurhagen omges av ladugård, ekonomilänga och i övrigt staket av störrar. Samtliga gårdens byggnader har falu rödfärg och alla utom den mindre ryggåsstugan rött tegeltak.

141:X. Heby

Öppen slätt och odlingsmark vid sjön Klemmingens västra sida med säterianläggningen i centralt och välexponerat läge.

Från säteriet leder en rak allé norrut mot torpet Ramäng. Mot skogskanten i norr och nordväst finns hagmarkspartier. En vassbevuxen vik i söder ansluter på nordsidan till ekbevuxna hagmarker.

Fornlämningarna utgörs av två bygravfält från yngre järnåldern, 10 respektive 15 fornlämningar, främst runda stensättningar, belägna nära stranden väster om Heby. I skogsbrynet i norr ligger enstaka stensättningar.

Heby gård bildades troligen redan på 1500-talet genom att de två f d byarna Heby och Ytterby sammanslogs. Säteriprivilegier fick Heby på 1670-talet. Vid 1700-talets mitt lades även Ella bys två gårdar under Heby och avhystes.

Huvudbyggnaden med flyglar uppfördes i tegel 1779 efter ritningar av arkitekt Erik Palmstedt och representerar i nära nog oförvanskad skick den gustavianska periodens stilideal. Huvudbyggnadens huvudvåning är markerad genom högre fönster och gul puts medan den lägre bottenvåningen har kvadratiska fönster och vit puts. Det svarta taket är ett valmat mansardtak. De gulputsade envåninga flyglarna består av vardera två sammansatta byggnadskroppar försedda med rusticerade vita hörn. Söderut inhägnas fruktträdgården av lägre häck. På andra sidan vägen ligger den ljusreveterade arrendatorsbostaden från 1600-talet, röda ekonomibyggnader och arbetarbostäder bl a Sjöstugan närmast stranden från 1800-talets senare del med särpräglade snickerier.

Heby är byggnadsminne.

Torpstället Ramäng består av en locklistpanelad enkelstuga flankerad av dubbelbod i delvis friliggande timmer, båda byggnaderna målade i faluröd färg.

Skolmiljön utmed vägen söderut omfattar skola i 1 1/2 våning, lärarbostad och bod, samtliga faluröda och uppförda vid 1900-talets början.

142. Forsbrotorp

Älderdomlig gårdsanläggning vid platsen för ett f d stålbruk och en f d skola belägna vid en slingrig väg norr om Skylsjön.

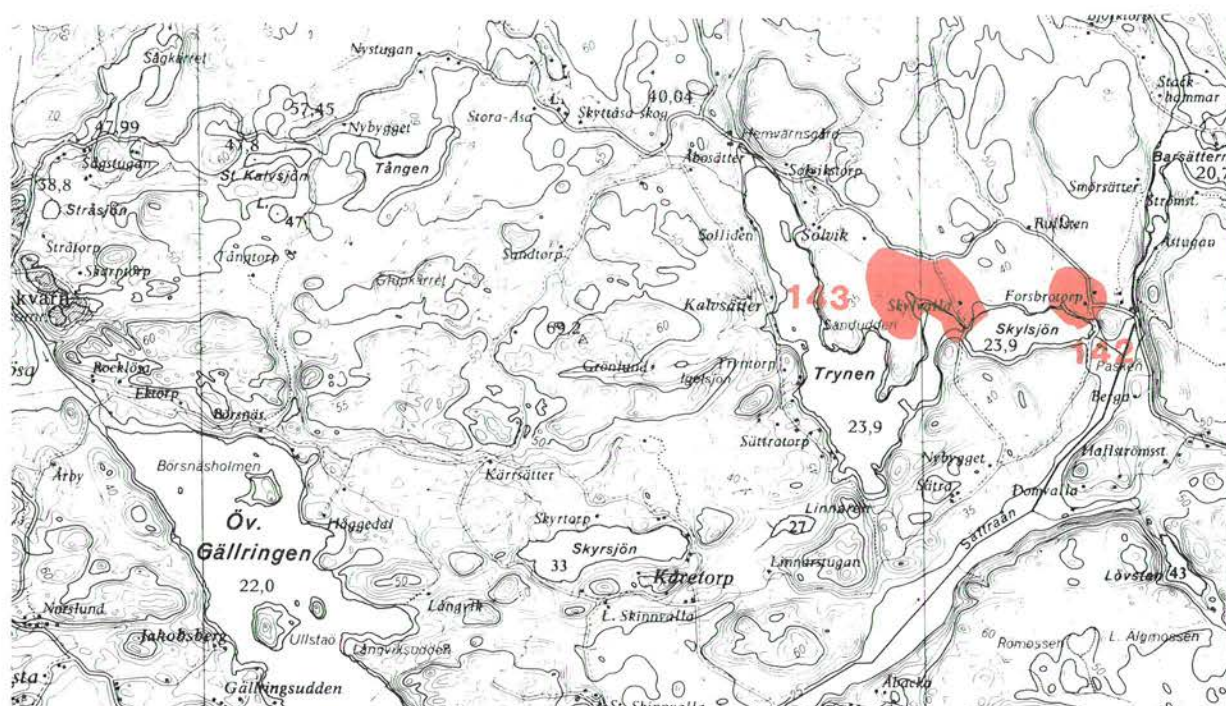
Vid Forsbro gavs på 1690-talet privilegier till anläggandet av ett stålbruk. Bruket har vid 1800-talets mitt tre stålugnar och drevs fram till 1875.

Av bruksbyggnader finns endast grundrester. Kvar står gårdsbyggnader på en av två gårdar som enligt en 1700-talskarta låg strax intill bruket.

Manbyggnaden är en knuttimrad parstuga i friliggande timmer med blå dubbeldörr och kvadratiska spröjsade fönster med blå fönsterluckor. Stugan flankeras av en knuttimrad eneklstuga i friliggande timmer och en loftbod utan svalgång. Byggnaderna har faluröda fasader. Ladugård och övriga ekonomibyggnader är rivna.

F d skolan är en rektangulär träbyggnad i en våning under sadeltak och uppförd vid 1800-talets slut. Byggnaden flyttades från Skeppsta 1908 och används på sin nuvarande plats som missionshus.

Fasaderna är klädda med faluröd liggande fasspontad panel och snickerierna är vitmålade.

143. Skyvalla

Ensamliggande gård med ålderdomlig bebyggelse omgiven av åkermark intill Trynsjön och Skylsjön. I norr och utmed ån i väster enbevaxta hagmarker.

Skyvalla var redan under medeltiden en sätesgård men låg under andra hälften av 1500-talet och förra hälften av 1600-talet under Arnöberg för att på 1700-talet läggas under Skeppsta bruk.

Manbyggnaden är en parstuga från 1700-talet med sadeltak och en senare påbyggd farstukvist. Huset flankeras av en undantagsstuga med enrumsstugans plan och en loftbod med två kammare. Byggnaderna är timrade och klädda med locklistpanel.

Till gården hör en ovanligt lång, cirka 40-50 meter, knuttimrad ekonomilänga med delvis halmtäckt tak under tegeltaket. I vinkel ligger en knuttimrad ladugård. Samtliga gårdsbyggnader är faluröda och har röda tegeltak.

144. St och L Skinnvalla - Kåretorp

Gårdarna har karaktäristiska lägen på skogsbrynets moränjord runt ett större åkermarksparti. En skogsbrynsväg löper förbi gårdarna.

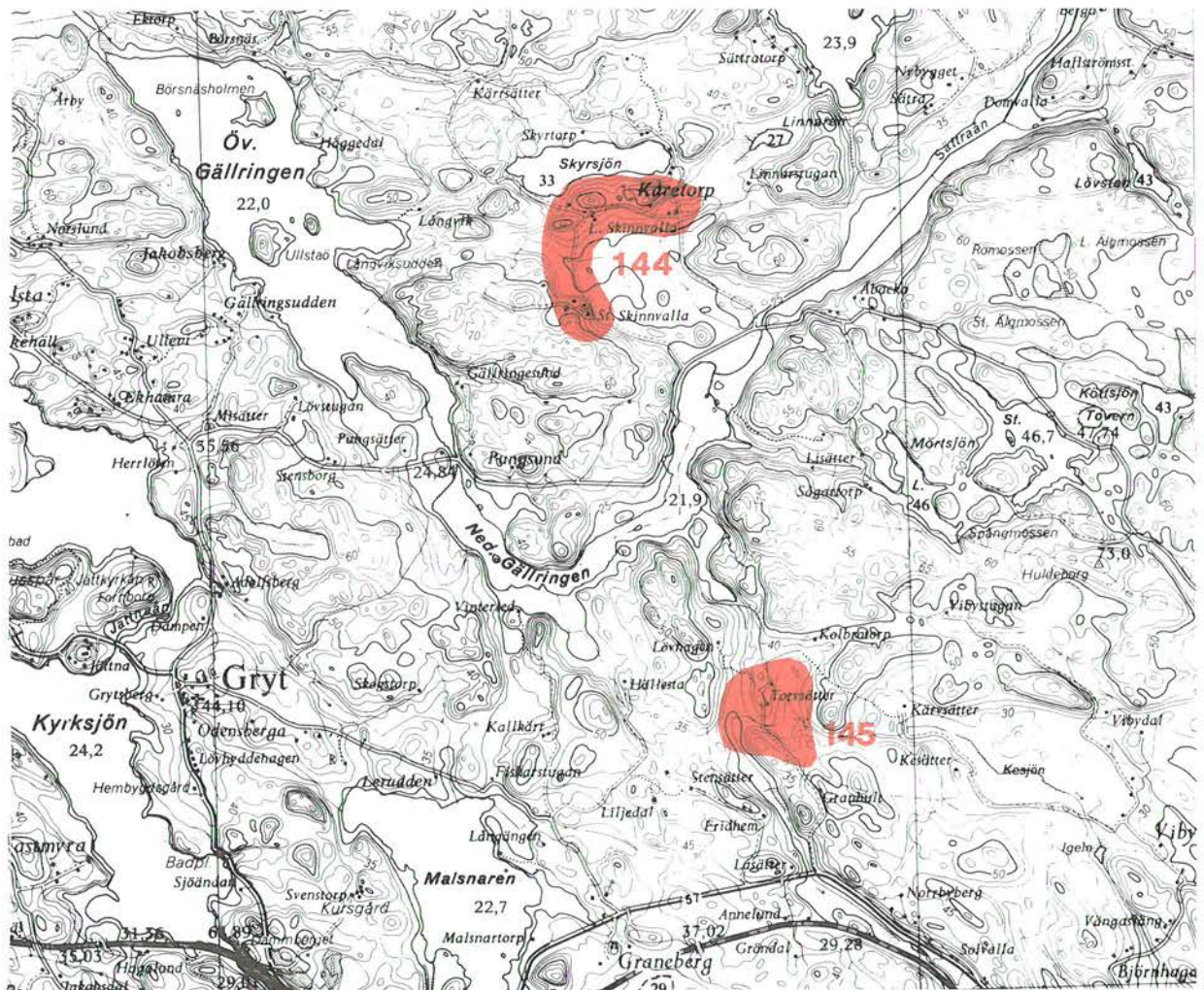
De båda Skinnvallahemmanen lydde på 1500-talet under Pungsund säteri, men skattköptes på 1700-talet.

St Skinnvalla gård har en 1920-talsklassicistisk manbyggnad med halvbågeformad frontespis och veranda samt gul locklistpanelad fasad. Till gården hör ytterligare två bostadshus, en knuttimrad länga från 1870-talet och en 1930-talsvilla i 1 1/2 plan.

På L Skinnvalla gård står en ålderdomlig parstuga i två våningar med inklädda knutlådor. Huset flankeras av en knuttimrad drängstuga med boddel och ett bostadshus i 1 1/2 våning från 1800-talets slut. Samtliga byggnader har faluröd locklistpanel.

Kåretorps två gårdar har en enhetlig bebyggelse med manbyggnader och arbetarbostäder uppförda eller omgjorda på 1940-talet.

Samtliga gårdar har traditionella röda ekonomibyggnader bl a några större ladugårdsbyggnader.

145. Torvsätter

Mindre gård enligt belägen i skogsbygd omgiven av odlingsmark med hagmarkspartier vid skogskanterna.

Manbyggnaden är en timrad parstuga från 1700-talets slut kompletterad med farstukvist i snickarglädje och dekorativa fönsteromfattningar. Stugan flankeras av undantagsstuga sammanbyggd med boddel. På gårdsplanen står ytterligare en mindre stuga. Ladugårdsplanen omges av traditionella ekonomilängor placerade i U-form. Till gården hör några bodar och cirka 100 meter sydväst om gården en knuttimrad smedja.

146. Vänga - Tibble - Viby

Öppen jordbruksslätt med inslag av moränbundna hagmarks-partier i västra delen.

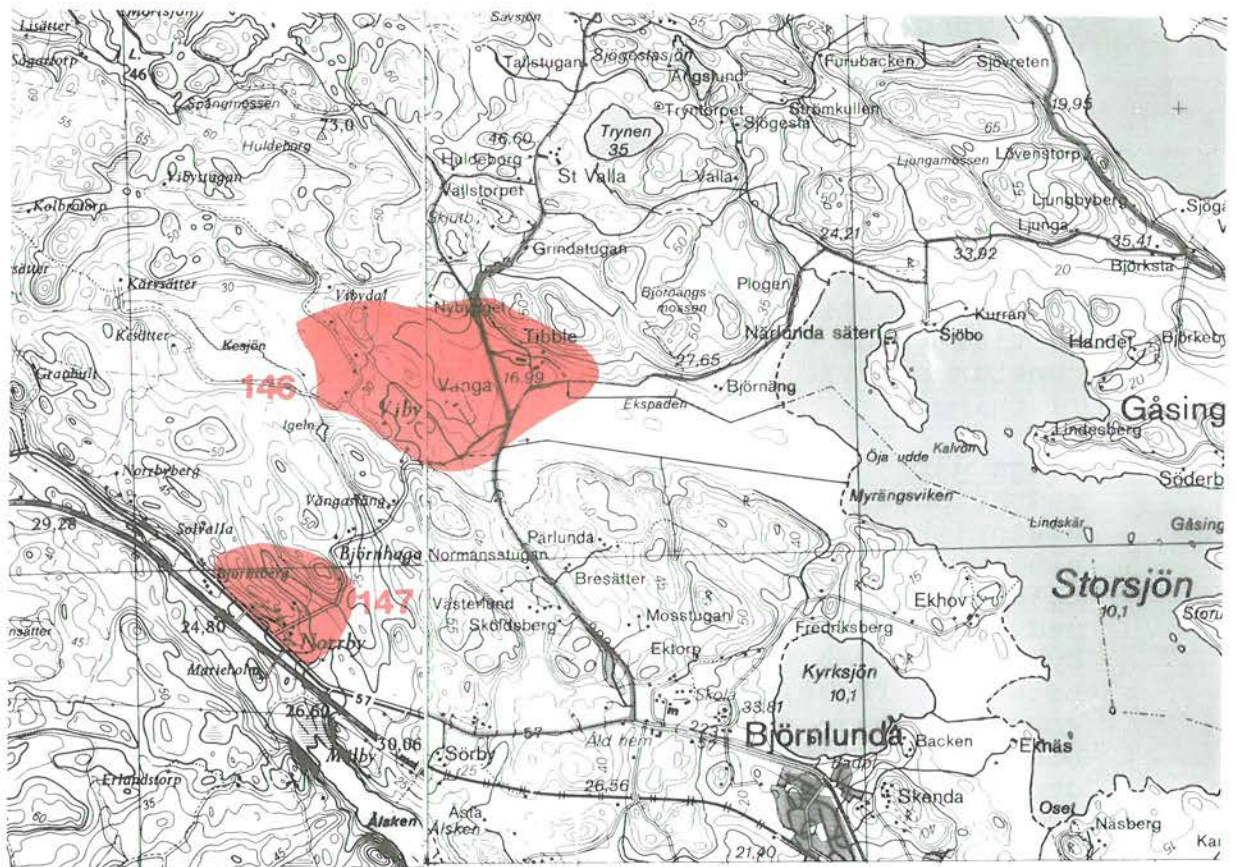
Områdets fornlämningar härrör från yngre järnåldern, främst i form av mindre gravfält innehållande högar och stensättningar belägna på moränbundna hagmarks-partier kring gårdarna i Viby. Vid Vänga gård står en runsten och vid en av Vibygårdarna finns en sten med ristning.

Vänga gård bildade säteri på 1600-talet men blev efter reduktion kaptensboställe. Gården har stort kulturhistoriskt intresse med flera ålderdomliga byggnader placerade i gotisk gårdsform. Manbyggnaden från 1700-talets förra hälft är en timrad locklistpanelad byggnad med sexdelad plan under brutet tak. Gårdens äldsta byggnad är den flankerande timrade parstugan från 1600-talet med långsidorna i friliggande timmer och inklädda knutar. Stugan restaurerades 1972 i AMS regi. Mellan bostadshuset ligger en källarbod från 1700-talet och den andra flygelbyggnaden är en bod från 1700-talets förra hälft. Bakom manbyggnaden ligger en arbetarbostad i 1 1/2 våning. Ekonomibyggnaderna är samlade kring vägen söderut. Samtliga byggnader har falu rödfärg.

Tibble var under 1600-talet en by på två gårdar tillhörande Ånhammar i Gryts socken. Gårdarna frånsåldes och sammanslogs på 1700-talet. Gården har idag en herrgårdsliknande karaktär. Den gulputsade manbyggnaden i två våningar har om- och påbyggts i flera etapper men har sin huvudsakliga prägel från 1800-talets empireperiod med bl a bågformad frontespis. Ekonomidelen är en imponerande anläggning med rödförgade större byggnadskomplex samlade kring en fyrsidig ladugårdplan.

Till miljön hör en envåning statarlänga från 1870-talet och en tidstypisk arbetarbostad från 1910-talet, båda faluröda.

Gårdarna i Viby har lägen utmed vägen med manbyggnader och arbetarbostäder uppförda decennierna kring sekelskiftet. Bebyggelsen har bortsett en omgjord gul parstuga enhetlig karaktär och färg.

147. Norrby

Välexponerad by vid väg 57 med läge på ås i nordväst-sydostlig riktning.

Byn karaktäriseras av tätt liggande gårdar på rad med många representativa byggnader från omkring 1800 och senare. I norr strax utanför byn ligger ytterligare en gård, möjligen utflyttad i samband med skifte. Byn

omges av öppen odlad mark som västerut mot skogen övergår till betade hagmarker. Bygatan är en gammal sträckning av väg 57.

De avlånga gårdstomterna har manbyggnaderna närmast landsvägen och de ofta rumsbildande ekonomidelarna bakom. Bostadshusen utgörs av enkelstugor i en eller två våningar, envåninga parstugor och tidstypiska hus från 1900-talets första decennier. Flertalet boningshus står i oförvanskad skick och samtliga byggnader utom en gul villa har faluröd färg. Till miljön hör traditionella ekonomibyggnader bl a flera timrade bodar.

148. Björnlunda kyrkomiljö

Björnlunda kyrka belägen inom det fornlämningsrika jordbruksområdet i kommunens nordöstra insjölandskap. Kyrkan ligger på skogbeväxt bergknalle med sockenstuga och kyrkvaktmästarbostad vid foten. I kyrkans närhet är prästgård, prästgårdstorp, skolor och ålderdomshem belägna. Björnlunda samhälle gränsar till området i sydost.

Området har en bebyggelsekontinuitet från yngre järnåldern över medeltiden till nutid. Två bygravfält med 19 högar och två runda stensättningar respektive 15 högar ligger nära prästgården.

Kyrkan uppfördes på 1200-talet och har etappvis fått olika tillbyggnader, torn på 1400-talet och senast högkor och fältmarskalk C B Stedingks gravkor år 1841. Kyrkan står ljusputsad med plåttak.

År 1809 uppfördes den timrade f d sockenstugan som 1954 byggdes om till församlingshem. Samtidigt byggdes kyrkvaktmästarbostaden intill i anpassad stil. Byggnaderna har faluröd locklistpanel.

Från kyrkan går en allé rakt söderut till prästgården i anslutning till lönebostället. Prästgården består av fyra hus lagda i fyrkant kring en gårdsplan med vårdträd och är en av länets få bevarade exempel på en tidigare vanlig gårdsform på sörmländska prästgårdar. Den gamla manbyggnaden, enligt uppgift från 1790-talet men troligen äldre, är timrad i en våning med valmat tak. Byggnaden är uppförd enligt karolinsk byggnads-

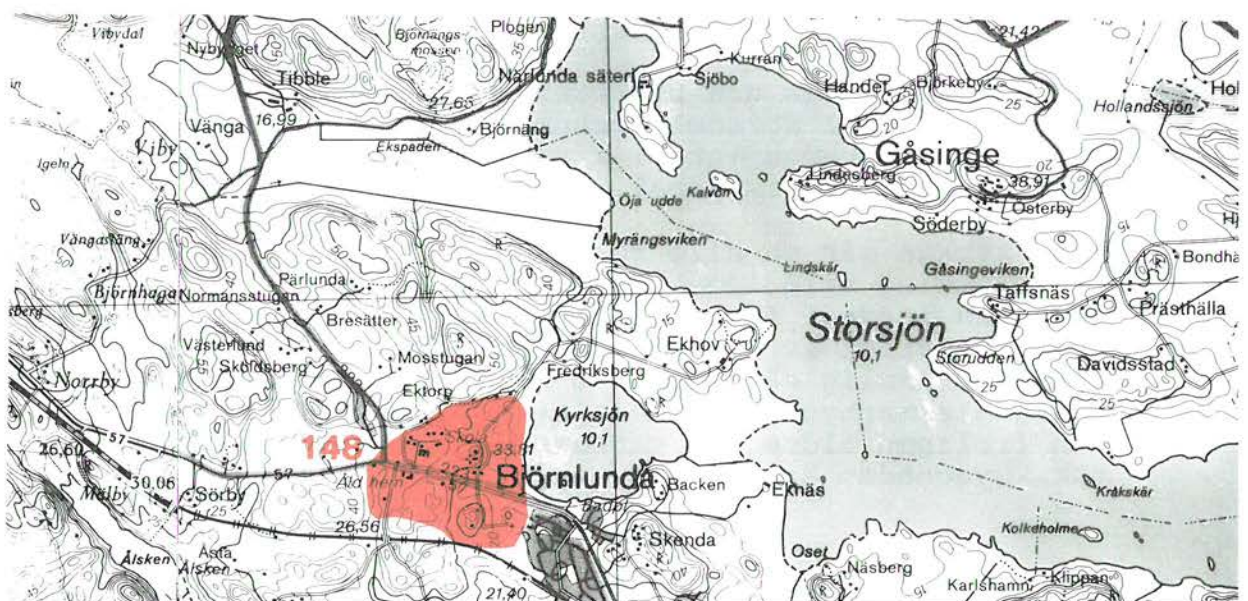
tradition och har klassicerande stildrag som exempelvis trekantsgavlar över fönstren.

Nuvarande manbyggnad byggdes om på 1890-talet i tidstypisk stil och har 1 1/2 våning med frontespis och balkong uppbyggen av smala pelare. En ålderdomlig länga innehåller bodar, drängstuga m m. Den fjärde byggnaden är ett vagnsskjul numera ombyggt till garage. Byggnaderna har locklistpanel och är förutom den gråvita huvudbyggnaden faluröda. Intill gårdsgruppen ligger ett gult, mindre hemlighus. Ekonomidelen domineras av ett större komplex inrymmande ladugård, loge och svinhus uppförd delvis i liggtimmer på 1880-talet.

Lönebostället och en arbetarbostad väster respektive öster om prästgården är två tidstypiska 1920-talshus med brutna tak och faluröd locklistpanel.

Två f d prästgårdstorp har lägen utmed en äldre vägsträcka, "Eriksgatan" i väster. Torpet närmast väg 57 består av en knuttimrad enkelstuga och en bod. Torpet längre söderut omfattar en enrumstuga, en stuga med tillbyggd bod i delvis friliggande timmer samt bod och hemlighus. Torpens alla byggnader är faluröda.

Ålderdomshemmet nära väg 57 är en större tegelbyggnad uppförd på 1950-60-talen, på platsen för en tidigare fattigstuga. Norr om vägen ligger tre skolbyggnader varav den äldsta Welandersborg, i en våning och ljust putsade fasader, uppfördes 1826. En småskola tillkom på 1880-talet i trä och på 1960-talet byggdes en större skola med tre utspringande envåninga flyglar, uppförd i vitt tegel.

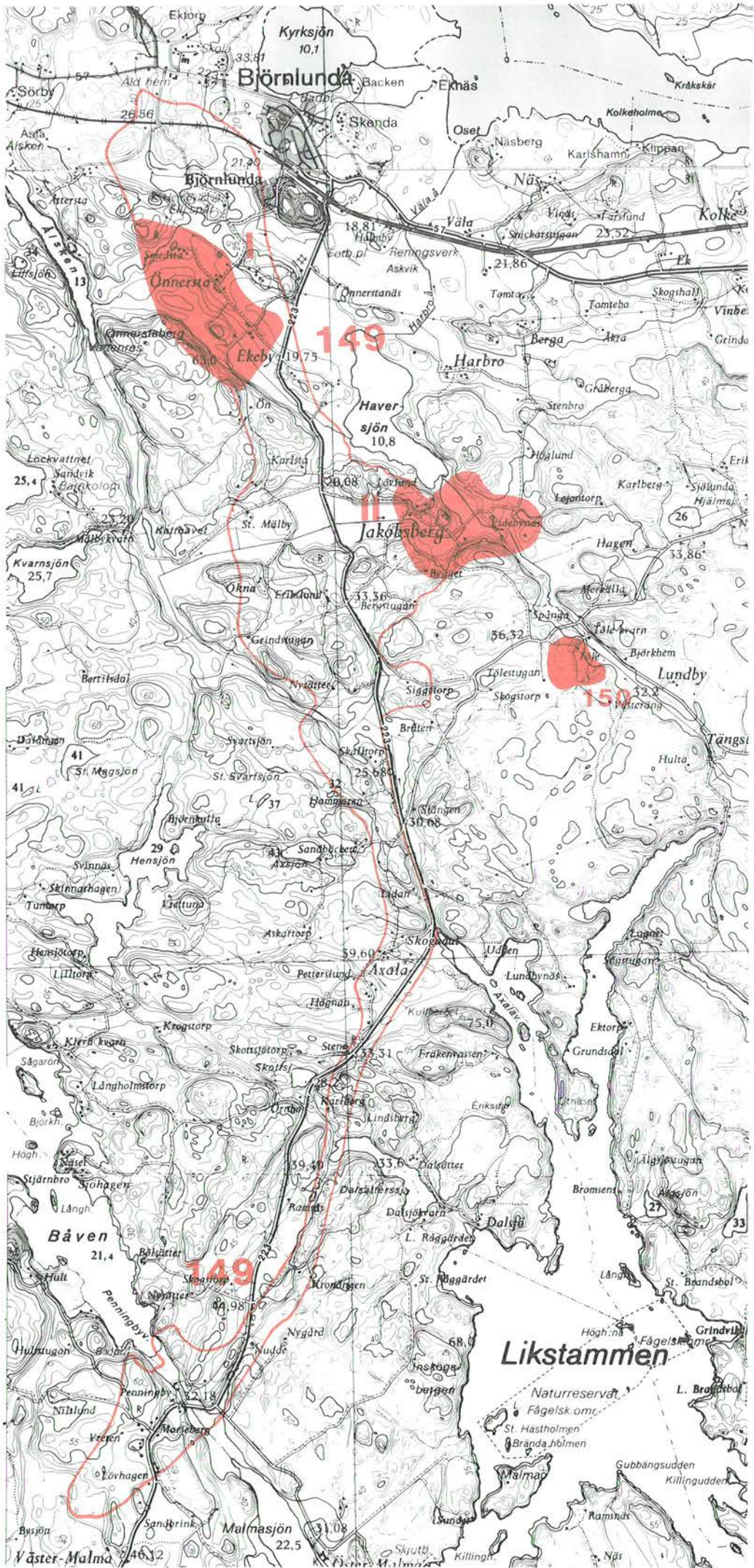

149. "Eriksgatan" - Önnersta - Jakobsberg

"Eriksgatans" ålderdomliga sträckning från Penningby till Björnlunda kyrka. Till stor del går vägen genom utmarker på skogbevuxna höjder. Penningby skans är en fornborg vid Båven, som sannolikt mer har sammanhang med en förhistorisk vattenled till Malmasjön. Men fornborgen nordväst om Skalltorp ligger i anslutning till vägen och kan ha historiskt sammanhang med denna. En påtaglig anknytning till sträckningen som visar dess förhistoriska traditioner har runristningen på fast håll söder om Axala. Sydväst om Mälby går vägen förbi ett bronsåldersröse och i den yngre järnåldersbygden vid nuvarande gårdar och byar går vägen ofta nära gravfälten på impedimenten.

Första gången vägsträckan redovisas på karta är på 1670-talet, vilket är ungefär från den tid som vägväsendet börjar få en fastare organisation med bl a gästgiverier och milstolpar. Milstolparna utmed "Eriksgatan" är av gjutjärn och härrör från en vägmätning utförd 1853. De flesta står kvar på ursprunglig plats med 1/4 mil emellan. I Önnersta by är många av gästgivargårdens byggnader bevarade. På vissa ställen finns enklare väganläggningar som vägbankar och tre mindre stenvalvbroar från 1860-talet. Utmed vägen och i dess omgivande odlingslandskap finns flera byar, gårdar och torp med äldre bebyggelse. Ö Malma grindstuga vid Penningby är en knuttimrad stuga från omkring 1700 med karolinsk prägel. Knuttimrade enkel- och parstugor med bevarad karaktär finns exempelvis vid Nudde, Skalltorp, Nysätter, Siggetorp och Erikslund. Ofta står även ekonomibygnader kvar. På Skalltorp kan också nämnas en orörd arrendatorsbostad i nationalromantisk stil från 1910-talet (en likadan finns vid Jakobsberg). Herrgårdsmiljön Jakobsberg är väl synlig från vägen som vidare går rakt genom Önnersta ålderdomliga byanläggning (båda dessa miljöer är särskilt beskrivna och avgränsade). Parallellt med "Eriksgatan" går den nya bilvägen anlagd 1941. I förhållande till gamla sträckningen är den nya betydligt rakare och går i lägre terrängpartier.

Karta se sid 180

ARBESBOSTAD SKULTORP - BJERNLUNDA S: N

149:l. Ekeby - Önersta - Smedsta

Bybildningar, ålderdomlig bebyggelse och fornlämningar i öppet odlingslandskap med betes- och åkermarker. I söder begränsas området av en skogklädd förkastningsbrant och i norr av moränbundna bergklackar med inslag av lövvegetation.

Området torde haft en kontinuerlig bebyggelseutveckling sedan åtminstone yngre järnålder. Även ortnamnsskicket med ändelserna -sta och -by tyder på detta. Det största gravfältet beläget nordväst om Smedsta innehåller cirka 75 gravar från främst yngre men också äldre järnålder. Äldre fornlämningar, från bronsålder, finns sydväst om hembygdsgården.

Ekeby och Önersta är de ursprungliga byarna. Gården Smedsta tillhörde tidigare Önersta, men avgärdades vid 1700-talets början till kronan och anslogs till fänriksboställe i Gripsholms kompani. Båda byarna lagaskiftades

vid 1800-talets mitt, varvid flera gårdar utflyttades. Trots detta finns i främst Önnersta en byprägel bevarad. Här berördes bara ena halvan av byn, medan den andra halvan som hade gästgiveri- och skjutsplikt lämnades orörd. Mangårdarna är ålderdomligt bebyggda med timmerhus från 1700- och 1800-talen. Den märkliga loftboden kan t o m vara från 1600-talets slut. Önnersta var en centralpunkt i bygden med bl a torg- och marknadsdagar och förutom gästgiveriet fanns under en period på 1800-talet handelsbod, apotek, bank och bryggeri.

När järnvägen dragits blev stationssamhället centrum och gästgiveriet flyttades till Skenda 1864 och snart även övrig service.

Bebyggelsen i Ekeby består främst av hus från 1800-talet bl a två knuttimrade enkelstugor i 1 1/2 våningar från århundradets första hälft. Vidare kan nämnas flygeln till den enda idag brukade gården i byn. Den har en sen 1800-talsprägel men är troligen äldre.

Nuvarande manbyggnaden i Smedsta är från 1937, men kvar finns parstugan från 1730-talet som uppfördes som fänriksboställe. Även ett par äldre bodar och en smedja märks.

Byggnadsbeståndet i övrigt utgörs av traditionella bostadshus och ekonomibygnader från främst årtiondena omkring 1900. Ett par undantag är en ny ekonomibygnad och en plåtpanelad manbyggnad i Önnersta by.

149:II. Jakobsberg

Herrgårdsmiljö i en ost-västlig ganska kuperad sänka. På 1800-talet sänktes Haversjön, varvid stora arealer åkermark vanns, men de lägsta partierna är fortfarande sänka och utnyttjas för bete. I dalslutningarna finns enstaka fornlämningar, medan två gravfält med cirka 30 respektive 17 lämningar bestående av runda stensättningar och högar från främst yngre järnålder ligger vid nuvarande odlingsmark. Det större gravfältet kan ha tillhört byn Löta (Löta = ung våtmark) som avhystes vid säteribildningen 1656. Säteriets mangård ligger på krönet av en markant kulle med de dubbla flygelparen i den delvis terrasserade sluttningen. Karaktärsbyggnaden har sin nuvarande klassicistiska

prägel från en ombyggnad 1854-56. Det är ett ljusgult putsat souterränghus med en våning åt framsidan under sadeltak och en framträdande mittfrontespis. Åt parksidan är en tillbyggnad gjord i två våningar. Flyglarna, panelade och gulfärgade består av bostad, f d stall, vagnslider m m och tre av dem är sannolikt från 1700-talets slut, medan den fjärde flyttades omkring 1860 och ersattes med ett orangeri. Till gården hör ett flertal arbetarbo-städer främst från årtiondena omkring 1900. Nämnas kan "Bläckhornet" i nationalromantisk stil (en likadan finns vid Skalltorp) samt ett bostadshus med utpräglade lövsågeridekorer. Något äldre är statarlängan invid mangården med ljusst gula paneler med klassicerande detaljer. Fågårdens anlades 1910 i U-form med tre fristående byggnader ladugård, loge, stallar m m med rödfärgade underdelar och de övre partierna gulmålade. Ladugården är uppförd i rött tegel.

Gården Videbynäs som under en period hade säteriprivilegier har länge legat under Jakobsberg. Mangården är ålderdomligt bebyggd med en tvåvåning salsbyggnad, flankerad av en parstuga och en bodlänga samt ett utanför gårdsplanen liggande stall. Alla byggnaderna är färgade i falurött och knuttimrade med väl bevarad tidsprägel.

150. Töle

Representativ ensamliggande mindre 1800-talsgård belägen traditionellt på moränhöjd omgiven av öppen delvis ohävdad mark.

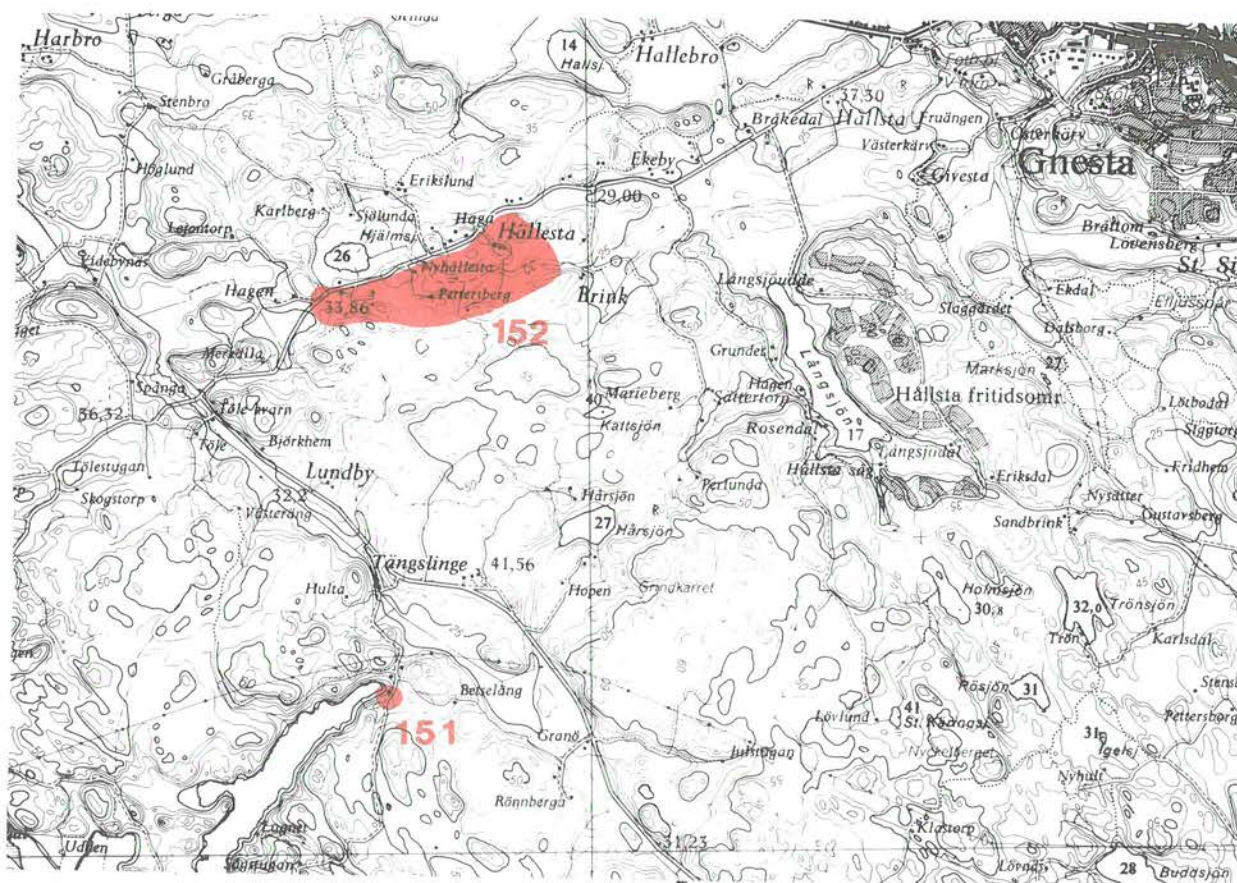
Den agrara bosättningen har en kontinuitet från järnåldern med ett fornlämningsbestånd bestående av runda stensättningar varav 20 lämningar bildar ett gravfält söder om gården i igenväxta hagmarker.

Gården tillhör Jakobsbergs fideikommiss och omfattar sex byggnader. Manbyggnaden är en locklistpanelad parstuga från 1800-talets början. Två knuttimrade bodar i delvis friliggande timmer är uppförda vid 1800-talets mitt. Stall, ladugård samt loge är från 1800-talets slut. Alla byggnader har faluröd färg.

151. Karlviks skola

För denna skola med tillhörande uthus, enligt belägen vid Likstammens nordligaste vik.

Skolan är en långsmal byggnad uppförd i 1 1/2 våning med tre ingångar till skolsalar och lärarbostad och baksidan försedd med frontespiser. Fasaden är klädd med faluröd liggande fasspontad panel. Byggnaden är numera bostad och församlingshem men bevarar delvis intakt interiör från 1938 då undervisningen upphörde.

152. Hällestå

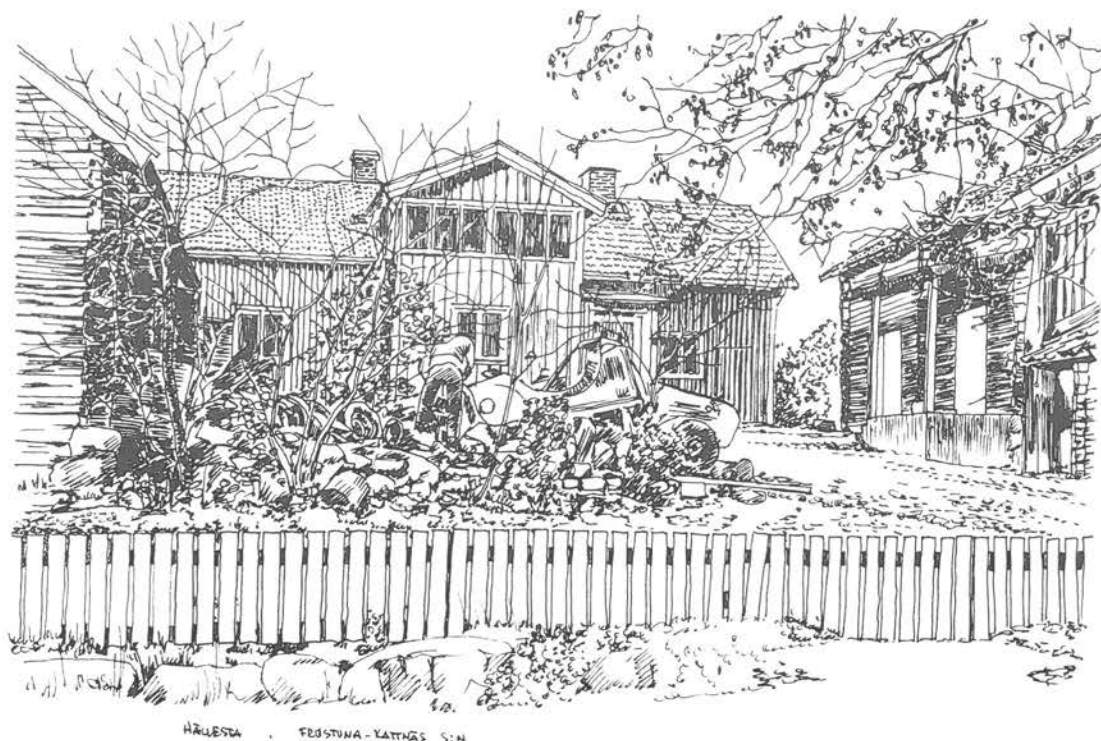
Alderdomlig by belägen på moränbacke i sydsluttning omgiven av öppna betesmarker. Norr om byn går den milstenskantade väg 830 med samma sträckning som på 1600-talskartan.

Den agrara miljön illustrerar en kontinuerlig kultur-landskapsutveckling från äldre och yngre järnålder till nutid. Väster om byn på en betad moränbacke ligger bygravfältet på 30 runda stensättningar och väster om den utflyttade gården Nyhällesta ett gravfält på sex runda stensättningar. I området har dessutom hittats en del lösa fornfynd som en flintbit av skafthålsyx och flintdolk från stenåldern och en yxa av brons från bronsåldern.

Vid laga skiftet 1850 utskiftades en gård till ett läge väster om byn och fick namnet Nyhällesta.

Hällesta har radbykaraktär med de trenne gårdarna tätt placerade på tomterna. Mangårdarna har högsta lägen och ekonomibyggnaderna på slutningen söderut.

Manbyggnaderna, en parstuga och två enkelstugor, har fått delvis ändrade utseenden genom till- och ombyggnader. Bostadshusen flankeras av timrade fristående bodar och bodlängor och en drängstuga. De näraliggande ladugårdsplanerna kantas av ladugårdar, logbyggnader bl a en med portlider och lador.

Byggnaderna är målade i falu rödfärg och uppförda främst under 1800-talet.

Den utflyttade gården Nyhällsta har götisk struktur med byggnaderna kvar från skiftetiden. Manbyggnaden flankeras av undantagsstuga och en bod. Ladugårdsplanen omges av en vinkelbyggd ekonomibyggnad. Gårdens byggnader har alla falu rödfärg.

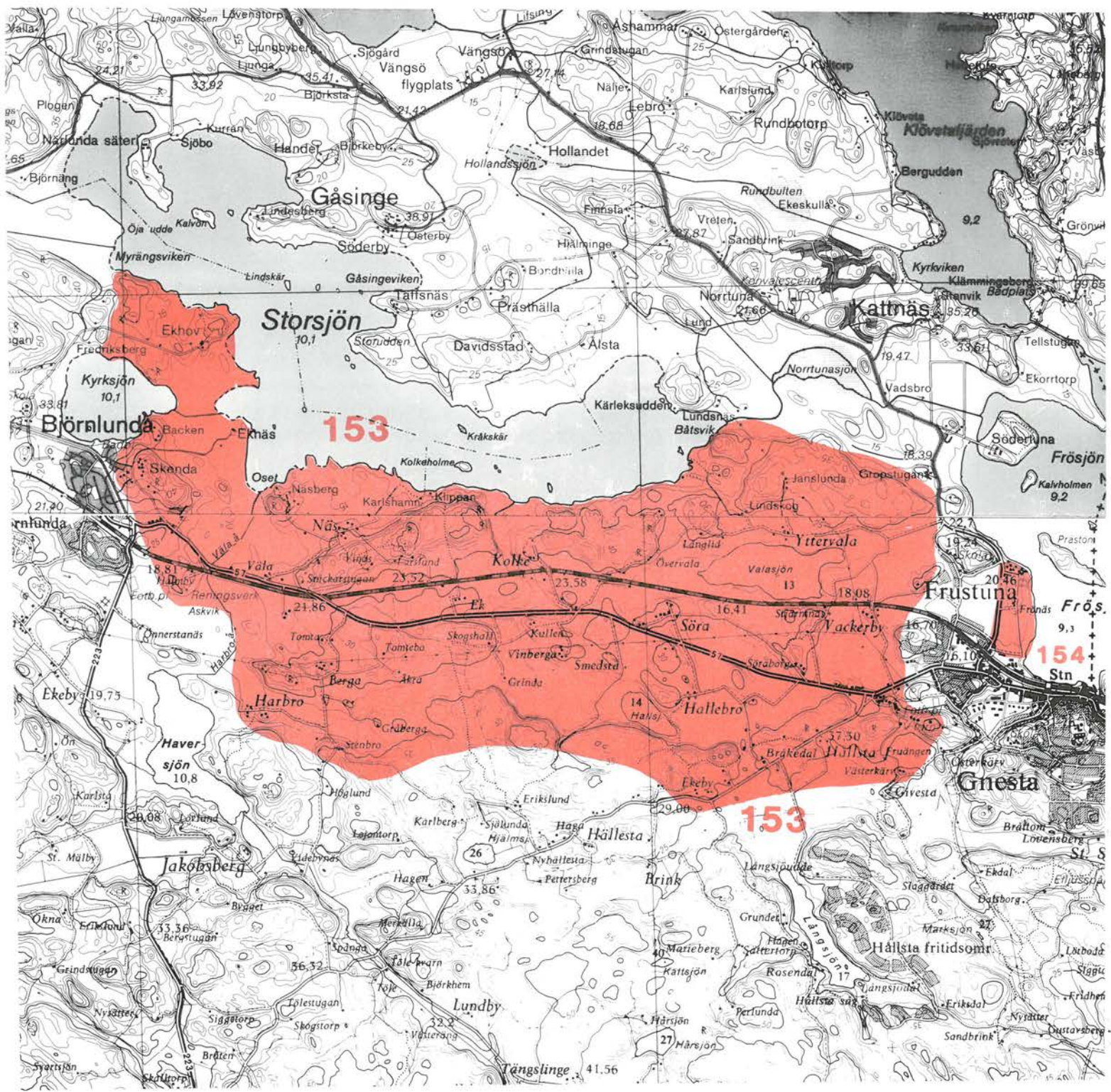
Torpet i Hjälmssta ligger manbyggnaden på ena sidan vägen och ekonomibyggnaden på andra sidan. Manbyggnaden har enkelstugans plan med tillbyggd bod.

153. Björnlunda - Frustunadalen

Sammanhängande odlingsbygd med en bebyggelseutveckling alltifrån bronsålder till nutid. De rika förhistoriska lämningarna illustrerar på ett tydligt sätt bygdens framväxt, hur boplatser intagits alltefter att landhöjningen frilagt nya marker. Lägst ligger den yngre järnålderns lämningar i sammanhang med nuvarande odling och sannolikt bebyggdes de flesta av områdets byplatser då.

Under 1600-talet bildades två säterier, dels Stjärnsnäs väster om Vackerby och dels Ekhov norr om själva dalen på en udde i Storsjön. Stjärnsnäs blev indraget som säteri, medan däremot Ekhov med sin gustavianska 1700-tals huvudbyggnad och omgivningar är en representativ herrgårdsmiljö. I övrigt är dalen en typisk bondebygd med gårdar och byar placerade i dalsluttningarna och på de talrika bergknallarna i lerslätten, ofta i söderläge.

Byarna var innan hemmansklyvningarna började ganska små med två till fyra gårdar men flera ensamliggande gårdar fanns. De flesta byar har laga skiftats, många under 1850-talet. Trots att utflyttningarna av gårdar ur bykärnorna här blev jämförelsevis begränsad, har den varit av stor betydelse för landskapsbildningen. Från Skenda by, som var den största med elva gårdar utflyttades fyra till fem gårdar och från Vackerby två gårdar. I Vackerby ligger de två utflyttade gårdarnas hustomter som ett torg mitt i byn. Näs hör till de byar där bebyggelsen inte berördes av laga skiftet. Byn har idag en ålderdomlig radbyprägel med tre gårdar utmed bygatan bebyggda

i götisk form med ekonomibyggnadernas gavlar mot vägen. Manbyggnaderna består av tre parstugor moderniserade, men i traditionell stil. Även andra byar t ex Vackerby och Harbroupplevs i landskapet som förtätade bybildningar även om de enskilda husen förändrats eller ibland ganska moderna inslag finns. Stor betydelse för områdets bebyggelseutveckling har järnvägen haft, vilken givit upphov till de angränsande tätorterna Björnlunda och Gnesta. Villabebyggelse har trängt in i bondebygden. Som helhet har dock området bevarat en karaktär av historisk framvuxen odlingsbygd.

154. Frustuna kyrkomiljö

Kyrkomiljö i anslutning till lerslätten söderut mellan Frösjön och väg 57 med prästgårdens arrendatorsbostad Frönäs i centralt läge.

Platsen för kyrkan var under hednatiden kultplats för bygderna kring Frösjön, Klemmingen och Storsjön, helgad åt guden Frö. Vid sakristian står en runsten.

Kyrkan är vitputsad med torn från 1200-talet och övriga delar främst från 1300-talet. På tomten intill ligger prästgården från 1875, en timmerbyggnad med sexdelad plan i 1 1/2 våning med frontespis och liggande fasspontad panel. Huset flankeras av f d sockenstuga från 1800-talets mitt med kyrkstallet intill.

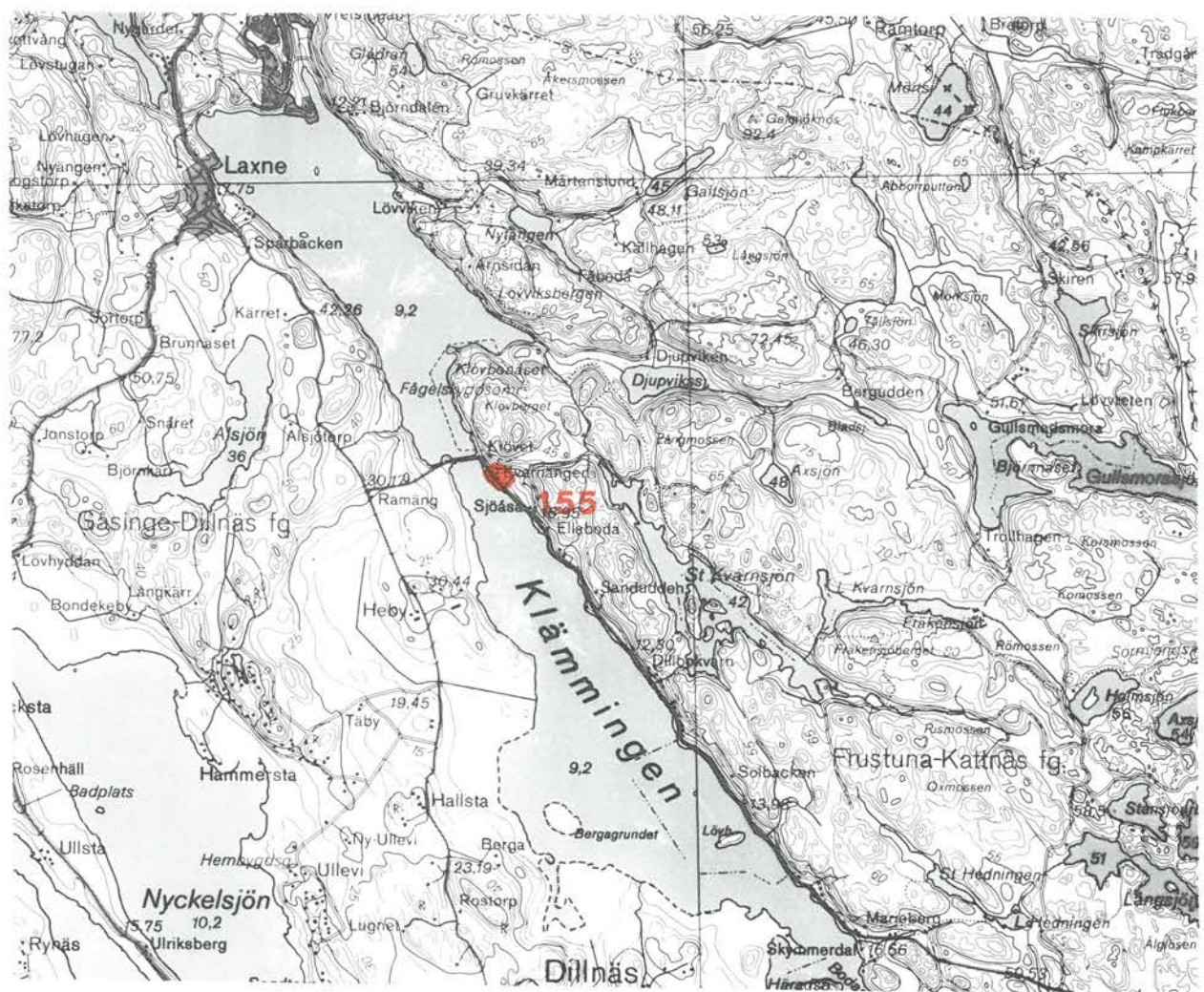
Av tidigare gårdar i byn vid kyrkan återstår en ålderdomlig gårdsanläggning, troligen från 1700-talet. Parstugan flankeras av två mindre flyglar och ett par uthus. Byggnaderna är knuttimrade med inklädda knutar och locklistpanelade fasader. Alla byggnader kring kyrkan har faluröd färg.

Prästgårdens arrendatorsbostad Frönäs är en traditionell gårdsanläggning från 1910-talet. Gårdsbyggnaderna är locklistpanelade och rödfärgade.

155. Kvarnängen

Alderdomlig mindre gård på förkastningsberget utmed sjön Klemmingens östra sida. Gården ligger i brant sluttning omgiven av betesmark som österut övergår till gles skogsbevuxen hagmark. Från landsvägen utmed stranden går en uppfart till gården.

Manbyggnaden är en timrad enkelstuga från 1870-talet med röd locklistpanel och vita snickerier. Kring gårdsplanen ligger en knuttimrad ladugård och två alderdomliga, små knuttimrade bodar tätt intill varandra. På senare tid har ytterligare uthus uppförts längre upp i backen. Gården omges delvis av en trögårdsgård.

KÄLLFÖRTECKNING

- Alvfors, K-G
Båven, en fysisk-geografisk studie 1949.
Länsstyrelsen i Södermanlands län informerar 1980:4.
- Bergman, Mats
Naturgeografiska förutsättningar. Maskinskrivet manus till Kulturminnesvårdsprogram för Södermanlands län (Södermanlands museum).
- Bergman, Sven
Något om modern vägprojektering. Sörmlandsbygden 1971.
- Bruno, Wilhelm
Tegelindustrin i Mälardalens län 1815-1950, Uppsala 1954.
- Ericsson, Anders
Industrialiseringen på landsbygden.
Industri och hantverk i Kila socken 1870-1900, 1983.
- Hyenstrand, Åke
Tunabergs bergslag. Historiska nyheter nr 24, 1983.
- Karlsson, J A
Sörmländska järnbruk i gångna tider. Sörmlandsbygden 1934 och 1935.
- Med arkeologen Sverige runt
En uppslagsbok. Huvudredaktör Sverker Janson, Erik B Lundberg, 1980.
(När? Var? Hur?-serien).
- Persson, Christer
Något om Nyköpingstraktens kvartärgeologi. Sörmlandsbygden 1971.
- Rafstedt, Thomas
Sörmlandskusten, översiktlig naturinventering 1974.
Länsstyrelsen i Södermanlands län informerar 1975:7.
- Reisborg, Synnöve
Forntiden. Maskinskrivet manus till Kulturminnesvårdsprogram för Södermanlands län, 1983.
(Södermanlands museum).

- Runstenar i Södermanland Red I Wachtmeister.
(Sörmländska handlingar nr 40),
1984.
- Rydberg, Hans Nyköpings kommun, norra delen.
Naturinventering 1980. Läns-
styrelsen i Södermanlands län
informerar 1980:10.
- Schnell, Ivar Alla skola bygga broar och
röja vägar. Sörmlandsbygden
1971.
- Schnell, Ivar Kyrkorna i Södermanland, 1965.
- Schnell, Ivar Rönö kommun, 1956.
- Schnell, Ivar Sörmland genom tiderna I-II.
Sörmlandsbygden 1951 och 1952.
- Sörmlandsboken En skrift om hembygden, 1918.
- Sörmlandsleden,
en vandringsguide Red G Löwgren och B Helin, 1975
- Walukiewicz, Ulla Administration. Maskinskrivet
manus till Kulturminnesvårds-
program för Södermanlands län,
1982. (Södermanlands museum).
- Wigertz, Harriet Prästgårdsinventering 1974-75.
Södermanlands län.
(Södermanlands museum), 1975.
- Vägar i Södermanlands län Södermanlands museum, rapport
nr 2, 1979.

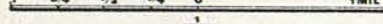
KARTA öfver NYKÖPINGS LÄN

utarbetad år 1868

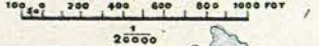
af
Joh. Alb. Norman.

SKALA

FÖR KARTAN

FÖR STADSPLANERNA

ÖREBRO

H J E L M A R E N

Westerås Fjärden

N. Björk
fjärden

STOCKHOLM

SÖDERTELJE

ESKILSTUNA.

a Nya Ingögatan	h Tullgatan
b Kronhusg.	i Faktorig.
c Kängsg.	k Drottningg.
d Torget	l Vaternmarksg.
e Argatan	m Skolhusgränden
f Smedgatan	
g Handverksg.	

n Spruthusgränden	s Rådhuset
o Nygårdsgränden	t Gästgivargården
p Kyrkogatan	u Besvärshuset
q Argatan	
r Borgmästargränden	

THORSHALLA.

a Rådhuset
b Storgatan

NYKÖPING.

a Nikolai kyrka	m Kapellgatan
b Residenset	n V. Trädgårdsg.
c Rådhuset	o Replagarg.
d Alhelgonakyrkan	p Hospitalg.
e Storgatan	q V. Kyrkog.
f Örnegatan	r Ö. Kyrkog.
g Bagarg.	s Skjutsarg.
h Bransg.	t St. Annegatan
i Slottsg.	u Stora Torget
k Strömg.	v Ö. Torget
l Behnbrog	x Mekanska verkstaden

TROSA.

a Rådhuset
b Skolhuset

MARIEFRED.

a Storgatan
b Hagsgatan
c Långg.
d Kyrkog.
e Djurgårdsg.
f Lilla torget

STRENGNÄS.

a Läroverket
b Biskopshuset
c Rådhuset
d Torget
e Stora långg.
f Klostergat.
g L. långg.

h Gyllenhjelmsg.
i Sandgatan
k Prestygatan
l Yxhammar-torget

- I Hölbo Härad
- II Ronö
- III Jönäkers
- IV Öppunda
- V Willättinge
- VI Daga
- VII Selebo
- VIII Åkers
- IX ÖRekarne
- X V.Rekarne

- #### Teckens förklaring
- Länegräns
 - Häradsgrens
 - Kontraktsgrens, Sokegräns
 - Jernväg, Station
 - Väg
 - Kyrka
 - Herrgård, större by
 - Prestgård
 - Mindre by, hemman
 - Post-kanotf-expedition, station
 - Gästgivargård
 - Koppargruva
 - Jerngruva
 - Mäslugn
 - Sånghjemsåmmare

Nynäs slott

Ludgo kyrka

Heby gård